

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

NYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1898.

TARTALOM.

	Lap
Kisfaludy Sándor mint vígjátékiró. (I. közl.) <i>Dr. Császár Elemér</i>	257
A görög és római classicusok Kazinczy Ferencz levelezésében. <i>Kaufmann Lajos</i>	271

Adattár :

Adatok br. Amadé László élettörténetéhez. <i>Dr. Illésy János</i>	342
Irodalomtörténeti tarlózások az olasz könyvtárakban. (II. közl.) <i>Hegedüs István</i>	353
Oklevelek Gyöngyössi István életéhez. (III. közl.) <i>Nagy Iván</i>	362
Levelek a göttingai kir. egyetem könyvtárából. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	368
Vegyesek <i>D. L.</i>	376
Ad vocem	378

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	381
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása : *Halas.*

KISFALUDY SÁNDOR MINT VÍGJÁTÉKÍRÓ.

(Első közlemény.)

I.

Az 1790. év nagy fordulót jelent a magyar drámai irodalom történetében. Bár közönségesen az 1772. évhez fűzik a magyar irodalom újjászületését, sőt épen a drámaíró Bessenyei nyitja meg az új kort, a dráma mégis csak a 90-es években indul föllendülésnek, mikor az első magyar színjátszó-társaság megkezdte előadásait. A dráma élete a színpad, e nélkül tengődhetik, de egészséges fejlődést csak akkor vesz, ha nemcsak kinyomatják, hanem nyílt színről, emberi ajakról szólhat a közönséghez. A meddig nálunk ez a közönség nem állott másból, mint gyermekeinek meghallgatására az iskolába sereglett szülőkből, a meddig a színészek szerepét az iskolás fiúk játszották el, addig igazi drámai irodalomról nem lehet beszélnünk.

De színműveink voltak. Egyrészt az iskola szükségletéről gondoskodni kellett, másrészt a külföldi irodalmakat ismerő íróink a mint sok műfajt, úgy a drámát is eltanulták idegen mestereiktől. Így a múlt század utolsó évtizedében két irányban fejlődik a drámai költészet: megtaláljuk mint iskolai drámát és mint könyvdrámát.

A fejlődésnek ez a két iránya még akkor is megmarad, midőn a budai színjátszó-társaság az »Igazházi«-val megnyitja az első színházi évadot (1790 okt. 25), csak hogy az iskola helyét elfoglalja a színpad, az iskoladráma átalakul »színmű«-vé és rálép a helyes útra, melyen siker kecsegtetheti.

Gyulai Pál rámutatott, Bayer József pedig részletesen fejtegeti,¹ mint vált el a dráma az iskolától és idomult a színpad követelményeihez. Érdekes jelenség, hogy a jámbor egyházi atyák, Dugonics, Simai, Endrődi megértik az idők változását és épen olyan buzgalommal dolgoznak 90 után a színpadnak, mint előbb az iskolának. A régebbi írókhoz csatlakoznak a színészek is, sőt egy egészen új generációt is nevel magának a fiatalokból a színpad, úgy hogy a század végén legalább mennyiség tekintetében a drámai irodalommal meg lehetünk elégedve.

¹ A nemzeti játékszín története, I. 50 l. s. köv.

Mintha az írók megérezték volna a kor követelményeit, fölfogták volna a színpad nagy fontosságát, tulajdonképen csak két olyan névvel találkozunk ebben az időben, a kik nem a színpad számára, hanem az olvasóközönségnek írták műveiket. *Csokonai* az egyik, *Kisfaludy Sándor* a másik. Mind a kettő azon az úton haladt, a melyet *Bessenyei* már akkor megkezdett, mikor még reménye sem volt, hogy Magyarországon valaha színpadot állítanak föl. Csokonait ugyan nem, Kisfaludyt is csak részben indította Bessenyei az írásra, és ha őket mégis Bessenyei követőinek tartjuk, nem hivatkozhatunk másra, hogy a mint a bécsi testőr, úgy a debreczeni deák, meg a dunántúli földesúr nem a színészeknek írták a víg- és szomorujátékaikat. Ez az egy mozzanat azonban, hogy a színházi technikával semmit sem törődtek, szorosan összefűzi őket.

De ha nem is a színészeknek írták vígjátékaikat, annyi bizonyos, hogy mind a három író előtt ott lebegett, mint végső cél a színpad. Csokonai elő is adatta tanítványaival színdarabjait, Kisfaludy meg Gaalhoz írt levelében (1820. aug. 28.) hangoztatja, hogy csak azóta ír, még pedig nagy buzgalommal, drámákat, mióta a színügy föl kezd lendülni. Gondolt bizony ő drámáinak előadására, remélte, de ez a gondolat, ez a remény nem hatott ki drámaírói működésére. A színpad követelményeivel nem törődött, s az a gondolat, hogy a vígjátékokat valamikor előadhatják, semmit sem változtatott művein.

Egyéb kapcsolat azonban nincsen köztük. Bessenyei »*Laisz*«-a akkor még csak kéziratban volt meg s bár a »*Philosophus*«-t már szélteben ismerték, de Kisfaludy ép úgy nem követte, mint Csokonainak Somogyban készült, de nyomtatásban meg nem jelent vígjátékait. Bessenyei szomorujátékai ugyan már napvilágot láttak Bécsben s maga Kisfaludy mondja a »Két szerető szívnek történeté«-ben, hogy őt a tragédia írásra Bessenyeinek olvasása tüzelte¹: ez azonban csak az irányra vonatkozik, melyet színműíró működésével követ, Bessenyei példája csak lelkesítette Kisfaludyt, de nem egyszersmind tanította is. Egyébként Kisfaludy állítása csak a tragédiáról szól, s arra is értendő, ez pedig nem tartozik tárgyunkhoz, mivel jelenleg Kisfaludy is csak mint vígjátékíró érdekel.

Kisfaludy Sándor tehát egészen magára volt utalva, midőn nem elégedve meg azon sikerrel, melyet lyrai és epikai költeményeivel elért, a drámaírássra szánta el magát. A maga erejéből kellett megteremtenie vígjátékait, nem támaszkodhatott régebbi kísérletekre, hanem a mint maga mondja: töretlen úton kellett haladnia.

Kínálkozott ugyan két olyan forrás, melyből bőven meríthetett volna, a mi nagyon megkönnyítette volna munkáját: egyrészt maga a fölpezsdülő dráma irodalma a színpadnak, másrészt a külföldi irodalmak. Nemcsak minta találkozott volna bármelyikben

¹ Kisfaludy Minden munkái VI. 533. (Angyal kiadása).

Kisfaludy számára, hanem megtanulhatta volna a drámaírásnak ha nem is művészetét, de legalább mesterségét. Kisfaludy ezt nem tette, pedig mind a kettőt megtehetette volna. A magyar színészet ugyan a Balaton környékén sanyarú helyzetben volt, de Székes-Fehérváron már 1818-ban otthonra talált, tehát olyan időben, mikor Kisfaludy vígjátékain még nem igen dolgozott, de egyes kisebb társulatok Veszprémben és Balatonfüreden is megfordultak. Már a mennyire szerette Kisfaludy a színházi előadásokat, a mennyire rajongott Pozsonyban és Bécsben ezért a művészetért, valószínűtlen, hogy ezeket a vidéki előadásokat egészen figyelmen kívül hagyta. Bacsányinak így ír még 1806-ban Sümegről: »nékem a' minap, a' magyar színjátszó-társaságnak szükségét látván a' Teátrumi darabokban, kedvem duzzant egy eredeti, hazai szomorújátékot (Bankó Nádorispányt) írni« tehát a hazai színészetet szánta meg, azért akart szomorújátékot írni, hogy a színjátszó-társaság szükségén segítsen. Majdnem szóról-szóra ugyan így nyilatkozik két évvel utóbb Kazinczy Ferenczhez intézett levelében.

Sőt majdnem bizonyos, hogy már Pesten, midőn az insurrectio befejezésével 1810 márcziusától 1811 áprilisig fönn volt, szorgalmasan látogatta a Láng vezetése alatt álló társulat előadásait, 1813—15-ig meg Székesfehérvárott lehetett alkalmá a vendégszereplő pesti társaság játékát megnézni. 1818-ban Győrött járt, ugyanabban az évben, mikor a későbbi székesfehérvári társaság egy ideig ott tartózkodott, később, 1819-ben meg Pesten: már a milyen rajongó híve volt a »színi művészetnek« elképzelhetetlen, hogy ne járt volna el szorgalmasan az estekre. Gaalhoz írt leveleiből is kitetszik, mily figyelemmel kísérte a színügy fejlődését. De van bizonyítékunk arra is, hogy későbbi időben is érdeklődik a színészet iránt. 1831-ben megtették őt a dunántuli színjátszó-társulat főigazgatójává és gondnokává¹. Ez a megtisztelés csak úgy érhetne, ha vonzódása a színészethez, jártassága a színházi ügyekben ismeretes volt. Egyébiránt vígjátékaiban is gyakorta czéloz a drámairodalom fontosságára. Az elmés özvegyben egyenesen ezt mondja: »Az én vélekedésem szerint semmi sem hat úgy a magyar szívre, magyar lélekre, m. nyelvre, m. nemzetiségre, mint egy lelkes, kivált históriai dráma². Mindez egyrészt azt mutatja, hogy Kisfaludy érezte, milyen szoros kapcsolat van a színészet és a drámairodalom között, másrészt annál föltünőbb, hogy Kisfaludy a maga drámaírói működését nem használta föl arra, hogy ezt a kapcsolatot a gyakorlatban is megszilárdítsa, nem kereste az érintkezést a színészettel, illetőleg a színszerűség meg a költői hatás között.

De idegen drámák sem vezették. A ki annyira rajongott Schillerért, Körnerért, a ki nagy lelkesedéssel tapsolt nemcsak a német kiválóságok műveinek, hanem még a középszerű tehetségnek is Pozsonyban, az nem gondolt a külföldi írókkal, midőn vígjátékait

¹ lásd Bayer i. m. I. k. 589 l.

² K. S. M. m. VI. 45.

szerkeszti, Regéit és Himfyjét idegen hatásra kezdi írni, sőt tragédiákat fordít németből, (az egyiket, Uliasz és Penelopét — a mint Angyal Dávid gyanítja¹ — latinból!) eredeti tragédiáin is érzik némi idegen íz: a mint vígjátékról van szó, feledi kültöldi bálványképeit, feledi a színészetet, feled mindent, csak egyet nem, a hazafiságot. Nem a »Provence daltelt mezőin« a »sásos Mincionak pázsintos partján« a természet szépségébe elmerült katona, nem a csapodár szerelmes, nem a művészetért szenvedélyesen rajongó lélek írta ezeket a »teatromi víg darab«-okat, hanem a megyegyűléseken szónokló nyakas magyar, az insurrectiót végig küzdött hazafi, a jogaihoz szívósan ragaszkodó nemes, a kinek őse a hét vezér egyike volt.

II.

Három vígjátéka van. Kettőt a »*Dárday ház*«-at és »*A lelkes magyar leány*«-t, »Magyar Nemesházi Rajzolat«-nak nevezett és a Magyar Nemzeti játékszínben bocsátott közre két kötetben 1825-ben; illetőleg 1826-ban a harmadik az *Elmés özvegy* vagy első címe szerint *Férfi próba* életében nem jelent meg, csak Toldy adta ki hátrahagyott iratai között. Keletkezésüket Angyal Dávid² 1816-tól 1820-ig terjedő időközre teszi. Abból a körülményből, hogy az Elmés özvegyben Körner-Szemere Zrinyiét mint színre került említik, bizonyos hogy ez a vígjáték 1819 előtt (ebben az évben adták először Székes-Fehérvárott a Zrinyit) nem íródhatott, valószínűleg a három közül legkésőbb csak 1820 tavaszán írta meg Kisfaludy. A Dárday ház, mint később kimutatjuk 1819—1820-ban született meg, talán még korábban a Lelkes magyar leány, melyben igen élénk a visszaemlékezés az insurrectiora. Ennélfogva talán nem csalódunk, ha az Angyal meghatározta időközt szűkebbre vonjuk s a 19 és 20-adik évet tartjuk Kisfaludy »vígjátékos éveinek«.

Egy negyedik vígjátékot is kezdett, azonban csak a tervrajzáig jutott el, sőt még az is töredékben maradt ránk. A címe »A magyar színjátzó-társaság« lett volna, s az I. és II. fölvonás egy része van meg vázlatban, de már jelenetekre különítve. Az egész nem több nyomtatásban két oldalnál.

Ha ezeket a vígjátékokat a mai kor izlésével tekintjük, ha azokat a tulajdonságokat keressük bennük, a miket egy vígjátéktól ma megkívánunk, akkor mind a három nagyon jelentéktelennek tetszik.

Hiányzik mindből az, a mi a vígjátékot igazán vígjátékká teszi: a komikum. Ha az olvasó vagy a néző nem érzi ki a műből a komikumot, akkor a vígjáték nem lesz művészeti hatású, egyes részei, egy személy fölkeltheti bennünk azt a jóleső érzést, a mit végeredményképen minden szép mű ébreszt lelkünkben, de az egész

¹ Kisfaludy Sándor minden munkái VIII. k. 709 l.

² K. S. Minden munkái VIII. 732.

nem elégít ki. Nem mondhatnók, hogy Kisfaludynak nagy érzése volt a komikum iránt, de azt sem állíthatjuk, hogy ez az érzés egyáltalán nem volt benne kifejlődve, néha-néha megcsillan a »vis comica«, de hiányzott a művészete, hogy ezt a komikumot kihasználja, hogy igazi mozgató elemmé tegye. Itt tűnik ki, milyen keveset tanult a színi előadásokból s miért nem tudott ő színszerű vígjátékot alkotni, hanem csak könyvdrámát. Nagyon is subjectiv volt és ez ép úgy ártott a drámaírónak, mint használt a lyrikusnak. Költés közben elragadta a heve, megfeledkezett arról, hogy vígjátékot akar írni és egészen átengedte magát az érzelmeinek, visszatért mindég ahhoz a tárgyhoz, a mi az ő szívének legkedvesebb volt, a magyar nemes dicsőítéséhez. De ez az egyoldalúság már tárgyainak megválasztásában is érvényesült, nem olyan tárgyat keresett, a mely nevetést vagy mosolyt csal az olvasó ajkára, hanem a melytől föllángol minden magyar orczája, nem a költő szólt belőle, hanem a hazafi.

Igy színművei szorosan véve nem is vígjátékok, hanem úgynevezett középfajú színművek s a költő talán csak azért tartotta őket vígjátékoknak, mert szerencsés a megoldásuk. Pedig az még nem teszi a vígjátékot vígjátékká, hogy a szerelmesek összekerekülnek, több is kell ehhez.

Hogyan is mehetne vígjáték számba p. *A lelkes magyar leány*, a melyben egy komikus helyzet, egy kisszerű jellem sincsen. Az egyetlen személy, Karvay, a kit világfölfogása ellentétbe helyez a többivel és így alkalmat nyujthatna összeütközésre és kudarczra, már a vígjáték közepén eltűnik a színről, különben is olyan jelentéktelen, annyira nem avatkozik bele a cselekvénybe, hogy további szereplésétől sem várhatnánk sokat.

A lelkes magyar leány Kisfaludy Sándornak legtypicusabb vígjátéka, erényei és hibái ebben nyilatkoznak meg legszembetűnőbben. Tartalma alig van, tulajdonképen csak tárgya, mert pár szóval el lehet mondani mindazt, a mi négy fölvonáson keresztül történik. Bodonyi Liza, a lelkes magyar leány, teljesen kiábrándul jegyeséből Karvayból, a mint megtudja, hogy nem akar részt venni a nemesi insurrectióban. A leány szíve Ordayhoz fordul, a szegény esküdthöz, a ki nagy hazafiságában még beteg anyját is elhagyná, csakhogy hazájának vérével szolgáljon. Szívvel-lélekkel Ordayé lesz, mikor fölbotja azt a kis csomagot, melyet Orday meghagyása szerint csak akkor lett volna szabad fölbotania, ha Orday már eltávozott a harczb. A csomag Orday hazafias és szerelmes verseit foglalja magában — Bodonyi Lizához. Orday, ha szegény is, de nemes, így a boldogságuknak semmi sem áll útjában.

A mint látszik, az egész darabban egyetlen egy esemény történik, Liza megszereti Ordayt. A mi ezelőtt történik, az indokolás, a mi utána, az már a drámai oeconomia szempontjából cifraság. A négy fölvonás közül másfél bátran elmaradhatott volna, anélkül hogy hiányát a dráma megérezte volna.

A második, a Dárday ház, mint dráma válik ki társai közül. Csakugyan ma is legismertebb — a mennyire Kisfaludy vígjátékainál ismerésről lehet szó — vígjátékai között s úgy látszik maga a költő is ezt tartotta legtöbbre. Nincsen benne ugyan sok vígjátéki elem, még annyi sem, mint az Elmés özvegyben, bár vígjátékba illő alak akad egynéhány, de a cselekvénye fontosabb, komolyabb és jóval tartalmasabb, mint A lelkes magyar leányé.

Dárday Pál, az öreg Dárday Miklós fia, szereti egy megmagyarosodott francia generálisnak a leányát, Lamarine Fannit, a generális fia, Károly, pedig Dárday Lórit, Pálnak nővérét. Az öreg Dárday azonban jobban szeretne egy másik kettős házasságot: leányát Földy gróffal, fiával pedig Földy Manczi grófkisasszonyt akarná elvételni. A fiatalok azonban ellenállnak, azt hozva föl ürügyül, hogy a Földy testvérek a mellett, hogy szegények, igen rossz hírben állanak. Említést tesznek Lamarinékről is, az öreg Dárday azonban hallani sem akar róluk. Lamarine se nem nemes, se nem magyar, ő pedig nem fogja leányát másnak adni, csak magyar nemesnek. Ha nem tetszik leányának Földy, ott van még más két kérője, Völgyi és Dombi, válaszszon azok közül. A darab végén kiderül, hogy a Lamarineok régi magyar nemes családból származnak s így a fiatalok minden akadály nélkül egymáséi lehetnek.

Mint vígjáték kétségtelenül az Elmés özvegy a legkiválóbb. Nina, az elmés, de nem kevésbé gazdag özvegy abban a hibában szenved, mint a vagyonos hölgyek általában, azt hiszi, hogy őket csak pénzükért szeretik. Sok kérője közül hármat kiválaszt és próbára tesz, azt színlelvén, hogy nagy vagyonát elvesztette. Az első kérő, Kénkövy, erre a hirre kereket old, a másodiknál nem is kerül próbára a dolog, mert megszereti Nina barátnőjét Milit, Alkonyi a harmadik, kiállja nemesen a próbatétet, szerelme csak nő, midőn meghallja, hogy az özvegy vagyoni tekintetben is egyenrangú vele, így nemes jelleme által szép, gazdag és elmés feleséghez jut.

A rövid, egy fölvonásos darab, legalább külsőleg vígjáték, van benne, ha kissé erőszakoltan is, törekvés bonyodalomra, van egy-két komikus helyzet, fölsülés stb., legalább a legelemibb készletei és szükségletei megvannak a vígjátéknak.

III.

A három vígjáték között, a mint e tartalomvázlatból is kitetszik, a két első szorosabban tartozik egymáshoz, míg a harmadik elüt tőlük. A mai értelemben csak ezt az egyet nevezhetnők vígjátéknak, a másik kettő csakugyan nem egyéb, mint a minék a költő címezte: magyar nemesházi rajzolat. Az *Elmés özvegy* azonban nem »rajzolat«, hanem dráma, még pedig az *aesthetica* és *poetica* szabályait — legalább részben — szem előtt tartó dráma.

Alapgondolata ismeretes abból a latin dystichonból:

»Donec eris felix, multos mumerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris.«

Az igaz barátot, az igaz szeretőt zivataros viszonyainkban ismerjük meg. Nina, az elmés özvegy erre a régi igazságra alapítja tervét, mikor kérőinek szívét ki akarja ismerni. Probára teszi őket — innen a darabnak eredeti és sokkal kifejezőbb, megfelelőbb címe: Férfi próba. Ez a kísérlet a magja a vígjátéknak.

Silány kis mag, melyből egy fölvonásos vígjátéknál egyebet úgy sem lehetett volna fejleszteni. Azonban már a gondolat, a kiinduló pont ellen is tehetünk kifogást. A gazdag leány históriája, ki eltitkolja vagyonát, hogy így győződjék meg kedvese igaz szerelméről, se nem új, se nem kiváló motívum. Nem új, mert már Kisfaludy idejében túlon-túl ismeretes volt, hiszen a népmesében is előkerülnek változatai: az elátkozott tündér leány, a ki az átok ellenére meghódítja az ifjakat, vagy az átöltözött király úrfi, a ki egyszerű ruhában nyeri el a pásztorleányka hű szívét. De nem is kiváló gondolat. Sajnálhatjuk azt az asszonyt, elmésnek azonban egyáltalán nem tarthatjuk, a ki a férfiak vonzalmának őszinteségéről más, morálisabb módon nem tud meggyőződni, a ki kénytelen ehhez a mesterkélt fogáshoz folyamodni, a melyen pedig egy kevésbé »elmés« férfi is keresztüllát.

Kisfaludy azonban egy fölvonásos vígjátékot sem tud fejleszteni ebből a gondolatból. A mint a cselekvény megindul, rögtön összeütközésbe kerül a jellemekkel, látjuk azt az ellentétet, mely a személy jelleme és tettei között fölmerül. Magát a próbát értem. Az özvegy kiválaszt három kérőt, hogy azt boldogítsa a kezével, a melyik kiállja a tűzpróbát. Ez tehát tisztán a számítás műve, a nagyeszű és nagyszívű özvegy érzelmeinek nincs hozzá semmi köze, ő belenyugszik, akármelyik lesz is a három közül. Nem hiszem, hogy az író ilyen önző léleknek, rideg számítóknak képzelte volna hősnőjét. Nem, az ő hősnője mindenesetre azok közül a »szép, erős, nagy lelkű, formált« hölgyek közül való, a kik másik két vígjátékában szerepelnek, ilyennek gondolta ő el, ilyennek akarta megalkotni.

Nem bizhatunk igen a próbában, annál kevésbé, mert a mint Nina szavából tudjuk, a három kérő közül csak kettőről lehet komolyan szólni, Kénkövy csak úgy harmadikul van adva, a mint Homeros szokta mondani *»ἀνδρὲς δύο κείνας, τρίτατον κήρυχ ἄμ' ὅπασσας* Od. IX. 90. stb. Miért? arra csak később kapunk feleletet. Maga az elmés özvegy vallja be később, hogy Kénkövyt nem szereti, de azt is tudja róla, hogy csak pénzért akarja elvenni, így szerepeltetésének egyéb célja nem volt, minthogy »megtréfálja és ezáltal őtet magától örökre elmellőzze.« Pedig Kénkövy az egyetlen vígjátéki alak, a fölsült szerelmes; már modora, föllépése nevetséges, a tulságos édesség, mézes-mázos beszéd, melylyel a hölgyeket megtiszteli, már mutatja, hogy a költő őt szemelte ki a komikum eszközének: de mint látjuk, ő egy perczig sem szerepelt

komolyan a próbatétlen, azt tudja róla az író és, a mi még rosszabb — tudja, érzi az olvasó is.

A másik kettő egyaránt kiállotta volna a próbát — az elmés özvegy maga jelenti ezt ki —, de akkor mire való az egész próba, az egész vígjáték? A három közül az egyik nem számít, a másik kettő meg kiállja a próbát, tehát az elmés özvegy most is ott áll, a hol a próba előtt: a férjjelöltekről nem tud meg semmit.

Kisfaludy belátja az örvényt, melybe az özvegy és így darabja is kerül. Hogy segítsen magán, az egyik komoly kérést beleszeretteti az özvegy barátnőjébe, Milibe. Alkonyi most már egyedül marad, megnyeri az özvegy szerelmét, de egészen jogosan fölteszi a kérdést, a mit vele együtt minden olvasó is föltesz, mi történt volna, ha Hamvay is megállja a próbát.

A költő nevében az elmés özvegy a következő módon igyekszik megfelelni erre a fogas kérdésre:

»Vak ember! hát nem veszi észre, hogy a' példa dupla volt? — hogy egy ily szép' s jó leány mint Mili, egy olyan érzésű férjfiú előtt mint Hamvay a' világ' minden kincsénél többet ér? Hamvay az én próbámra nem is kerülhetett, minekutánna láttam, hogy Mili engem, ha egészen nem is, félig kitölt Hamvay' szívének azon rejtekéből, hol a' szerelem' érzelmeinek forrása buzog.« Az özvegy tehát előre *tudta*, hogy Hamvay bele fog szeretni Milibe, de azt hiszem, Kisfaludy az özvegynek ezen kijelentését csak akkor toldotta bele a mesébe, mikor már a kidolgozásban eljutott ezen ponthoz, az eredeti tervben nem lehetett meg és mintegy utolsó kísérlet, hogy a vígjáték valószínűségét megmentse. Honnan is gyaníhatta az özvegy, hogy ez a két ember, a kik még sohasem találkoztak, beleszeret egymásba? Vagy talán azt gondolta, hogy a fölösleges udvarlókat egyszerűen át lehet írni jó barátnőink számlájára?

Még egy gyöngé oldala e kis műnek. Nina barátnőjét süketnek adja ki. Miért? Semmi értelme e tettnek, hiszen a fiatalok megszerethetik egymást akkor is, sőt akkor még jobban, ha kibeszélhetik magukat. Vagy talán ez is próba akart lenni? Azonban Hamvay szerelmének mélységéről és igazságáról az a körülmény, hogy a süket Milit is megszerette, nem nyújt épen kétségtelen bizonyítékot.

De különben is izléstelen ez a mozzanat. Hiszen tudjuk, hogy a közfölfogas mennyire igazságtalan az emberi gyöngék iránt. A közellátást nemcsak elnézi, hanem még divatosnak is tartja, a nagyothallást azonban majdnem szégyenletesnek nyilvánítja. Kisfaludy már, elég ügyetlenül, egyik rokonszenves alakját teszi nagyothallóvá és ezáltal épen nem veti meg azt az aesthetikai alapot, a melyen Mili sorsának fejlődését érdekel kísérhetnők. Sajnálkozik sorsán a többi szereplő, de bizonyos lenézés is vegyül ebbe az érzelembé: egy fiatal leány, a ki süket!

Ime a vígjáték, melynek sok gyöngéje mellett megvan az

az egy előnye, hogy Kisfaludy összes drámái közül — *Az ember-szívnak örvényeit* kivéve — itt nyilvánul legtisztábban, legzavartalanabbúl a poetikus cél. Nem iránydráma, nem a magyarság mellett buzdító dialogusok ezek, hanem művészi hatásra törekvő jelenetek. Az önzés, az anyagi érdek fölsülését és a tiszta szerelem boldogulását példázza e vígjátékban: igaz, hogy a mese rosszúl van bonyolítva, igaz, hogy jellemrajzról egyszerűen nem is beszélhetünk, de látszik, hogy az író költőiséget akart adni a cselekvénynek, látszik, hogy mint művész »írói ingertől« vetette papírra »Az elmés özvegyet«. Hogy célját nem érte el, hogy költői hatást nem tesz a műve, nem akarátan, hanem tehetségén mult.

De ne feledkezzünk meg egy — bár jelentéktelen — mozzanatról, mely Kisfaludy költői érzékére vall. Az özvegy jeladásul, szobaleányának, hogy hozhatja a levelet, melyben állítólag arról értesíti az ügyvédje, hogy vagyonát elvesztette, Kénkövy és Alkonyi előtt is játszik egy-egy darabot a zongorán. Az idegen nemzetekért rajongó Kénkövynek egy franczia darabot játszik, míg Alkonyit szomorú, magyar muzsikával gyönyörködteti. Csekélység ugyan, de írói tapintat tagadhatatlanul nyilatkozik meg benne.

Bayer József id. művében azt állítja, hogy az Elmés özvegy *Kotzebue* »Die schlaue Wittwe« című vígjátéka után készült. Alapeszméjük között van némi, de nagyon kevés rokonság: jó próbára tenni a férj-jelölteket, mielőtt választanánk közülük. Szerepel ott is egy csinos, elmés, gazdag fiatal özvegy, de mindössze ezekben a mozzanatokban találkozunk Kotzebue egyfölvonásos bohózata és az Elmés özvegy. Más ott a helyzet, mások a személyek, más a cselekvény, más a kifejtés. Kotzebue-nál egy szép özvegy, kinek csak sorsa rokon Nináéval, négy kérőjét, kik közül egyet sem szeret, különféle próbák által elidegenít magától, azt kívánva mindegyiküktől, mondjanak le természetükké vált szokásaikról. Végre nőül megy a szolgájához, a ki a kérők elijesztésében segítségére volt és a kiről kitudódik, hogy átváltozott báró.

Ez a »Die schlaue Wittwe«, ez a még Kotzebue költői tehetségéhez mérten is silány, sőt majdnem értelmetlen bohózat, melynek így nyomtatásban semmi értéke sincs, nem lehetett az Elmés özvegy forrása. Legföllebb a gondolatot adhatta Kisfaludynak, meg a címet és nincsen igaza Bayernek, hogy az eredetiségnek ezen állítólagos hiánya miatt nem foglalkozik Kisfaludynak ez egyetlen igazi vígjátékával.

IV.

Főntebb *A lelkes magyar leányt* Kisfaludy legtipikusabb vígjátékának mondtuk. Nem azt akarja ez jelenteni, hogy legjobb is a három között, ellenkezőleg, mint költői mű leggyöngébb. Cselekvény, ép úgy mint az Elmés özvegyben, alig van, talán csak annyival több, hogy Nina az előbbi darabban már a cselekvény

megindulásánál szerelmes Alkonyiba, míg itt a szemünk előtt folyik le, a mint a hősnő megszereti Ordayt. De ott legalább különféle képek tárulnak szemünk elé, ha nem is szellemes, de legalább változatos helyzetekben látjuk a szereplőket: itt csak kétféle viszonyról van szó, látjuk Lizát mint Karvay és mint Orday szerelmesét. Ezenkívül semmi sem történik, minden egyéb csak dictio, még pedig nem is költői, hanem oratori dictio.

De figyelmet érdemel e rajzolat azért, mert itt látjuk a legtisztábban, a legfényesebben megvilágítva Kisfaludy vígjátékírói tehetségét és szándékát. Kitűzött célját itt éri el legjobban, olyan színművet írt, a milyent neki csakugyan írnia adatott, olyan eszközökkel dolgozik, melyek legjobban megfelelnek hajlamának, fölfogásának. Ebben a színműben hű marad azon állításához, melyet az Eredeti magyar játékszínhez írott előszavában hangoztatott: »És én veszszek-el, ha írói ingerből csak egy szót is tudnék írni: csupán mint hazafi Hazafi-társaimnak kedvéért, Hazámnak' s Nemzetemnek szeretetéből és annak utolsó lehelletemig hív jámbor' s igaz szolgálatjában cselekszem ezt.¹«

Nincs is ebben egy sor sem, mely írói ambícióból fakadt nem aestheticai hatást akar elérni vele, hanem ethicait, magyar hazafiságra, magyar érzésre akar buzdítani. Pedig kínálkozott volna alkalom, ezt a különben prózai tárgyat meg lehetett volna ragadni egyik phasisában, akkor, midőn a lelkes magyar leány lassanként kiabrándul Karvaytól és beleszeret Ordayba. Ha erre a lelki folyamatra veti a költő egész erejét, ha rajzolja a leány lelkét, behatol abba az életbe, mely ott lefoly, egyszóval, ha végig kíséri Liza szerelmének alakulását attól a ponttól kezdve, midőn először fölmerül benne a kétség szívének szerelméről, egészen új szerelme teljes kifejlődéséig: akkor, de csak akkor lehetett volna költőivé a cselekvény. Akkor sem mint dráma, mert a drámai forma homlokegyenest ellenkezik az ilyen lélekfestő kísérettel. Azonban erre Kisfaludynak sem tudománya, sem ismerete, sem tehetsége nem volt. Hogy is lett volna a század elején magyar költőnek, annak, a ki minden tudós nevezettől irtózott és a költői ingert megtagadta.

Az ilyen lélektani »rajzolatokat« — mint Kisfaludy mondaná — csak az utolsó évtizedekben kapták föl, nem csodálható, hogy Kisfaludynak nem volt róla sejtelve, mit csinálhatott volna a tárgyból. Bár előtte már vagy két évtizeddel megírta *Kármán* a Fanny hagyományait, melynek egyszerű kis meséjét csak az a megfigyelés és művészet teszi érdekessé, melylyel írója Fannynak lelkiéletét megalkotja. Igaz, hogy Kisfaludy idejében a sentimentalismus a mi irodalmunkban már nem járta, a 10-es és 20-as években különben is, de Kisfaludy egész életében háttérbe szorí-

¹) Hogy Kisfaludy ezen állítását nem kell szó szerint venni, már láttuk az Elmés özvegy tárgyalásánál. De különben is, mint p. a Himfy mutatja, sokkal jobb költő volt, mint aestheticus.

totta ezt az irányt a hazafias érzelem kultusza s az ősei dicsőségében elfogódott magyar hazafi majdnem érzéketlen volt minden iránt, a mi nem közvetlenül a hazafisággal függött össze: de mégis, ha csak alaktalan sejtelem képében, ott lebeghetett Kisfaludy előtt az a föladat, melynek keretében a lelkes magyar leány történetét elmondhatta volna. Talán öntudatlanul igyekezett megértetni olvasóival azt a lelki folyamatot, mely hősnőjében végbe ment. Csak el kell olvasni az I. fölvonásban Liza monolog számba menő párbeszédeit nényével, midőn fejtegeti, miért jegyezte el magát Karvayval, vagy a II. fölvonásban Liza szaggatott mondatait, mielőtt föltöri a neki címzett leveleit. Számot akar adni magának mit érez Orday iránt, iparkodik megnyitni szívét, hogy mi is bepillanthatassunk: mindnyájan érezzük, ez a rajzolatnak legköltőibb jelenete. És a fölvonás vége, mikor elolvasta Orday hazafias verseit meg a hozzá írt »Szívlángokat«, igazán hatásos és méltó, hogy más műben foglalhatott volna helyet:

»Miért nyitottam fel a' szerencsétlen levelet! Világot kerestem hogy lássak: 's most olyat találtam, mely éget és fáj!«

És mégis, e szép részlet is elvész, mert az író evvel is csak a hazafias célját akarja szolgálni, ez sem »írói ingerből« fakadt. Liza szerelmének forrása Orday rajongó hazaszeretete: ezt keresi hiában Lina Karvayban, elfordul tőle; megtalálja Ordayban és testestől-lelkestől övé lesz. Nem a szerelem fejlődését akarja hát a költő bemutatni: ez lett volna aesthetikai cél, hanem hazafias érzelem uralkodását egész valónkon: íme az ethikai cél.

Igy érthetjük meg, hogy Lizában egy pillanatig sem küzd a két érzelem. Nem küzdhet, mert egész lelkét egy érzelem tölti be, a hazaszeretet, a szerelmét nem látjuk. Sem Karvay, sem Orday iránt nem érez ő szerelmet, legalább mi nem tudjuk elhinni, hogy szerelem az, a mi fogva tartja szívét. Ő maga hangoztatja és bevallja, de mi nem hihetjük el neki.

És ebből a körülményből magyarázhatjuk meg Kisfaludy vígjátékainak, mint költői műveknek, sikertelenségét. Kisfaludy — bár sokat utazott, sokat látott, sokat élt — mégis szűk látókörű ember volt. Mintegy megtestesült benne a magyar nemes ideálja. Érett eszű, józan gondolkodású, de magasra nem emelkedik, a kinek jelmondata: Mindenütt jó, de legjobb otthon. Ha át lépi is a haza határait, visszavágyik ősi kuriára, ott érzi magát legjobban; s a messze földön szerzett benyomások, ha meg termik is időre-órára gyümölcsüket, lassankét elhalványodnak, a magyar föld, a magyar levegő erőteljes hatása leigazza lelkét.

Igy történt Kisfaludyval is. A Provence és Petrarca, Olaszország és a klagenfurti szép asszony meghatják; bele veti magát az új viszonyokba, hozzájuk alkalmazkodik s közöttük él: de csak külsőleg. Petrarcát forgatva vagy Pepi grófnét ölelve is megmaradt lelkében dunántúli magyarnak, a ki élvezi, a mit az élet feléje kínál, de mindez mélyebb nyomot nem hagy szívében. Így

az az erős magyar érzés, minek az irodalom más réven annyit köszön, kárunkra válik, az íróknak nem lesz olyan általános a tekintetük, nem néznek túl az ország határán. Nemzeti önzésnek nevezhetnők ezt az érzést, mely minden tettet, minden eseményt a nemzeti érzés szemüvegén néz. Kisfaludy megírta ennek a fölfogásnak elméletét is, még pedig versben. A Regeköltőnek hattyudala című művében (XII. ének 9. 10 versszak) így énekel:

Ezt gondolva, meggyőződtem :
 Hogy ki úgy tud szólni
 Magyar szívhez, magyar vérhez,
 Hogy szava visszhangzani
 Pendüljön rokon érzettől
 Kelben, agyvelőben ;
 A' Magyarnak legüdvösben
 Az szolgál ez időben.

Meggyőződtem : hogy, ki nyelve',
 'S írásával tüzet vet
 A' fiatal nemzedékbe,
 'S gyújt fenn' magyar szerelmet,
 Mindkét nemben egymás iránt,
 Apában és anyában,
 Az elterjed, 's erőre kap
 Egész Nemzet 's hazában.

Ő az efajta magyarok közé tartozik, nem tudja személyeinek lelkében az általános emberi vonásokat fölfödözni, hősei nem emberek, hanem csak magyarok. Pedig bármilyen erős is bennünk a hazaszeretet, minden más érzésünket el nem nyomja. Hosszabb vagy rövidebb időre háttérbe szoríthatja egyéb érzelmeinket, de tartósan, korlátlanul még sem maradhat meg kizárólagossága. Csak a szerelem és vallás eszméit említjük. Mindenesetre változik a szerelem és vallás nyilvánulása nemzetiség szerint, de azért mindig megmarad általános, minden emberre kiterjedő érzelemnek.

Ezeket az emberi vonásokat Kisfaludy nem látja meg személyeiben, a cselekvény fejlesztésében mindenütt a hazaszeretete működik közre s így maga a cselekvény sem általános érdekű. Hatásuk nem terjedhet túl azon a körön, melynek gondolkozási módja, fölfogása megegyezik az íróival.

Ha minden magyar úgy érezne, úgy gondolkodnék mint Kisfaludy, akkor talán lett volna országra szóló hatása a Lelkes magyar leánynak, de így nincs és nem is volt. Nem is lehet. Tiszteljük a hazafiságot, sőt megvetjük még a leányt is, ha szíve nem dobog hazájáért, de vajjon nem épen annyira egyoldalú, félszeg teremtés-e Liza, kiből épen hazafisága kioltott minden más érzelmet. Régi igazság, hogy minden erény tulságba vive bűnné vagy nevetségessé válik, s ha az utobbitól talán meg óvja is Lizát, hogy a legszentebb érzelmet viszi tulásba: mindenesetre visszadöbrentő a leány, ha »a férfi nemnek szívét ki nem elégíthető szeretete helyett a' Hazának szent szeretete fogta el keblét«, ha férfiaknak tudományos értekezéseket tart a polgárok kötelességeiről a haza iránt s a nemesség fontosságáról a haza szolgálatában, mint Liza. Újabb íróink a hazafiságot egészen mellőzik mint fejlesztő motivumot, Kisfaludy egyedül azt ismeri el annak. Mindkettő egyaránt hiba.

Ily módon állíthattuk, hogy a Lelkes magyar leány Kisfaludy legtipicusabb drámája. Ebben ismerünk leginkább az írójára, érez-

zük, hogy azok a szavak, miket a szereplők kiejtenek, nem az ő lelkükből, hanem az íróéból folynak, Kisfaludy áll előttünk, az ő érzelmeit tárja föl a vígjáték. Ez a subjectivismus — bár mint már fentebb említettük, általában árt a színművének — nemcsak a fölfogásban nyilvánul, hanem még a mellékesebb, kisebb fontosságú dolgokban is fölismerhető, sokszor egyenesen *javára* szolgálván.

Mingyárt a darab háttére jellemző az íróra. Nincs az olvasó képzeletére bízva a cselekvény idejének megválasztása, hanem megadja maga a költő az időpontot: 1809-ben, a nemesi insurrectio idejében játszik. Ki ne ismerne már ebből az egy mozzanatból Kisfaludy Sándorra? Ismeretes, mennyire csüngött Kisfaludy az insurrection. Megyéje megválasztotta őrnagynak az insurgensek közé, a nádor meg szárnysegédévé tette. De nemcsak fegyverét akarta fölhasználni az insurrectio jó híre-nevének védelmében, hanem tollát is, kétszer is hozzáfogott, hogy megírja a történetét; buzdítást írt nemzetéhez, a fölkelés kudarca után meg az insurrectiot úgy tekintette, mint személyes ügyét s haláláig kötelességének tartotta az insurrectio ellen intézett támadásokat visszaverni. Össze volt forrva teljesen a nemesség utolsó hadakozásával, lehet mondani egészen bene élt s mikor a magyarság utoljára lobbant föl benne, mikor halála előtt pár hónappal utolszor csapott föl lelkében a hazafiság lángja: akkor is az insurrectio idézte föl a tüzet; Kossuth czikkelyére akart válaszolni. Mintegy végrendeletképen hagyta azután Kossuthra az insurrectio megvédelmezését, szívének legdrágább emlékét.

A Lelkes magyar leány története is ez insurrectio körül forog. A hazát fenyegető Napoleon ellen készül táborba a nemesség, ez a fölkelés oka Liza kiábrándulásának és új szerelmének. Ezt a színművet olvasni kell, hogy megértsük mennyire ment Kisfaludy kedvelt emléke iránti lelkesedésében. A szereplők mind, de különösen Bodonyi, Liza apja, az agg Megyeri főstrázsamester, Szegváry a főszolgabíró meg Orday: mind mintha Kisfaludy lelkesedéséből szítták volna magukba azt a rajongó szeretetet. Természetesen Napoleon is kiveszi részét a vitatásból. Kisfaludy eléggé tárgyilagosan ítéli meg ellenséges vezérét, de éppen akkor téved, midőn magasztalja.¹

Egy kisebb fontosságú mozzanatban is fölismerszik, hogy az író életéből van merítve. Orday, mielőtt a harcba távozik, melyből sejtelve szerint sohasem tér vissza, imádottjának átadja verseit, avval a kéréssel, hogy csak halála után bontsa föl. Ugyanazt tette, ha ugyan a Hattyudal őszinteségében nem kételkedünk, maga a költő is Himfijével, melyet elküldött az osternachi csata előestéjén Szegedy Róának

¹ Lina s így közvetve Kisfaludy szerint Napoleon akkor volna a legnagyobb embere a világnak, ha mint *első consul* visszalépett volna a magánéletbe. Így még nem is nagy ember. Hogy a tétel mindkét fele téves, nem szorol magyarázatra.

»Jegyesemnek . . . .
 Végredeletkép Himfymet
 Hagyám 's küldém kezébe,
 Felbonthatót, — csak ha éltem
 Veszend a harc' vésszébe'.¹

Csakugyan megtörtént-e ez az állítólagos mozzanat? nem tudni. Bár van okunk kételkedni, hogy az ütközet előtt álló katona, a harc izgalmainak közepette ráér és van kedve ilyen költői cselekedetre: mindenesetre jellemző, hogy az írónak még évek múlva is mennyire tetszett e gondolat.

Talán ha merészebb állításokat kockáztatnánk abban a viszonyban, mely Lizát és Ordayt összefűzi, szintén fődözhetnénk föl subiectiv mozzanatok. Liza gazdag nemes leány, Orday egyszerű, de régi nemes: hasonlít a helyzetük Szegedy Róza és Kisfaludyéhoz. A költő hallotta, hogy Róza körül »szegény legény ne igen forgolódjék, mert nagyra van nevelve«². Igaz, hogy a hasonlatosság csak addig tart, de másrészt tudjuk, mennyire szeretett Kisfaludy a valóságból kiindulva alkotni költött meséket (maga a »Két szerető szívnek története«) s nem egészen valószínűtlen, hogy előtte a rajzolat írása közben Róza képe meg a magáé lebegett. A hazáért lelkesedő Liza ugyan távolról sem a gőgös és német leveleket irogató Róza, a félénk, bálványképe előtt szólni is alig merészlő Orday meg nem a szerelmi kalandokhoz szokott testőr, de Kisfaludy szerette idealisálni a körülményeket és embereket.

DR. CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Regeköltőnek hattyudala XIII. 36.

² Két szerető szív története. Minden munkái VI. k. 535 l.

A GÖRÖG ÉS RÓMAI CLASSICUSOK KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSÉBEN.

BEVEZETÉS.

A Bessenyei és gárdista irótársai megindította mozgalomnak célja a magyar nemzeti műveltség megalapítása, a magyar közszellem és ez által az igaz magyar társadalmi élet felelevenítése volt. Hogy azonban e nemes buzgalom csakugyan fölrázhassa a II. József kormányzása alatt már-már elaltatott nemzeti szellemet, megmenthesse a végveszedelemmel fenyegetett nemzeti nyelvet, s végre, hogy megértesse a hazafiakkal a nyugati művelődéshez közeledés szükséges voltát, a nélkül azonban, hogy ezáltal a nemzet ősi szokásaiból kivetkőzzék és e törekvésének: a felvilágosodottságnak, nemzeti nyelvét hozza áldozatul: égető szükség volt, hogy költőink és íróink, kik a haza különböző, egymástól távol eső vidékein, nagyobbrészt magányos elvonúltságban éltek, e közös cél érdekében egyesüljenek, egymás működéséről tudomást vegyenek, egymást segítsék, ösztönözzék; szóval: pezsgő irodalmi életet teremtsenek, mely a nemzet minél szélesebb rétegeiben igyekezzék visszhangot kelteni.

Erre az egyesítő szerepre Bessenyei és társai az idegen Bécsből sikerrel nem vállalkozhattak. Eszméik és működésük különben is csak buzdításul szolgálhattak a nemzeti irodalom és különösen a nyugati műveltség kifejtésére; maguk sokkal kisebb tehetségek voltak, hogysem sokáig maradhattak volna a tőlük felélesztett irodalom vezetői és középpontja.

E feladat betöltése Kazinczy Ferencz hivatása lőn, a kit műveltsége ép úgy, mint a classicus írók művein élesített finom, mondhatni túlfinom ízlése; előkelő származása ép úgy, mint összeköttetései a hazai magas körökkel; veleszületett írói tehetsége ép úgy, mint erős nemzeti érzése mintegy a gondviseléstől kijelölt képviselőjévé, agitátorává tettek mindazon eszméknek és törekvéseknek, melyeknek szolgálata egyedül lehetett képes nemzeti művelődésünket és irodalmunkat a kitűzött cél irányában előbbre vinni.

S valóban Kazinczynak fáradhatatlan buzgóságával, soha

nem lankadó akaraterével, lelkének minden korlátot legyőző szívósságával sikerült is maga körül, mint központ körül, egy egész kis irodalmi kört létesíteni. Eszköze e munkájában a levél volt. Nem hiában szokták mondani irodalomtörténeteink, hogy Kazinczy levelei a maguk korában kritikai folyóiratot pótoltak; levelezése valóban mintegy hivatalos közlönye volt ennek az említett irodalmi körnek, és lapjain e kör tagjainak minden munkásságáról hírt kapunk és bírálatot: dicsérőt vagy elítélőt, de mindig finom és jóakaró hangút — olvashatunk. E leveleket általában, kevés kivétellel, éles körültekintés, az ellentétes vélemények tisztelete, finom kiméleteség és kedves hang jellemzik. Mindezen tulajdonságok pedig arra vallanak, hogy a levelek írója egy az írást valódi művésszettel űző és fenkölt lelkű férfiú volt. Kazinczy leveleit a nyilvánosságnak szánta, ezért fordított oly nagy gondot a nyelvre és stílusra; azért írja le bennük élményeit is, melyeket lapokban nem tehetett közzé, mert — úgy mond — »így is eggy főből más főbe megy által a' gondolat s' lángot lobbant.« (Csereynek; 1809. febr. 19. — K. L. V. V. 327.) Kazinczynak sokat zaklatott lelke a családi életben talált megnyugvást. Valóban megható az a hang, mely leveleinek azon részein ömlik el, a hol családjáról szól. Első gyermekének halálakor mély keserűség és kétségbeesés vesz rajta erőt, de második gyermekének születése meghozza sebére az irt, s bár folytonos viszályban és perben él testvéreivel, majd sógorával, családi boldogsága kiengeszteli sorsával. Nemes, megható és mély érzést lehelnek azok a szavai, melyekben szenvedélyesen szeretett nejéről és gyermekeiről szól. »Ha boldogságot akar Nagysád látni a' földön — írja gr. Gyulai Ferencznek, — azt minden bántások mellett is az én házámban fogja lelni. Könnyű szenvedni annak, a' ki ily boldog mint én vagyok.«

Természetesen csak csekély rész jut a levelekben Kazinczy magánélete körülményeinek rajzára, mert hiszen, mint említettem, e levelek a magyar irodalom munkásai közt akartak összeköttetést, állandó kapcsolatot létesíteni. Fölkereste Kazinczy e leveleivel az ország legkülönbözőbb vidékein élő írókat és költőket, öregeket és fiatalokat, irodalmi barátait és ellenfeleit egyaránt; buzdítva, ösztönözve, tanítva és lelkesítve azokat, polemizálva, sőt ha kell, erős harczot víva emezekkel, kik a maradiak szokott nyakasságával az új irány által veszélyeztetve látták a régi nyelvet. Nemes, finom ízlése nem ritkán háborodik föl a debreczeniek népies, szerinte paraszti nyelvén. Bátorsága sohasem hiányzik keményen és maró gúnnyal ostromozni ellenségeit, de szenvedélye sohasem ragadja durvaságra, bár őt néha kiméletlenül támadják, amire jellemző példa a híres »Arcadiai pör,« melynek hevében a debreczenieket képviselő Fazekas nem ártallja Kazinczyt futó bolondnak nevezni. Szerencsére Kazinczy nem értesül idején e durva sértésről, csak akkor, mikor már elaludt lelkében a harcz tüze. Csak azt írja Fazekasnak, hogy a debreczeniektől nem is lehet egyebet várni, s hogy most még erősebb

a hite, hogy a velük vívott harcban ő maradt a győztes. (K. L. V., V. 177.)

De nemcsak az írókat és költőket buzdítja, ösztönzi, tanítja vagy támadja, hanem levelezést folytat, és így állandóan érintkezik mindazon főurakkal és nemesekkel, a kik a magyarság ügyét, különösen a magyar nyelv fejlesztését szívükön hordják: id. és ifj. báró Wesselényi Miklóssal, gr. Gyulai Ferencznével, gr. Dessewffy Józseffel, Cserey Farkassal stb; bennük pártfogókat, maecenasokat keres és talál, hogy fiatal tanítványai munkáinak kiadását lehetővé tegye. Sőt tőle telhetőleg maga is hoz e célra pénzbeli áldozatot, mint pl. akkor, mikor Kis János költeményeit a maga költségén nyomatja ki, holott saját munkáit a közönség részvétlensége, fásultsága miatt, miről sokszor panaszkodik, vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehezen tudja kiadni. Gondoljunk csak Sallustius- és Cicero-fordításaira, melyek megjelenését hönőhajtotta, de éveken át hasztalan tervezte.

Igy munkál és küzd Kazinczy egész életén keresztül, — fogása után megszakítás nélkül — egy nagy és nemes cél szolgálatában: csinosítani a nyelvet a görög, latin, különösen pedig a művelt nyugati nyelvek szépségeinek átültetésével; ha kell, új szók csinálásával, hajlékony, művészi stílt teremteni új szólások és fordulatok alkotásával; nemesíteni és finomítani az ízlést a classicus és a nyugati irodalmak remekeinek tanulmányozásával és a már csinosított nyelvre való fordításával; végre megtermékenyíteni irodalmunkat a classicus íróktól vett eszmékkel és gondolatokkal, a melyek mindennekfelett az eredeti képekben és formákban jelenjenek meg és jussanak kifejezésre.

Ezért jár elől ő maga a remek műfordítások egész özönével, melyeknek a nyelve az eredetinek minden szépségét igyekszik visszatükröztetni, ha kell, a magyarosság feláldozása árán is; ezért tanulmányozza példátlan szorgalommal a görög, latin, német és francia classicusok műveit, ezért írja minden költeményét görög vagy nyugat-európai formában, s ezért üdvözli újjongva és fogadja lelki barátjaivá Kis Jánost és Daykát, kik az u. n. német-görög classicismus hivei, majd Virágot és Berzsenyit, akik oly mesteri módon ültették át nyelvünkbe Horatius lyrai formáit, vették át a mythologiai és egyéb képeket és szólásokat, és akik közül az utóbbiban már a valódi classicus szellem nyilatkozik, mikor hazafias ódáival, melyekben Horatius fensége és tüze lángol, nagy mesterét nemcsak elérte, de talán túl is szárnyalta.

Valóban Kazinczy szeme előtt mindvégig a görög és latin költészet és irodalom lebegett; mindenekelőtt és felett pedig Horatius költészete. Belőle merítette az »odi profanum vulgus« elvét; az Ars poetica volt az ő aesthetikai codexe, melyben megtalálta a formatölkély, finom ízlés és a nyelv választékosságának követelményét; meg a műgond és »nonum prematur in annum« elvét is, s végre a nyelvújítás és szóalkotás szabadságának igazolását.

De nem szolgálja ő mestereinek. Erős kritikáját sokszor velük szemben is hangoztatja. Bátran szembeszáll még Horatiussal is, mikor erősen elítéli az *Ars poeticának* a iambusi sorokra vonatkozó helyét, azt pedig egész őszintén megvallja, hogy Goethe *Iphigeniáját* sokkal többre tartja az Euripidesénél.

Ez a csodálatos classicus műveltség és fincm ízlés volt az alapja annak, hogy Kazinczy több mint három évtizeden át uralkodott a magyar irodalomban. Uralkodott, mert valóságos fejedelme volt költőinknek, a kinek ítélete dönt műveik élete és halála fölött. De élete végén őt is elérte a Bessenyei sorsa. A század huszas éveinek fiatal írónemzedéke mindinkább távolodik az agg mestertől, végre kiragadja kezéből a kormánypálczát, hogy azt Kisfaludy Károly, majd meg Vörösmarty és Bajza kezébe adja. Így Kazinczyt is elborították a nemzeti irodalom életének azon hatalmas hullámai, melyeket épen ő maga korbácsolt fel. Mert hiszen az ő tanítványai voltak a hűtlen pártütők! De épen ezért nyugodtan hajthatta fejét örök álomra. A magból, melyet Bessenyei elvetett, Kazinczy munkássága erős törzs gyanánt nőtt ki, melynek mindmegannyi ágai voltak a 20-as évek ifjú nemzedékének munkái; belőle szívták éltető nedvüket és csak a nemzeti irodalom erős fejlődését bizonyítja, hogy egyik-másik ág később a romanticismus talajába ültetve, anyjánál is hatalmasabb törzsszé fejlődött.

* * *

Dolgozatom feladata lesz pontosan összeállítani, csoportosítani és ismertetni Kazinczy levelezésének mindazon helyeit, melyek a görög és római classicusokra vonatkoznak. Hogy ily helyet igen sokat találni, és hogy ezek igen fontosak és érdekesek, azt azok után, a miket Kazinczyról és azokról, a kikkel levelezésben állott, elmondottam, hangsúlyoznom és kiemelnem, azt hiszem, szükség-telen. — Ha dolgozatom a magyar irodalommal tudományosan foglalkozók körében érdeklődést fog kelteni, azt tárgyának kell tulajdonítanom; ha nem talál érdeklődésre, úgy a hiba bizonyára bennem keresendő.

Az egész munka, a tárgy természeténél fogva, két részből áll. Az első részben a görög, a másodikban a római classicusokra vonatkozó helyek ismertetését találja az olvasó. Mindkét rész kere-tén belül pedig külön fejezetekben tárgyalom az egyes classicus írókat illető helyeket. Az első rész hat, a második tizenkét feje-zetre oszlik.

Az ellenőrzés megkönnyítése végett minden egyes adatról zárjel közé igatom, hogy hol található meg.

A levelek kiadásait jelölő rövidítések a következők:

K. L. V. = Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi Dr. Váczy János. I—VII. kötet. Budapest, 1890—1896. (Akad. kiadv.)

K. J. L. = K. F. levelezése Kis Jánossal. Kiadta Toldy Ferencz. Buda, 1842. I—II. k.

Sz. J. L. = K. F. levelezése Szentgyörgyi Józseffel. Kiadták: Toldy és Bajza. Pest, 1857.

K. K. L. = K. F. levelezése Kisfaludy Károlylyal és ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860.

G. I. L. = Guzmics Izidor és K. F. közti levelezés 1822-től 1831-ig. Közli Gulyás Elek. Esztergom, 1860.

B. D. L. = K. F. levelezése Berzsenyi Dániellel. 1808—1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860.

ELSŐ RÉSZ. GÖRÖG CLASSICUSOK.

I. A Homerosra vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezés mindazon helyei között, a hol Homerosról, illetőleg a homerosi eposokról említés történik, a legkiemelkedőbb, és legértékesebb Kazinczynak az a nyilatkozata, hogy vannak költői művek, melyek nem tűnnek fordítást, alaki, stilusbeli, és nyelvi szépségek annyira egyéni és annyira föléje emelkedik a tartalmának, hogy bármily kitűnő fordítás sem léphet az eredetinek nyomába, minthogy ezt a sajátságos, egyéni szint természetszerűen nélkülözvén, legnagyobb szépségétől fosztja meg a költeményt. Ilyen munkául jelöli meg Kazinczy első sorban Homeros eposait, másod-sorban illetve mellette pedig Vergilius Aeneisét; — kitűnő fordításul pedig a Voss-félt. Ha ezt vallotta Kazinczy és következetes akart lenni, nem is próbálkozhatott meg az eposok fordításával. És való-ban Kazinczy se Homeros-t, se az Aeneist nem fordította, leg-főlebb egyes soraikat (II. I. 528—530.) — Így azután a leve-lekben az Ilias vagy Odyssea fordításáról szó nincs; de értesülünk arról, hogy Vályi Nagy Ferencz lefordította és ki is adta a Ba-trachomyomachiát. — Azonban akadunk e levelekben Homeros-t illető aesthetikai megjegyzésekre és belőle vett idézetekre, midőn pl. a hiatusról (Kazinczy) vagy a névelő elhagyásáról (Kölcsey) foly a vita. — Végre van néhány csekély értékű adat, melyekben Homerosra van hivatkozás.

E szerint három csoportban ismertetem az összegyűjtött helyeket. Első lesz a fordításra vonatkozók, második az aesthetikai megjegyzéseket, harmadik az idézeteket tartalmazók csoportja. —

1. Fordítások.

α) Kézy Mózes, aki, mint majd többször látni fogjuk, Kazinczyt könyvekkel szokta ellátni, a többi között Homeros egy példányát is küldi a mesternek. 1807. nov. 21-iki leveléből tudjuk ezt meg, a melyben Kézy ezt írja: »A könyvek kinyerésére elég lett volna tsak egy parantsoló szó is. Imé küldöm mindazokat, valamellyeket a Tekintetes Úr kíván. . . . Az Ernesti Homerusáért gondolom meg fognak adni 14 Rhénest.« (K. L. V., V. 223.)

Hogy Kazinczy fordított Homerosból, arról Döbrentének egy 1809. júl. 14-én kelt levele értesít. »Maga Wesselényi mondá nekem — írja Kazinczynak — ágyban feküve egy kis hideg miatt: most Kazinczy Homerust fordítja. »Jó kéz nyúl hozzá«, mondtam . . . »De ki is fordíthatná Homerust más Kaz.-nál,« felele a' fitzko (ifj. Wesselényi Miklós.) A levél utolsó szavai ezek. »Homért fordítani én soha nem gondolkodtam.« (l. u. o. VI. 454.) Kazinczy tényleg sohasem fordította Homerost művészi czélzattal. Wesselényi tehát vagy tévedett, vagy pedig arra a néhány sornyi fordításra czéloz, a mely reánk is maradt: az Ilias VI. énekének Hectorra és Astyanaxra vonatkozó helye.

Itt említem Kazinczynak Szemere Pálhoz és Kölcheyhez intézett 1810. május 12-iki levelét, melyben ezt olvassuk: »Én nem ismerek más Clavis in Homerum, mint azt, a' melyet Bécsben 16 frton vettem. Ha elakadok, ez segít rajtam. Megvallom, szeretnék jobbat bírni és mellé a Heyne Homérját . . . Az enyém titulusa ez: Nova clavis Homerica et Opera Joannis Schaufelbergeri — Turici 1761. Tom. 1—8. in 8°. (u. o. VII. 448.)

β) A Batrachomyomachia fordításáról maga a fordító értesíti Kazinczyt 1809. okt. 8-án. »Én ezekben a' napokban, — írja V. Nagy Ferencz, — egy vakmerőségre vetemedtem: t. i. Homér B.-ját, melyet némelly üres óráimban magyarra próbáltam fordítani, kinyomtatattam, s' belőle egy nyomtatványnyal kedveskedni kívánok.« (l. u. o. VII. 1.)

2. Aesthetikai megjegyzések.

Első helyre teszem Kazinczynak említett nyilatkozatát a Homeros fordítást illetőleg. A levél, melyben ezt találjuk, Édes Gergelyhez van írva (1803. szept. 1.); a nyilatkozat pedig szó szerint a következő: »Némely munka nem szenved fordítást. Az tudniillik, a' hol az érdem nem a' dologban, hanem a' felette gondosan válogatott szókban és csinos beszédben áll. Én Vossnak német Homérját és Virgiljét nem olvashatom; pedig hivebb szerencsésb fordítást nem képzelhetni.« — (u. o. III. 94.) Ahhoz, hogy akár Homerosban, akár Vergilius eposában az érdem nem a dologban, hanem a csinos beszédben áll, bizonyára sok szó fér: de az bizonyos, hogy a homerosi eposok fordítása olyan feladat, melylyel századunkban igen sokan megpróbálkoztak, a nélkül azonban, hogy csak egyik fordító is olyat adhatott volna, a mi az eredetit pótolhatná,

Kazinczy mindazonáltal Voss munkáját olyannak tartja, mint a melyből megismerhetni Homerost. Ezt írja ugyanis gróf Gyula. Ferencznének 1808-ban: »Buzdítsa Nagyságod is Döbrenteit arrai hogy Ossziánnal együtt olvasgassa Homért, Lotti és Lajos ifju barátkájit is azoknak értésére vezérelvén. Homért Voss igen szerencsésen fordította. A' ki görögül nem tud, jobbat nem tehet, mint ha Vossból tanulja ismerni.« (u. o. V. 449.)

Mikor Kultsár Vályi Nagy Ferencz odáit bírálva a Hazai

tudósításokban, azt kifogásolja, hogy azok »sokszor eggy gondolatonn kezdődnek«, azaz exordiumuk van, a szerző Homeros 32. hymnusára hivatkozik, »a melyek között — úgymond — csak kettő van exordium nélkül, a többi mind így kezdődik: memorabo; non obliviscor; canam; cano; incipio canere; Musae adgredimini; salve etc., és mégis ezt senki, a mennyire tudom, ez ideig Homernak hibául nem tulajdonította.« (u. o. V. 188—9)

3. Idézetek.

Kölcsy-Kazinczynak 1809. decz. 8-án írja: »De valyon nem el lehet-e hagyni az unalmas articulust, valahányszor meg nem határozva szólunk valamiről? Így tettek a' Görögök is.

Iliad I. v. 4. 5. — ἐλὼρια τεύχεα κύνεσσιν

Ῥιωνοῖσι τε πᾶσι. —

Iliad VI. v. 508. ἐλώθῳς λοῦεσθαι ἐνὶ ῥέειοις ποταμοῖο
κυνδίων :

Iliad VI. v. 453. ἐν κονίησι πέσσειεν ὑπ' ἀνδράσι δυσμενέεσσιν.«
(u. o. VII. 133.)

Kazinczy pedig Berzsenyihez írt (1810.) levelében ezt írja: »Szeretném metricus Poetáinkat arra bírni, hogy a' hiatust elidáljuk. Rossz-e ez?

»Látn(i) óhajtj(a) az egész sokaságot az isten(i) Achilles.

A görög Homernak e sorát: Μυρι Ἀχαιοὺς ἀλγε ἔθηγε így olvasta a digamma segítségével: műri vacheisz alge vethéke, nem pedig: műri acheisz alge ethéke.« (u. o. VII. 231.)

Ezzel azt akarja bizonyítani, hogy a görög sem türte a hiatust. Téved azonban, a mikor digammáról beszél, mert itt tényleg elisio van: ἀλγεα ἔθηγε.

II. Az Anakreonra vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezésnek a görög classicusokra vonatkozó helyei közül a legtekintélyesebb, sőt túlnyomó rész Anakreonra jut. Értekezésem e fejezetében 31 ilyen helyet fogok ismertetni. E nagy szám nagy mutat, hogy Anakreon Kazinczy korában a magyar költőknél nagyon kedvelt volt. A magyar Anakreontismus egészen német befolyáson alapszik. Kazinczy és társai, mint sok másban, úgy az Anakreon-utánzásban és fordításban is a németországi irodalmi törekvéseket követték. Anakreonnak, illetve az u. n. anakreontikonoknak számos fordítója akadt a magyar költők között. Valamennyien a Henricus Stephanus kiadta »anakreoni dalok« gyűjteményét ismerték és fordították; az eredeti, a valódi anakreoni darabokat közülök csak kevesen, és azok is csak részben fordították. Legtöbbit: 28-at Fábchich. — Ponor Thewrewk Emil Anakreon-fordításához írt bevezetésében nem kevesebb mint 22 magyar fordítást sorol fel; köztük hármát, a mely teljes: Zechenter Antal, Édes Gergely és Fábchich József fordítását. —

A Kazinczy-levelezés hét magyar fordítóról és fordításról ad többkevesebb felvilágosítást. Ezek: Földi János, id. Ráday Gedeon, Kazinczy Ferencz, Édes Gergely, Fábchich József, Csokonai Mihály és gr. Dessewffy József fordításai. Adataink, egynek kivételével, a mely Anakreonból vett idézet, mind eme fordítások keletkezését ismertetik, vagy pedig azokat bíráló megjegyzések.

Lássuk már most ez adatokat az egyes fordítók szerint külön-külön csoportokban.

1. Földi János fordítása.

Földi fordítására vonatkozólag találtunk a levelekben legtöbb adatot. Pontos felvilágosítást nyerünk arról, hogy az anakreoni dalok közül melyeket fordította le; kész darabjait ugyanis mindig beküldte Kazinczynak, bár, mint látni fogjuk, vele a műfordítást illetőleg, teljesen ellenkező nézeten volt.

1789. febr. 5-én kelt Földinek első levele, melyben Anakreonról szól: »Vallyon a Görögöknek — írja —, kiknek Homerussok volt, nem volt-e Anacreonjok? és Vergiliussok lévén a Rómaiaknak; Catullus, Horatius egészen porba temetődött-e? Én az illy. enyelgésekben azért nem írtam újat, hanem csak fordítást, hogy az ő Nevek alatt menjen el a Munka.« [K. L. V. I. 262.]. — Megértjük ebből, hogy Földi Anakreont a maga nemében ép oly nagynak tartá, mint az eposi nemből Homerost, és hogy vele versenyezni nem mervén, beéri dalainak fordításával.

A következő hónapban, márczius 20-án, egy Anakreon mértékére vett dalát küldi be Kazinczynak e sorok kíséretében: »Edgy hitván játékomat tészem ide, mely . . . Anakreon mértéke szerint készítettet és csak kevés hosszú lábakon kívül mind szökő lábakkól áll.« [u. o. I. 304.]. A költemény húsz sor; czíme: A Leszált Galambhoz.

1790. szept. 17-iki levelében a magyar Anakreon fordításokról azt írja, hogy egyikben sem tud megnyugodni. Hibáztatja, hogy trochaeusi versekbe iambust kevernek, »az Anakreoni értelemről pedig ki van faragva a dal.« Végül pedig azt az óhajtatást fejezi ki, hogy »ő is szeretne fordítani, ha kapna egy Auctort.« [U. o. II. 110.].

Kazinczy sietett barátja óhajtatását teljesíteni s elküldötte neki a maga Anakreon-kiadását. Erre mutat Földinek 1791. febr. 5-én kelt levele, melyben ezt olvassuk: »Az Anakreont igen kedvesen vettem. Fordítottam is már belőle vagy három éneket, melyeket most néked elküldök . . .« »Én Anakreont — úgymond odább — szorosán fordítottam, ugyanannyi számú és olyan versekbe, mint van Görögül. De azonban úgy igyekeztem, hogy az Auctor értelme szép folyó és értelmes Magyarsággal, sőt majd azon szókkal meglegyen!« Ezután ítéletét kéri, mely ha jó lesz, többet is fog fordítani. — A beküldött dalok: Anakreon I. éneke: A Lantjáról; II. éneke: Az asszonyokról és XV.: Az irigység nélkül való élet-

ről.¹ — Mindhárom megjelent az Orpheus 1790. II. 393., 407., 408. lapjain.

A következő levélben már Kazinczy bírálataira felel a fordító, még pedig polemizáló hangon: »Anakreonból való fordításaimról azt írod, hogy jók, de hosszabbak sokkal, mint az Anakreon dalai. Barátom, . . . egy Dalját is tsak fél verssel is meg nem toldottam . . . És így tsak olly hosszú, mint az Anakreoné, sem több, sem kevesebb.« A továbbiakban még Kazinczy azon kifogása ellen védekezik, hogy anapaestusokkal gyakrabban él, mint Anakreon; végre pedig küldi neki szoros bírálatra újabb fordításait: a IX., XII., XVI., XX., XXXIV., XXXVII., XLVII. és LIII. éneket. A levélhez utóirat van kapcsolva, a melyben azon igen érdekes tervéről tesz említést; hogy »Anakreon saját énekeit mind lefordítja, azután megjobbítja a Zechenter fordított Rithmusait, s így ha módot találna benne, ki adna egy könyvben négy Anakreont. Az ő fordítását szembe a Göröggel, ennek vége lévén, a Zechenter Rithmusait szembe a Némettel.« [U. o. II. 170—175.]

Két hónappal később, 1791. május 20 án — így ír Földi Kazinczynak: »Anakreonról felette szép képzelésed, és fordításáról dítséretes kívánságod van! Ollyan An. az igaz, és úgy volna jól, helyesen fordítva; de ki az, a ki azon tökéletességet fordításában elérhesse, et laudabimus illum? Születni kell úgy egy magyar Anakr-nak, nem fordítójának lenni . . . Én ugyancsak kívánom és óhajtom fordításomat mindenben tökéletesíteni, s tetszésedhez alkalmaztatni . . . Több szem többet lát. Több ész többet észre vesz.« — Azután sorra igazolja fordításának kifogásolt helyeit, végre pedig beküldi újabb munkáit: a XXX., XXV., XXII., XXXVII., XII., XVI. és XXXIV. dalt [U. o. II. 191—206.].

Ugyanazon év június 28-án ismét nyolcz fordított darabot közül Kazinczyval (X., XI., XVII., XXIII., XXXIII., XL., XIX. és XXXV.) és azt írja, hogy volna több fordítása is, de azokra nézve előbb várja Kazinczy útmutatásait. [U. o. II. 213—8.].

Földinek néhány Anakreonból fordított dala az újra megindult Orpheusban is megjelent. Erre mutatnak a fordító 1792. aug. 10-iki levelének e szavai: »Örülök, hogy Orpheusod még egyszer folyamatba indult . . . Az Augusztusban sajnálom, hogy Anakreoni fordításaimat nem a legkésőbbi hozzád beküldött jobbítások szerint iktattad be mindenütt.« Azután kéri Kazinczy tanácsát a további fordítandókra nézve, hogy minél előbb teljes legyen munkája. [U. o. II. 266.].

Földi eme fordításait Kazinczy nem tartotta jónak, sőt egyesenes elítélte őket nagy hűségük és ennél fogva erőltetett voltok miatt. Ugyanezt hibáztatta Fábchich fordításában is. »Anakreonnak — írja Kölcsénynek 1809. június 12-én — mind Földi, mind én, mind Fábchich fordítottuk darabjaikat. A Földiéi nálam kéz-

¹ Thewrewk E. ford. ban. 23., 24. és 7. számú dal.

orásban mind meg vannak. Irtóztatók, mert a nagy hűség miatt ily erőltetettek, mint a Fábchichéi. Szabadon lehet jól fordítani Anakreon-t, nem másképen.« [U. o. VI. 414.]. Így ír Kazinczy 20 évvel a Földi-féle fordítás keletkezése után. Annak idején is talált sok hibát, de ennyire »irtóztatóknak« nem tartotta, vagy legalább is a fordító előtt nem nyilvánította a dalokat. Talán azért, hogy el ne kedvetlenítse, vagy éppen el ne riaszsza a további munkától.

2. Ráday Gedeon fordítása.

Ráday Gedeon már öreg korában, 1789—90-ben fordíttatott Anakreonból. Ekkor ő 77 éves volt. Ebből magyarázható, hogy valamint eredeti szerelmi dalait, úgy az Anakreonból fordított 5 dalt is A. J. álnév alatt közölte a Magyar Museumban és az Orpheusban. Mindezt megtudjuk Kazinczyhoz, e folyóiratok szerkesztőjéhez írt leveleiből.

1789. jan. 20-án ezt írja: »De mégis azt, hogy Anacreonból való fordításaim mennyenek legelőször is belé a gyűjteménybe,¹ valósággal szégyenleném, minthogy már ilyen idős embertől akárki is avagy tsak először másfélét várna.« [U. o. I. 256.].

Ugyanazon év febr. 19-én pedig így ír: »S így a mostani Negyedből kimaradnak ugyan az Anacreonból való fordításaim, de az harmadik Negyedben nem fogom ellenzeni, ha bémennek is azok A. J. jegy alatt. Egyedül az An. XIX-dik Ital Dallya maradgyon ki, mivel az már az Úr által is magyarra igen jól van fordítva.« [U. o. I. 278.].

Csaknem ugyanezt olvassuk a bárónak egy májusi levelében is: »Én magam részéről — írja — a Museum Harmadik darabjába . . . küldöttem . . . A. és J. jegy alatt Anacreonból való fordításimat.«²

Nem hagyhatom itt említés nélkül, hogy Ponori Thewrewk Emil 1885-ben megjelent Anakreon-ja elé írt bevezetésében igen találóan bizonyítja be, hogy az A. J. jegy mögött Ráday Gedeon rejtőzik. Kiindul Rádaynak egy Édes Gergelyhez intézett leveléből, melyben azt olvassuk, hogy Anakreonból fordított dalait a Museumba és az Orpheusba küldte be. Minthogy pedig e két folyóiratban az Anakreon-fordítások vagy Kazinczytól, vagy Földitől, vagy A. J.-től valók, »világos — úgymond Thewrewk — hogy A. J. nem más, mint Ráday Gedeon.«

3. Kazinczy Ferencz fordítása.

Hogy Kazinczy hány anakreoni dalt fordított és melyek azok, az a levelezéséből ki nem világlik; csak két dalt találjuk meg a címét: *Amor éjtszakai látogatása* és *Az én lantom*. Azonkívül mindig csak »dalokról,« fordításokról van szó pontosabb megjelölés nélkül.

¹ Kassai Magyar Múzeum.

² L. Magyar Museum (1788—9) I. 359. I. és Magyar Orpheus 1790. I. 131. I.

lés nélkül. — Tudjuk azonban, hogy Kazinczy 12 anakreoni dalt fordított; ennyit találunk ugyanis részint a Magyar Museumban, részint a Poetai berekben, részint pedig a Helikoni virágok 1791-re cz., általa kiadott gyűjteményben.¹

A legkorábbi adatot Horváth Ádámnak 1789. szept. 9-iki levele szolgáltatja. »Az Anakreon dalját olvasom — írja — de ird meg azt nekem, mire vigyáztál a sorokban . . . Anakreonban ugyan úgy látom, hogy a syllabák egyforma számmal vagynak minden sorban.« [U. o. I. 467.]. Ez a megjegyzés csak a Museumban megjelent dalokra vonatkozhatik, tehát a 6., 18., 21., 25. és 31. közül valamelyikre.

1790. aug. 3-án két anakreoni dálnak a fordítását küldi Kazinczy id. Ráday G.-nak és ezt írja neki: »Teljesítettem parantsolatját Nagyságodnak; ha bár későn is, de tsakugyan tellyesítettem. Imé itt vagyon a Gleim szokása szerint, a ki Anakreonnak egy néhány ódait Cadentziátlan négy sorú strophákba tette által, az Ámor éjtszakai látogatása. Soká küzködtem, hogy az Anakreon mértékét megtartsam. El akadtam mindenkor; utoljára ím e lett belőle«. Következik 7 négysoros versszak, és az »Anakreon (8 soros) 22-dik Dala.« [U. o. II. 91.].

E levélre csakhamar, aug. 21-én, megérkezik a dicsérő válasz: »Kedvesen vettem — írja a báró — az Úr utolsó levelében zárt fordításait A.-ból. Itéletem szerént az »hideg vette Cupidónak« éjeli meg jelenése igen jól vagyon a fordításba előadva.« [U. o. II. 97.].

Kazinczy Földi Jánossal is közölte néhány Anakreonból való fordítását, hogy itéletét hallja róluk. — Földi azonban nem mondhat itéletet, mert egészen más szempont szerint ítelné meg ő, mint a melyből maga a fordító nézi. Ezt az ellentétet világosan kifejezi 1793. aug. 12-én Kazinczyhoz írt levelének ez a része: »Anakreonból fordított Darabjaidat az alkalmatosság nem léte miatt jó sok ideig tartóztatám magamnál . . . A Te Anakreonból fordított Darabjaidat két néző pontból lehet nézni és a szerént ítélni. Egyik a melyből Te nézed, a szabad spiritusú fordítás . . . , másik az A.-nal megegyező igaz anakreoni fordítás. Melyik jobb? — olyan kérdés, a melyben velem, a mint kitanultam, soha meg nem fogsz egyezni.« [U. o. II. 304.].

Kazinczynak ezt az említett elvét megismerjük Édes Gergelyhez 1803. okt. 29-én írt leveléből. Ebben elmondja, hogy a debreczeni vásárról hazajövet Csokonainak Anakreon-dalait olvasgatta és eszébe jutottak Anakreon magyar fordítói: Édes G., Földi és mások. — »A legbájosabb, legpajkosabb kis poétát — folytatja Kazinczy — nem kellene szóról-szóra fordítanunk. Fel kellene kapnunk, a mit mondani akar és a mit ő görögül és a görögöknek

¹ Museum 1738—9. I. 276., 277., 84. 362., 293 l. — Poetai berek, 173—186. l. — Heliconi Virágok 87—90. l.

olly könnyűséggel mond is. Tudván könyv nélkül az egész görög első dalocskát, e magam módja szerint még a szekérben lefordítottam azt. Imhol van«. Czíme: »Az én lantom.« [U. o. III. 119.].

A későbbi évektől valók azok a fordítások, melyek 1813-ban a Poetai berek-ben láttak napvilágot. Ezek egyikére vonatkoznak Virág Benedek 1807. aug. 15-iki levelének e szavai: »Minapi levelében írt Anakreont már nem egyszer olvastam, s a sorok igen tetszenek. Te sokat fordítottál Anakreonból. Szedd össze kérlek és add ajándécul nemzedetnek.« [U. o. V. 114.].

Hogy Kazinczynak egynéhány fordítása elveszett, arról Kis Jánoshoz írt egyik leveléből értesülünk: »Oda Anakreonnak néhány dalai!« [K. J. L. I. 20.].

4. Édes Gergely fordítása.

Édes Gergely, mint már említettem, az egész Anakreont lefordította és ki is adta.¹ Három adat nyújt felvilágosítást, részben a fordítás kiadását, részben pedig Csehi József és Kazinczy ítéletét, véleményét illetőleg.

Az elsőt Édes Gergelynek a fordítás megjelenése után azonnal Kazinczyhoz írt leveléből nyerjük: »Nem tudom — írja —, hol és mint megy kezeihez? de csakugyan küldök Anakreont, a melyet fájlalok, hogy mintegy szelességből kiadtam; mivel most kaptam a Born kiadását. Azomba 3 Danáját A.-nak a Censor kihúzta, a magaméból többet, mindenikből pedig igazán dézmát vett, sokat pedig Jezuitai vakmerő lélekkel el is rontott.« [U. o. III. 81.—1803. aug. 24.]. Ez a fordítás kettős: az egyik az eredeti mértékét megtartja, a másik rimes. Az Anakreontikonokon kívül tartalmaz néhányat A. valódi töredékeiből is. Utánuk pedig Édes G. saját anakreonismusai következnek.

Csehy József 1803. szept. 21-én ezt írja Kazinczynak: É. G. Anakreonyát megküldötte Virág. Nyelvünk előmenetelének egy új grádicsa.« [U. o. III. 106.].

Egészen másképen vélekedett e fordításról Kazinczy. Nemcsak elítélte, hanem, mint egy későbbi leveléből kitűnik, figyelemre sem méltatta Édes Gergelyt. 1811. okt. 18-án ezt írja Kis Jánosnak: »Édes Gergely arra kér, hogy találjak módot reá, hogy ő nékem valamelly bizonyos alkalom által . . . Born kiadása szerint újra dolgozott Anakreon fordítását, 132 Anakreoni Danáját . . . felküldhesse. Levelét eltéptem, s válasz nélkül hagytam. Certe furit! (Horatius).« [K. J. L. II. 20.]. Bizonyára durva kíméletlenség és Édes Gergely méltán »dühönghetett« miatta.

5. Fabchich József fordítása,

Fabchich, Zechenter és Édes G. mellett a harmadik, a ki Anakreont teljesen lefordította.² Fordítása teljesebb minden előző-

¹ A teosi Anakreon versei. Kétféle fordításban. Egyenesen görögből Édes Gergely által. Vátzon, 1803.—8-rét 76. l.

² Megj. Győrött 1804.

nél; a töredékek jó részét is adja. — Láttuk már, hogy Kazinczy erőltetettnek találta e fordítást. Most még két nyilatkozatával erősítsük és toldjuk meg súlyos ítéletét.

Virág Benedeknek ezt írja 1807. júl. 2-án: »Felkerestem Fabchichban az általad kijegyzett dalt; Anakreon görögül igen könnyű folyamatú Poeta. Oda az ő Spiritusa, ha fordításán erőlködés látszik.« [K. L. V., V. 67.]. Szentgyörgyi Józsefhez írt 1811. ápr. 12-én kelt levelében még süjtőbb ítéletet mond róla: »F. irtóztató Író volt, de tudakozd meg csak, mely buzditója mindennek, a ki írhat.« [Sz. J. L. 86.].

6. Csokonai Mihály fordítása.

Csokonai tulajdonképen nem is fordítója, hanem utánzója, még pedig igen jeles utánzója a teosi lantosnak. »Anakreoni dalok« című könyve 22 darabból áll, a melyek »Anakreon-szabású s itt ott Anakreon szavaira emlékeztető eredeti költemények vagy modern Anakreontikusokéinak paraphrasisai.«¹ Ezelőtt tévesen tartották fordításnak. — Csokonai Anakreonnak csak egyetlen dalát, az 5-diket fordította: A megivott Amor czimen.

Csokonainak e munkájáról és az eleje bevezetésül tett értekezésről a Kazinczy levelezésében három helyen van szó. E helyek a következők:

Csokonai 1803. febr. 20-án ezt írja: »Nints-e a Tek Úrnak Gleimja, és a Degen vagy Schneider kiadásából való Anakreonia?... Kérem, méltóztassa nékem az első lehető móddal megküldeni: hogy az Anakreon' és Hafiz' Életéről s az A.-i és perzsa Poézisről való Értekezésemet annál tökéletesebbé tehessem. Az Anakreoni Daljaim elijébe akarom azt tenni, hogy általa Interesszéje nevedjen.« [K. L. V. III. 22., 23.].

Ezzel a levéllel egyidejűleg ír Kazinczy is Csokonainak. Levelének ez a része érdekel bennünket: »A tegnapi újság hirdeti az Úr Anacreonját. Gratulálok szívesen nevedő az az újabb dicsőségének.«² [U. o. III. 23.]. Mikor azután Csokonai idézett levele Ér-Semjénbe ér, Kazinczy azonnal válaszol reá: »Az én Degeni Anacreonomat Földinétől kérje az Úr.« [U. o. III. 33.]. Ebből megtudjuk, hogy mind Földi, mind Csokonai a Kazinczy Degen-féle Anekron-kiadását használták.

7. Dessewffy József gr. fordítása.

Dessewffy négy dalt fordított Anakreonból: a 6-at: »A vén Anákréon« (Hébe 1824. 282. lap), a 7-et: »A gondatlan Ivó« (Erdélyi Múzeum 1814. I. füz. 47. lap), a 12-et: »Bajvívás Erosz-szal« (u. o. 46. lap) és a 14-et: »Anakreon galambja« (Hébe 1824. 249. lap). Ezeket, az utóbbi kivételével, 1809. júl. 14-ikén

¹ Pon. Th. E. Anakreon. Görögül és magyarul, Bp. 1885. 114. l.

² E hirdetést a Magyar Hirmondó 1803. évf. 12. sz. közli.

e szavak kíséretében közli Kazinczyval: »En is fordítgattam hajdan Anákréonból; íme egy néhány versezetek azon arany időmből a magam módgya szerint. Heu non redeunt in aurum tempora priscum!« [U. o. VI. 449.]. Az első az eredeti versformát megtartja, a második és harmadik rímeselek.

*

Itt emlitem Toldy Ferencznek 1822. jún. 2-iki Kazinczyhoz írt leveléből e szavakat: »Szeptemberben a görög nyelv tanuláshoz látok, hogy Anakreont az eredetiből fordíthassam.« [K. K. L. 21.]. Tudtommal Toldy e szándéka mindvégig szándék maradt.

Anakreonból vett idézeteket tartalmaz Kölcsynek 1809. decz. 8-iki levele: »Nekem a minap — írja Kazinczynak — Debreczenben azt lobbantották a szememre, hogy az Articulust sok helyt igazságtalanul hagyom el. — De valyon nem lehet-e hagyni az unalmas articulust, valahányszor meg nem határozva szözlünk valamiről? Így tettek a görögök is.

Így Anakreonnál od. IX. v. 21. sqq.

Τὶ γὰρ γὰρ με δεῖ περᾶσθαι

Ὅρη τε καὶ κατ' ὄρους

καὶ δένδρεσιν καθίξιν etc.? Kellene-e ezt fordítanom: »miért kellene repkednem a hegyeken, a mezőkön és ülnöm a fákon?« Nem hagyhatom-e el az articulusokat?« [K. L. V. VII. 134.].

III. A Pindarosra vonatkozó helyek.

A Pindarosra vonatkozólag összegyűjtött nyolcz adat jó részben Fábchich József fordítását illeti, e mellett Kazinczy tesz megjegyzést Pindaros alkalmi költeményeire.

a) A Fábchich-féle fordítás érdemére nézve, sajnos, adataink nem nyújtanak felvilágosítást, mindössze csak egy bíráló megjegyzést találtunk a levelekben, az is elítélő és nem Kazinczyé. Lásuk csak!

Kazinczy 1806. jún. 10-én ezt írja Nagy Gábornak: »Fábchich nekem egy Magyarra fordított Pindarust küldö Kis István által. Kérem vegye által tőle; vagy ha el nem hozta Kis, s az Úrnak van, engedje látnom.« [K. L. V. IV. 9.]. — Kazinczy tehát, mint látjuk, érdeklődött a fordítás iránt, kétségtelenül kezéhez is kapta; mégis hallgat róla további leveleiben. Nagyon valószínűnek tartom tehát, hogy nem elégitette ki, mert ha dicsérni valót talált volna benne, nem késett volna azt akár a fordítónak magának, akár barátai közül valakinek tudomására hozni.

Kazinczy helyett nyilatkozik Német László, 1806. febr. 17-én. Ítélete lesújtó a fordítóra nézve. (Fábchichnak) »Egész Pindarusában — úgymond — nehéz csak egy természetien folyó strophát is találni. A cynismusnak affectatioja egyik különös Character.

Nem tsak mindent nevéen nevez, de keresni láttatik . . . a díszte-
len szokat.« [U. o. IV. 58.]. — Ime ugyanolyan ítélet, a minőt
Kazinczy Fabchich Anakreon-járól mondott, hogy t. i.: erőltetett;
de megtoldva a durva izléstelenség vádjával.

Döbrentei Gábor, mint leveléből kitűnik, 1806. aug. 27-én
még nem látta Fabchich Pindaros-fordítását; magát a fordítót
azelőtt még nevééről sem ismerte. [Kazinczyhoz. — U. o. IV. 280.].

Nem ismerte Fabchichot Virág B. sem, a ki mindazonáltal
tiszteletpéldányt kapott. »Fabchich Jóska — írja Kazinczynak
1807. febr. 10-én — nem tudom kinek esze után; mert eddig nem
valék vele ismeretségben, magyar Pindarust küldött.« — Majd
pedig így folytatja: »Igaz! a Magyar Pindarus végén: imprimatur
omissis deletis; a deletisek meg vannak-e nálad, vagy meg lehetne-e
szerezni? Ne feledd el, ha én talán el feledném! Vale kedves Ka-
zinczym, és mennél előbb énekeld el P.-ból »Ha nyújtanom lehetne«
vagy »Szerelmesem Galambom.« [U. o. V. 15.]. — Úgy látszik,
Virág nem oly szigorú bíró, mint Németh, különben nem érdek-
lődnék annyira még a censortól kitörölt részek iránt is.

β) Kazinczy megjegyzése Pindaros alkalmi költeményeire
Ferenczy Lajoshoz írt (1806. jan. 17.) levelében foglaltatik és így
szól: »Semmi sincs trivialisabb dolog, mint az alkalmatossági vers.
Nem fog az soha senkit interessálni, hanem — ha a Poeta eléggé
bölcs, az individuum magasztalását a dolog magasztalására csi-
nálni. Példa erre *Pindarus*. [U. o. IV. 22.]. Hasonlóan nyilatkozott
az alkalmi költészetről Kézy Mózesnek is és érdekes, hogy ez a
tudós tanár ugyancsak Pindarus példájával védekezik Kazinczy
ellen. »Midőn a Tek. Úr — írja 1807. márcz. 11-én — az alkalmatossá-
gokra való vers írást nem javasolja, bizonyosan igen tulaj-
don értelembe veszi az alkalmatosságokra írt verseket . . . A Pin-
darus Olympiai Ódái többnyire alkalmatosságokra íratlak.« [U. o.
IV. 514.].

Ime, mindketten elismerik Pindaros alkalmi ódáinak nagysá-
gát, bár különben elítélik az alkalmi költést.

IV. Az Aischylosra, Sophoklesre és Euripidesre vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezés azon helyei, melyek dolgozatom jelen
fejezetében sorolandók fel, Horváth Ádámnak egy mind a három
nagy görög tragédia íróit és Kazinczynak egy kizáróan Euripidest
illető aesthetikai értékű ítéletén kívül, valamennyien Fabchich Jó-
zsefnek fordítói működéséről adnak hírt.

α) Lássuk előbb ezt a két aesthetikai megjegyzést.

Horváth Ádám 1789. nov. 14-én írja Kazinczynak: »Magad
tudod, hogy mindent a régiékből tanulunk, és akár mint változtat-
tuk módjukat, tserélgettük, szépítettük, de még eddig őket utól
nem érhattük. — Aeschylusnak, Sophoklesnek, Euripidesnek utánha

tehetjük még Lessinget is, a kit legjobb Játékosnak tartanak a Németek . . . Mert tsak szép az a nem-erőltetett Természet.« [K. L. V. I. 500.].

Kazinczy is bizonyára mintakül tekintette a görög classicusokat, köztük a tragédia megteremtőit is, de már nem annyira elfogult, mint Horváth Ádám, és ha talán Lessinget nem is, de Goethe Iphigeniá-ját határozottan eléje teszi a görög mintának; mert szebbnek tartja nála. — »Mihelyt Auer és Rummy — írja Cserey Farkasnak 1809. jan. 23-án — ki küldik az én exempláromat, azonnal hozzá fogok az Iphigenia fordításához, mely nékem — szegyen vagy nem szegyen megvallani, róla nem tehetek — szebb mint az Euripidesé, pedig én ezt görögül is, németül is, magyarul is ismerem s birom.« [U. o. VI. 195.].

β) A Fábchich-féle fordításokról is Kazinczy levelei értesítenek. — Nagy Gábornak ezt írja 1806. jan. 10-én: »Ez a Fabchich nekem egy speciment küldött az Aeschylus Prometheusából. Jambusokban fordította. Derék! Sophoclese kész; most Euripidest dolgozza. S meghallván nem tudom kitől, hogy a lányomat Iphigeniának hívják, azt írja, hogy a maga Euripidesi két Iphigeniáját (in Auli et Tauri) ennek adja ajándékban. — Accepto Augurium!« Fábchichnek ezt a kedveskedését ugyanakkor megírja Révainak is. Levelének ez a helye teljesen megegyezik az idézettel, csak ezzel van megtoldva: »leányom kedves lesz Iróinknak!« [U. o. IV. 7. és 9.].

γ) Külön említem Kazinczy egyik Szentgyörgyi Józsefhez intézett levelét, melyben ezt olvassuk: »A te szaporodásodnak szívesen örvendek. Adja Junó Lucina, hogy a megszületendő fiú felejtse el sebeidet, melyeket sziveden a Lajos és Károly halála ejtett. Éppen ma olvasám Euripidest s ott meghökkenem ezen során, hogy a férfigyermekek a ház díszé. A gondolat mindennapi: de tudod, a poesisnek micsoda ereje van a mindennapit is pikáns tenni, s ezen pillanatban óhajtottam, hogy Phigie fiú volna.« [U. o. IV. 216.].

V. A Theokritosra vonatkozó helyek.

Kazinczy levelei két Theokritos-fordítóról adnak értesítést: Édes Gergelyről és Guzmics Izidor pannonhalmi főapátról. Megtudjuk azt is, hogy a széphalmi mester mikép vélekedik e fordítókról.

α) Édes Gergely 1803. aug. 24-én értesíti Kazinczyt, hogy »Teocritusból sokat fordított.« Be is küldi neki a XVII. idyllt: »Hajdan Spártában a sárga hajú Menelausnál« stb. Csakhamar meg is kapja a mester ítéletét, a mely éppen nem hízelgő: »Nagy bába, Diána! és Csecs oly nemtelen szók, melyekkel élni még a durva theocritusi nyelvben sem szabad . . . Én Theocritnak — írja odább Kazinczy — ezt az Idylljét igen jól említem. Fordít-

gattam egykor görögből. Szép költemény, noha Theocritusi parasztság tónusában.« [K. L. V. III. 82. és 93.]. Azután azt ajánlja neki, hogy még gyalulgasson a fordításon egyet-mást.

β) Sokkal inkább megfeleltek Kazinczy izlésének Guzmics Theokritos-fordításai. »Theokritos kezemben van — írja neki 1824. szept. 18-án. — Olykor vevém azt, mikor lehetetlen vala megolvasnom. De előbeszédeket, s azon Idylljeit, melyek nekem legkedvesebbek, megolvasám terheimnek, gondjaimnak enyhítésére. Én úgy hiszem, hogy azért te nyered el a Marczibáni jutalmat; én legalább neked ítélném, ha ellenségem volnál is.« [G. I. L. 66. lap.].

A következő évben pedig, midőn e fordítások már megjelentek, a fordítóhoz írt levelében (1825. okt. 27-ről), azon óhajának ad kifejezést, hogy a munkát »olyan recenseálja, a ki görögül is jól tud, poeta is.« »Én — folytatja — kevélykedve olvastam barátomnak dolgozását s bizonyosan nem a Döbrentei érzésével, ki vagy nem az, a minek apostasiája mutatja, vagy dicsérete üres hang.« [U. o. 87. l.].¹

VI. A Plutarchosra és Thukydidesre vonatkozó helyek.

Plutarchosra két, Thukydidesre egyetlen egy adatot találtunk Kazinczy leveleiben. Egyik sem nyújt sok tanulságot. Mindössze annyit mondanak, hogy Kazinczy ismerte Plutarchost és olvasott az Anthológiában egy Thukydidesre vonatkozó epigrammát. — Ime ez a három hely!

Kézy Mózes 1807. nov. 21-iki levele arról értesít bennünket, hogy Kazinczynak több más könyvvel együtt Plutarchos munkáit is küldi. [K. L. V., V. 223.]. — Kazinczy el is olvasta a párhuzamos életrajzokat, mert id. Wesselényi Miklóshoz írt levelében ez áll: »Brútusnál nem ismert szeretetreméltóbb embert Róma . . . Plutarchos egy nagyról sem szől szívesebb tisztelettel.« [1810. U. o. VII. 236.]. — Végre Döbrenteihez van írva az a levél, melyben Kazinczy Thukydidest említi. »Reám is illik — úgymond — a mit Thukydidesre mond egy anthologiai epigramma:

Εἰμι δὲ γὰρ παντὶ σσι βατός. Παῖροι μ' ἀγαδάντο.

[U. o. V. 372.].¹

MÁSODIK RÉSZ.

RÓMAI CLASSICUSOK.

Mikor a múlt század második felében a politikai, társadalmi és irodalmi téren egyaránt új életre ébredt nemzetünk, természetesen nem maradhatott el kulturánknak évszázadok óta fontos, mondhatni legfontosabb tényezője: a *humanismus* sem. Mindjárt ez ébredés elején nálunk is megalakult az u. n. latin iskola, mely-

¹ Téves; a helyes ez: *εἰμι γὰρ οὐ*.

nek irói paptanárok, közönsége a deák műveltségűek voltak; alapja pedig az ősi hagyomány, mely iskolában és egyházban, politikában és társadalomban egyaránt uralkodott. Ez az irány tulajdonképen végső fellobbanása volt a Mátyás királyunk pártfogása, mondhatni vezetése alatt hatalmasan megindult renaissance, melyet a nagy király halála után bekövetkezett országos romlás és a szomorú emlékü török hódítás útjában feltartóztatott, közel három századra elnyomott, de a mely e hosszú elnyomás után elfojtott erejének teljes hatalmával annál hevesebben tört ki, hogy ébredő irodalmunk különböző irányai között a leghatározottabban foglalja el az uralkodó polczot és nyelvünket a finoman kiművelt latin nyelv szépségeivel gazdagítván, a classicus költői formák átültetésére alkalmassá tegye és alkalmat adjon a nyelvújítás mozgalmának megindítására.

Ebben az ébresztő és újító mozgalomban kitől vehették volna iróink a legerősebb hatást, ha nem *Horatiustól*, kinek fenékes és lángoló ódái leginkább megfeleltek a kor lelkesültségének, és a kinek *Ars poetica*-jában megtalálták mindazon szabályokat és útmutatásokat, melyeket a nyelvművelésben, verselésben, stílusban követniök kellett. Ama legkülönbözőbb formáknak átültetése, melyeket Horatius a maga ódáiban használ, legalkalmasabb eszköz volt nyelvünk pallérozására és a magyar prosodia és verstan megalapítására, a mi tényleg első nagy erdménye is volt a latin iskola működésének. A kísérletek fényesen sikerültek és azt az erős hitet ébresztették, hogy nyelvünkön a világszerte irigyelt görög versmértékeket: a heroikus hexametert, a lelkesítő alkaioi és zengzetes sapphói verset oly szépen lehet megszólaltatni, hogy az eredetivel vetekedjék, a többi nyelveket pedig fölül is múlja a magyar mértékes vers.

Horatiusnak ez az imént jellemzett nagy hatása adja meg a kulcsát annak, hogy Kazinczy leveleiben, melyeket a korabeli írókhoz — a latin és német iskola híveihez egyaránt — intézett, aránytalanul sokszor történik reá hivatkozás. Értesülünk e levelekből, hogy mily buzgósággal fordítják Horatius ódáit épen úgy mint satiráit és epistoláit Kazinczy, Földi, Édes Gergely, Kis János és Virág Benedek; — látjuk, hogy aesthetikai, nyelvi és verstan kérdésekben hozzá fordulnak döntő szóért; látjuk, hogy Kazinczy két fordításához tőle kölcsönöz mottót, műveit egész életén keresztül tanulmányozza, bírálataiban tőle veszi a szempontokat és Virágot meg Berzsenyit mint Horatius követőit és tanítványait tiszteli és szereti.

Hasonlóan nagy hatása volt költőinkre a renaissance legkedveltebb költőjének, *Vergiliusnak* is, kinek eclogáit id. Ráday Gedeon, Baróti Szabó Dávid és kis részben Rájnis József; Aeneisét pedig ugyancsak Rájnis (részben) és Baróti Szabó (egészen) fordítják. Kazinczy az Aeneisnek csak egyetlen frázisát fordította le: »Juppiter intonuit laevum.« Baltüzeket lobbant a nagy Zeüs,

mert — úgymod — »felakadt ezen véghetetlenül szép expressión.«¹ Ezen kívül fordított egy részletet a Georgica-ból Orpheus és Eurydice czímen. — Nem ritkán találjuk a levelekben Vergilius költeményeinek egyes helyeit idézve majd verstani, majd stilisztikai kérdés világítására, majd meg az Arcadiai pörben. Kazinczy Gesznernek írja, hogy ifjú korában Theokritos és Vergilius voltak kedvencz költői. — Sok szó esik *Catullus*, *Cicero* és *Sallustius* egyes munkáinak fordításáról is. Az elsőt Földi János, a másodikat Virág Benedek (Cato vel de senectute), mindhármát pedig Kazinczy fordította, köztük az utolsónak minden munkáját. E Sallustius-fordítás keletkezésének és történetének minden mozzanatát megismerjük és látjuk, hogy Kazinczynak ez a — saját szavai szerint — legkedvesebb munkája, melyen 30 éven át folyton javíttatott, milyen alapos és lelkiismeretes fáradozás gyümölcse. — Ritkábban jutnak szóhoz *Tacitus*, *Martialis* és *Seneca*, kinek bölcs mondásai minden igazságuk daczára sem tudják mindig megvigasztalni bajaiban Kazinczyt; legritkábban pedig *Ovidius*, *Phaedrus*, *Plautus*, *Terentius*, *Plinius* és *Quintilianus*. Reájuk csak itt-ott történik hivatkozás.

I. FEJEZET.

A Horatiusra vonatkozó helyek.

1. Fordítások.

A Horatius-fordításokra vonatkozó helyek különfélék. Vannak olyanok, hogy a fordítók értesítik Kazinczyt munkájukról, vagy épen levelükhöz mellékelve közlik is vele a fordítást és bírálatát kérik; van arra is eset, hogy a Kazinczytól szerkesztett Magyar Múzeumban, vagy pedig az Orpheusban való közlés végett küldik be a fordításokat; máskor meg a már megjelentekre tesznek a levélírók egy-egy bíráló megjegyzést. Viszont Kazinczy is elküldi fordítását id. Ráday Gedeon bárónak, a kit ép úgy mesterének tekintett, mint később őt magát a fiatal írói nemzedék. Lássuk hát sorra a levelek ide vágó helyeit; és pedig először az óda-, azután a satira-, végül az epistola-fordításokra vonatkozókat.

a) Óda-fordítások.

Ódafordítókül Kazinczy, Földi János, Hunyadi Ferencz,² Édes Gergely és Virág Benedek jelennek meg.

a) *Kazinczy* Ferencz csak egy-két ódát fordított; azt, a melyik épen nagyon megragadta figyelmét. Fordítása egy álmatlan éjszaka eredménye.

»Nem alhattam; — írja id. Ráday Gedeonnak Érseimjénből 1789. ápr. 24-én — Horatiusnak »O navis referent in mare te novi Fluctus« ódája eszembe jutott. Érzettem a hasonlóságot, s

¹ L. Kazinczy Döbrenteihez, 1810.

² Debreczeni prédikátor, majd .superintendens.

míg megvirradt, készen volt dalom. Közlöm azt Nagyságoddal alázatosan stb. Következik [Od. I. 14.]: »Egy hajóhoz (Horatiusból), Debretzen, April 21-d 1789.« [K. L. V. I. 345.].

Ugyanazon a napon ír Horváth Ádámnak és neki is megküldi a fordítást. Csakhamar megérkezik a válasz: »Mostani leveldben Horatiusnak egy Odáját olvasom magyarul, semmi kifogásom nincs ellene még eddig; mivel nálam Horatius nincs, hogy comportálnám; de csak nem a Híjjába tsillogsz,¹ bár azt mondhatom róla előre is, hogy szép, szép. Hord elő bár Pindarusnak legszebb énekjeit, válogasd ki Homerus Himnuszainak a leg szépit és vedd össze a mit ő ír Apollónak s Diánának dítséretére, azzal, a mit te írsz a gyönyörű est hajnalhoz; . . . szedd ki az Ovid Heroidesséből a legszebb szerelmes leveleket, sőt olvasd a szerelem könyvezetése (talán az Ars amatoria!) után az én Holmimban az Aestus erat-ot; meg engedem, hogy ezek magokban mind szépek és Felségesek, de fordítsd, vagy fordítsa bár a hatalmas fordító Batsányi, . . . még sem lesz olyan érzékeny és felséges, mint a Te magyar Originalisod, . . . csak ugyan igaz marad az, hogy a fordítás soha sem éri utól az Originalisnak tökéletességét. [Szántód, 1789, május 13. — K. L. V. I. 350.]. E fordítás néhány hónap múlva megjelent a kassai Magyar Múzeumban.² Kazinczy erről is értesíti Horváth Ádámot Kassán, 1789. szept. 19-én kelt levelében. Tudatja vele, hogy Batsányi Bécsbe megy fel Orczy József báróval, majd így folytatja: »Hatalmasan megadta Rájnisnak a Múzeum 3-ik darabjában. Nékem a Horatiusból fordított ódám: O navis referent in mare és Klopstokból Portia, ment belé.« [K. L. V. I. 469.].

β) *Földi Jánosnak* két ódafordításáról értesülünk. 1788. okt. 2-án kelt, Kazinczyhoz írt leveléhez csatolja »mutatóul« Catullus két versén kívül Horatiusnak III. 12. ódáját. [K. L. V. I. 218.], melynek versformáját annyira szereti, hogy ennek nótájára írja s Kazinczynak ez év decz. 29-i levelében ugyancsak megküldi »menyasszonyához« írt versét, Juliához czimen. [u. o. I. 537.]

A másik fordításáról is két hírünk van: Földi u. i. Kazinczyhoz (1789. nov. 17.) ezt írja: »Horatiusnak egy fordított Énekét küldöttem ő nékiek (t. i. Bacsányiéknak Kassára); nem tudom, ha megnyeri e tetszéseket avagy nem. Le írom ide Te néked is, hogy lássad: Horátz X. Éneke. A II. Könyvből.« »Rendesebben élsz Licini stb.« [u. o. I. 505.].

A fordítás megjelent a Múzeum 1790. évf. I. negyedében, de az Orpheusban is. Erre mutatnak id. Ráday Gedeon Kazinczyhoz, 1790. ápr. 19-én írt levelének e szavai: Az Orpheus első Negyedében a versek között nékem legkülönöbben tetszenek a Földi Horatiusból való fordítása . . .« [u. o. II. 56.] Megnéz-

¹ Kazinczynak egy eredeti dala.

² Megj. az Orpheus 1790. II. 246. l. is Virág fordításával együtt.

tem az Orpheus első füzetét és meggyőződtem, hogy ott tényleg az Od. II. 10 jelent meg »Liciniushoz« czímen.

γ) *Hunyadi Ferencz* fordításáról Horváth Ádám ír Kazinczynak (1789. május 18.): »Kár volt Debreczenben jártodkor T. Hunyadi Uramtól elő nem kérni az ő magyar Horatiusát; mert azt hallom, hogy ő nagy gonddal fordította és még tsak a sorokat is observálta.« [u. o. I. 352.]. — Hogy ez a fordítás milyen értékű és terjedelmű volt, nem tudhatjuk, mert nyomtatásban soha nem jelent meg.

δ) *Édes Gergely* viszont maga értesíti Kazinczyt 1794. okt. 14-én, hogy »Weberhez« küldte aratáskor tökéletességhez közelített Magyar Grammatikáját, . . . Lantos Darabjait v. Ódáit, melyek közt felesen vagynak Fordítások Horátról s egyebekből.« [u. o. II. 387.].

ε) *Virág Benedek* ódafordításaira vonatkozólag csak két helyet találtunk a levelekben: az egyik Kazinczy bírálata, a másik a fordítónak önbírálata. Álljon itt e két hely:

Kazinczy Virág Benedekhez 1802. márcz. 31-én ezt írja: Tudtam én azt egykori leveleidből, hogy lefordítottad a Horátr Jam satis etc. etc. (od I. 2.), de magát a fordítást nem láttam. Képzeld minő volt örömöm, midőn most munkádnak 19-d lapjára értem az olvasásban. Az a fordításod méltó a Virág névre . . . . A te lelked rokon lélek a Horátréval. — Te polgártársaink részeg szédelgését ép úgy keserged, mint ő kesergette a Rómaiakét.« [u. o. II. 467.].

Virág Benedek pedig így ír Kazinczynak 1803-ban: »E napokban előmbekerültek Horatiusból fordított verseim: »A gyermek, ki beszélni tud sat. melyeket, úgy tetszik, a mult héten küldöttem hozzád. Szaggasd el azokat, kérlek, édes földim, barátom! Hibát, rút hibát látok benne.« [K. L. V. III. 112.].¹

b) Satira fordítások.

Horatius satiráinak fordításával Kis János és Virág Benedek foglalkoztak.

α) *Kis János* Kazinczy buzdítására lett fordító s kész munkáját mindig beküldte mesterének. Így tett mindjárt az első satirával is.

»Horatius első könyvének első satiráját — írja Kis 1804. jún. 3-án — a végre küldöm, hogy szoros mérték alá vévén, minden tekintetben való ítéletedet szabadon megird. ha érdemesnek tartod-e Horatius egyéb satiraira is hasonló paraphrasisokat próbálnom.« [K. L. V. III. 199.] A kívánt bírálatot bizonyára megkapta, s a következő években újabb fordításait szintén közölte Kazinczyval. Kitűnik ez a mesternek 1807. júl. 22-iki leveléből:

¹ Virág fordításai ily czímen jelentek meg: Hor. Epodusai, Buda 1817. és Hor. Ódái, Buda 1824.

»Horátrból fordított két satyrád is kimondhatatlanul szép. Rajta van az Original elegantiája.« [u. o. V. 97.].

Ugyanazon év szeptember 15-én újra ír Kisnek, újra dicsérettel halmozza el, de némi kifogásokat is tesz: »Horátrból fordított versed — írja — véghetetlenül szép. Ha nyomtatva láttam volna is valamely Almanachban, rá esküdtem volna, hogy az a te munkád. S nem csak igen szép, hanem igen hiven is van fordítva. Egyedül az utolsó sor új izlésű, még pedig franczia izlésű benne. Horátr egyszerűbben végzi a magáét; itt az antithése érezteti magát. Új módú versezetben lévén fordítva, kár volna megváltoztatni. De az én leskelődő lelkem talált valami változtatni valót: a foghagyma párhagymává fog változni. Tudod, hogy Horátr, mint Goethe, nem szenvedhette a foghagymát. »Parentis olim si quis impia manu senile guttur fregerit, Edat cicutis allium nocentius.« [U. o. 150—151.].

Mikor pedig Kis János Kazinczynak azon vádjára, hogy Versei II. kötetében »a Reim két sornál több sorokra terjed ki,« Wielandból hoz mentségére példákat, a mester a VI. satira fordítására utalja ekként: »De ám olvasd magad az olly szép modulatiojú versedet, mint a Horátr VII. satirájáé . . . s utánna a *Herkules' választását*, s légy önnön dolгодban bíró.«¹ [L. u. o. V. 297.].

β) *Virág Benedek* Budáról 1810. jún. 15-én értesíti Kazinczyt, hogy Horatiusból satirát fordított. »Én — írja — magánosságomban olvasgatok és nemcsak Századokat, hanem mást is. Im! Horatiusból egy darab. Legyen, ha lehet örömdre.« Következik Hor. Sat. II. 1. Dialogus Horatius és Trebatius közt. [L. u. o. VII. 523—4.].

Virág később a satirákat mind lefordította; megjelentek Budán 1820-ban ily cízzel: Horatius satirái, ford. Virág Benedek. Hogy mily sokra becsülte Kazinczy a fordításokat, azt 1830. febr. 5-diki levele mutatja. Virág haláláról értesülvén, így ír Guzmics Izidornak; »Virág előttem egyaránt tiszteletes mint ember és író . . . Ha soha semmit nem adott volna is, mint a Horatiusból fordított Satirákat és Epistolákat, halhatlan dísze volna a nemzetnek.« [G. I. L. 204.].

c) Epistola-fordítások.

α) Midőn Kis János két satira-fordítását Kazinczynak beküldi, hogy bírálatát hallja, ez azokat kimondhatatlan szépeknek találván, ezt írja neki. »Nem állhatom meg, hogy kérjelek, fordítanád le még melléjek a: *Quinque dies tibi etc.*-t és ezt: *Villice silvarum*. Mind a kettő megérdemli, hogy te szállaltassd meg magyarául.« [1807. júl. 22. u. o. V. 97.].

Kazinczy e buzdító szavai nem maradtak eredmény nélkül.

¹ Kis János versei kiadta Kazinczy F. Buda. 1815. A III. kötetben Sat. I. 1. I. 6. és I. 3. jelent meg.

Kis János már a következő évben hozzáfog az epistolák fordításához. Eleinte úgy látszik, lassan megy a munka, mert 1809. aug. 12-dikéről kelt levelében még csak egy darabbal számolhat be. »En Horátz egy levelénél egyebet semmit sem tsináltam. Minden gondolatom számtalan részre vonatik a környűállások által.« [L. u. o. VI. 484.].

A »környűállások« azonban csakhamar megváltoztak és költőnk minden idejét Horatiusnak szentelhette, úgy, hogy alig félév múlva, 1810. márczius 14-én már ezt írhatja Kazinczynak: »Az én tudományos foglalatosságom egy időtől fogva nagy részént abban áll, hogy Horátzius episztoláit fordítgatom. Az első könyv minden órán lelessz: s talán Wieland jegyzéseivel egy tómusban kiadom. Szeretném a készenlévőket Veleđ közölni s jegyzéseidet venni.« [U. o. VII. 328.].

Kazinczy határtalanul örül e tudósításnak és ápr. 7-én Döbrentének és Rumy Károly Györgynek¹ egyszerre írja meg a hírt, mindkét levélben erősen kiemelve rajta érzett örömét. Döbrentének így ír: »Kis Horátznak Epistolájit fordítja versekben. Az első könyv kész. A Wieland jegyzéseit is lefordítja hozzá s úgy adja ki. Nem lehet olly embert lelmi, a ki ennek nálamnál jobban örvendjen.« [U. o. VII. 353.] Rumynak meg így: »Kis ist mit dem 1. Buch der in ungarischen Versen übersetzten Horaz'sche Epistel, welche er mit Wieland's Anmerkungen drucken lassen will, fertig. Ich bin entzückt über diese Nachricht. Keine angenehmere konnte mir nicht kommen. [U. o. VII. 356.].

10 nap múlva Kis János a már kész fordításokat e szavak kíséretében küldi el levelében Kazinczynak: »Olvasd el, kérelek, figyelemmel az ide zárt verseket, írd külön papirosra jegyzéseidet s küld meg postán, hogy még jókor hasznokat vehessem. Az első kötet talán még a nyáron közre mehet.« [u. o. VII. 369.]. 1810. ápr. 30-án, mint ugyancsak Kis János leveléből értesülünk, már az epistolák egész első könyve útban van Széphalom felé; egyúttal azt is megtudjuk, mit tart a fordító a maga munkájáról. »A fordítás — úgymond — csak ollyan, a millyen töllem és környűállásaimtól telhetett. Jól tudom én, hogy nem Horátz szól magyarul; de literaturánknak mostani évében ki lehet nyomtatni. Adja Isten, hogy mennél előbb elfelejtessen egy tökéletesebb fordító.« [U. o. VII. 413.]. Mindenesetre túlságosan szerény nyilatkozat.

A kézirat azonban, hogyan hogyan nem, még június 4-én sincs Kazinczy kezei közt, sőt Kisnek időközben való sürgető leveleire — június 28-án is csak azt felelheti, hogy: »Horátzodat még sem vettem.« — Mindezt három levélből tudjuk meg. Kazinczy u. i. 1810. jún. 4-én ezt írja Kisnek: »Horátzod még nem érkezett kezemhez. Feldicsekedtem a hírrel Virág Benedeknek, a ki azt nagy örömkifakadással értette. Melly ajándékot nyujtasz a Nem-

¹ Lőcsei, iglói, majd keszthelyi tanár; jeles gazdasági író.

zétnek, ha mindenik úgy van fordítva, mint a *Quamvis Maecenas* etc. [VII. 500.]. — Jún. 8-án Kis János így sürgeti meg a kéziratot és jegyzeteket: »Horatius levelei első könyvét minden órán nyomtattatni akarom; nagyon szeretném, ha jegyzéseidet vehetném; de még talán kezédhez sem ment fordításom kézírása.« [VII. 512.]. — Erre kapja feleletül Kazinczytól jún. 28-án: »Horátzodat még sem vettem. Mindent elkövetek, hogy sok kedvellőket szerezhessenek a legszebb szándéknak. Kár, hogy Wieland jegyzéseit mind nem adod; megsirathatatlan kár.« [U. o. VII. 544.].

A kézirat végre 1810. szept. 23-án eljut Széphalomra. 24-én u. i. Kazinczy így ír Kis Jánosnak: »Tegnap estve ide érvén, a Prédikátor kezembe adá Horátziusi epistoláidat. Nem aludtam el addig, míg a *Quinque dies* . . . és a *Villice silvarum* epistolákat és a két legrövidebbet el nem olvastam. Még októberben utnak indítom mind a tőled vett kézírást, mind jegyzéseimet. Milly szerencsés gondolat vala, hogy te erre a munkára állottál. Mind a mellett, hogy a rímelt versekben a római *color antiquus* elveszett, e munka véghetetlen kedves olvasású.« Okt. 2-ig Kazinczy elkészül megjegyzéseivel és azokat, valamint a kéziratokat elküldi Kisnek azon óhajttással: »bár csak ez a munka igen szépen nyomtattatnék és írójának ne csak köztiszteletet hozzon, hanem jutalmat is.« [K. J. L. I. 343., 361.] Okt. 15-diki levelében ismét dicsőre emlékezik meg Kazinczy a fordításról: »Nem hallgathatom el itt újra, hogy fordításodat a Vossé mellé ugyan nem teszem, de igen a Daru-é mellé. Quand on est égal aux Français, vert. Ce n'est pas un mauvais partage. Siettesd nyomtatását, hogy a közönség csodálhassa munkád becsét.« [L. u. o. I. 404. 1.].

A következő év február havának elején már készen áll a fordítás, és semmi akadály nem volt, mely a nyomtatást gátolta volna. Májusban a levelek első könyve meg is jelent hát ily címen: *Horatius Levelei, Wieland* magyarázó jegyzeteivel. Sopron, 1811. — Június 11-én már arról értesíti Kazinczy Kis Jánost, hogy az új könyvet megkapta. »Épen most érkezik — írja — egy vendégem s egynéhány csomó könyvet ad nekem által, melyeket Pestről hoz. Ezeknek egyikében a Horátz Epistolájának két exemplárja vagyon. Írni fogok Glatznak, hogy engedje általam recenseálatni. [L. u. o. II. 5—13].

A kedvező fogadtatás, melyben a Levelek első könyve a közönség és írók részéről egyaránt részesült, a lipcsei *Literatur-Zeitungban* megjelent elég kedvező bírálat, valamint Kazinczy november 22-diki levelének e szavai: »becsülöm a Vossét, a Wielandét inkább olvasom, a te Horátzod nekem gyönyörűségem; nála becsesb *productuma* még nincs literatúránknak,« — végre azon óhajttása, hogy: »bár a 2-ik részt is hamar vehetnénk;« mindez arra birta Kis Jánost, hogy az epistolák második könyvét is teljesen lefordítsa. Sarkallotta e munka végrehajtására költőnket Balogh Péter azon ígérete is, hogy a fordítást a saját költségén

kinyomatja. Költőnk a nemes főpap ez elhatározását tudatja Kazinczyval, a ki ezt felelére: »Ő Exc. Balogh Péter Urat . . . ez a szándéka valóban elmés embernek kiáltja; olcsón és szépen veszen halhatatlanságot. Örömet engedem neki azt, szép és hasznos tettért, hogy Téged arra kényszerítene, hogy a hátra való Epistolát is lefordítsd. A harmadik Ep. nagy munkát fog néked adni. Jó lessz szemed előtt tartani Virág fordítását, s kivált Vosét.« [U. o. II. 24—42]

Kazinczy a következő év júliusában nagy örömmel veszi az új fordítás kéziratát és előre örvend: »pompás megjelenésének; csak Ő Excellentiáját is el ne hűtse a pénztelen idő.« Majd pedig így folytatja: »Olly jónak, olly bájolónak lettem . . . csodállak ezen munkádban is, s talán még inkább mint minden egyéb munkáidban. A nyelv bájoló, tiszta, könnyed, érthető.« [U. o. II. 89., 93.]

Epen így magasztalja Szentgyörgyihez írt levelében is. »Kis a H. Levelei II. könyvét Zrínyi nemű versekben fordította, s barátságos megtekintés végett most közlé velem. Halhatatlan volna csak ezen fordítása is. [Sz. J. L. 270. 1.]

Szept. 4-én már visszaküldi a kéziratot és óhajtja, hogy minél előbb olvashassa nyomtatásban. [K. J. L. II. 103.]

1814-ben Kis János már komolyan foglalkozik a kiadás tervével; Kazinczy pedig tanácsokkal látja el. Így április 13-án ezt írja neki: »Óhajtanám, ha Verseid III. kötetét Horatz tenné. Előtte H. képe fogna állani; vagy sabinumi pusztája szobájában, vagy a mint »Rident vicini glebas et saxa moventem.« Horatz, a kis hasas növesű Hor., tóga nélkül járná földjét s szedné a köveket s göröngyöket, — a metaforai köveket és göröngyöt is gondolatván olvasóival.« [K. J. L. II. 113.] — De bizony a terv megvalósítása soká késik. 1815. febr. 26-án azt írja Kazinczy Kisnek, hogy még csak azután tehet lépéseket a kiadás ügyében előbb Trattnerrel, azután Balogh Péter és Podmaniczky József Excellentiájuknál. Szeretné, ha ők viselnék a nyomtatás költségeit, de minden példány a fordítóé legyen. Ugyanezen év végén pedig azt ajánlja Kisnek, hogy várja be Wieland fordítását és csak azután adja ki a magáét. [U. o. II. 145.]

Ennek az a magyarázata, hogy Kazinczy Wieland jegyzeteivel akarta kiadni Kis János fordítását. A jegyzetek lefordítását ő vállalta magára. 1816. febr. 7-én értesíti Kis Jánost, hogy »végre megérkezik a Wieland által fordított Horáziusi Levelek s így teljesítheti, a mit régen kellett volna tennie.« [U. o. II. 183.]

A kéziratok ekkor már szintén nála voltak: Kazinczy hozzá is fogott munkájához, de lassan ment. Elvitte magával ez év nyarán erdélyi útjára, hogy, — mint Dédácsról aug. 12-én írja — ha elbetegszik, dolgozhasson benne. — De semmi baj sem érte, s így illetetlen maradt a kézírás. [U. o. II. 201.]

Valóban soká feküldhetett érintetlenül, mert csak másfél év

múlva; 1818. jan. 6-án jutott el Kazinczy a harmadik ívigg. Ezen a napon tudatja Kis Jánossal, hogy 14 nap múlva visszaküldi neki a kéziratokat. »Már a 3-ik íven dolgozom — írja — fordítom hozzá Wieland jegyzéseit. Jó lesz kiírni, hogy a jegyzeteket én fordítottam.« E munkája közben maga is kedvet kapott a fordításra és belefogott az I. könyv első levelébe, de csak a 10-dik sorig jutott el. [U. o. II. 250.]

Azonban, mikor már elkészült volna az egész, Kazinczy abba hagyja, mert »megunta Wieland szövevényes jegyzeteit.« Igéretet tesz, hogy majd folytatja, de ebben meggátolják veje örökösödési ügyében vitt pereit, melyek egészen elvonják az irodalmi működéstől (jan. 18. márcz 29.) — ezért, a mi már készen volt, elküldi Eggenbergernek, hogy juttassa Kis Jánoshoz (nov. 10.)

Ennyi akadály és pihentetés után, végre 1819. februárjában elkészül Kazinczy a jegyzetekkel és a levelek kiadásával. 19-én ezt írja Kisnek: »A jövő hónap első napjaiban viszik hozzád Horátnak végre elkészült íveit.« [U. o. II. 270.]

Kazinczy már most nyugtalanul várja a fordítás megjelenését. »Csak ki ne hagyj semmit azokból — írja márcz. 16-án — a miket Wieland írt. Nekem Ő Horátra soha sem mondhatott sokat.« Azután azt az óhaját fejezi ki, hogy a nyomtató jó papírt, szép betűt és jó correctort adjon.« [U. o. II. 278.]

Annál élénkebben fájlalja azután, mikor pártfogók hiányában a kiadás reménye végkép meghiúsul. Ezt 1821. jan. 20-diki levelében említi. [U. o. II. 304.]

Az epistolák II. könyvének három darabja a Felsőmagyarországi Minervában jelent meg 1827—8—9-ben. Együttes kiadásukat a megalakult Tudós Társaságnak köszönjük. E kiadás címe: »Horatius Levelei. Fordítá Kis János superintendens. — Az eredeti textussal Döring szerint, s Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz által. Pest, 1833.«

β) *Virág Benedek* Horatius epistoláit mind lefordította.¹ Én azonban erre vonatkozólag csak két helyét idézhetem a Kazinczy-levelezésnek. Az egyik Virág 1803-ban kelt levele, melyben ezt írja: »A Poétai Munkáimat és Horátnak Poetikáját szépen egybe lehet kötni« (III. 8.), a miből láthatjuk, hogy az *Ars poetica* készült el legelőbb;² — a másik 1810. ápr. 18-diki levelének ez a része: »Horatius epistoláját Bentlei magyarázata után fordítottam, mert azt találtam leghelyesebbnek.« [K. L. V. VII. 371.] Kazinczy ítéletét e fordításról már ismerjük.

γ) *Édes Gergely* fordításaira vonatkozólag szintén két adatot találtam. Az első Kazinczynak 1803. szept. 1-én Édes Gergelyhez írt levele szolgáltatja. Dicséri ódafordításait és buzdítja, hogy próbálkozzék meg az epistolákkal is. »Az Úr igen szeren-

¹ Megjelent Budán, 1815-ben Qu. Hor. Flaccus Levelei cz.

² Megj. Horatius Poetikája, ford. Virág B. Buda. 1801.

csésén fordít — írja neki — noha sok helyett a Horátz szavainak egészen más értelmet adott;» majd így folytatja: »de mondja meg az Úr, hogy állhatta meg az Úr, hogy Horátznak képzelhetetlen szépségű epistoláját le nem fordította? a Villice sylvarum . . . és Quinque dies tibi . . . etc. Készüljön az Úr, kérem, egész bizodalommal neki és fordítsa le azokat.« [U. o. III. 92—3.; v. ö. Kazinczy Kis Jánoshoz, 1807. júl. 12., u. o. V. 97.]

Ezen, részint bíráló, részint buzdító szavakra feleli azután Édes Gergely — és ez a második adat — hogy fordításaiban »a Kassai Museum 1-ső D.-ban kitett Regulákat« követte; és Kazinczy kértére nemcsak a Villice és Quinque dies . . . , hanem a Ne perconteris . . . , Hoc erat in votis, valamint a Prisco si credis Maecenas docte kezdetű epistolákat is lefordította. [U. o. III. 125—6.]

δ) Időrendben utolsó a fordítók között *Kazinczy*. 1824-től fogva egészen haláláig mindig foglalkozott Horátius leveleinek fordításával és egy teljes fordítás tervével. Három levélben találtam e munkásságára vonatkozólag adatokat. Ezek:

1824. jan. 14-én ezt írja Kis Jánosnak: »Közlöm itt Hor. egyik Epistoláját azon órában, melyben azt elvégzem. Az én Phaedrusi szabadságu Jambuszaim illenek a Horátz Leveleinek kedves negligentiájokhoz.« Következik: Négy-öt napot stb. [K. J. L. II. 316.]

1827. jan. 12-én Toldy Ferenczczel tudatja, hogy Horátius epistoláit mind le akarja fordítani. »De én — írja — csak ihlés órájában szeretem elővenni, a mi ihlést kíván . . . Darabjaimon meg van a classicus szín.« [K. K. L. 57. 1.]

1829. ápr. 24-én kelt, Kis Jánoshoz írt levelében pedig ezt olvassuk: »Horátiusi epistoláim közül néhányat Hébe veve fel, Isten tudja, mikor készülhetek el én mindenikével.« Nem is készült el velük soha. — Az a néhány epistola, a melylyel elkészült, 1824—5-ben jelent meg; és pedig:

Ep. I., VII. Ad Maecenatem; Hébe, 1825. 91. 1.

Ep. I. 14. Ad Villicum; Hébe, 1824. 119. 1. és

Epistola ad Pisones (részlet); Felsőmagy. Minerva 1825. 281 l.

2. *Horátiusból vett idézetek.*

Mint már a bevezetésben mondtuk, Horátiusnak költőinkre tett nagy hatását leginkább bizonyítja az a körülmény, hogy egyes jeles mondásai, szebb képei, aesthetikai, nyelvtani vagy verstani szabályai vagy megjegyzései minduntalan felötlenek a levélírók elméjében. Nem kell tehát csodálnunk, ha Kazinczy és mások leveleiben igen gyakran találunk horátiusi idézeteket. Mondanom sem kell, hogy legtöbbször idéznek a Pisókhöz írt levélből, a melynek praegnans kijelentései úgyszólván szálló igékké váltak. Az Ars poetica mellett nagyobb szerep jut a többi epistoláknak, mint a melyeket Kazinczy Horátius költészetében leginkább kedvelt, — kevesebb a satiráknak és csak nagyon kicsiny az ódák-

nak. Minthogy az összegyűjtött anyag annyira elágazó, hogy rendszerbe nem foglalható, a levélírók szerint csoportosítottuk az egyes adatokat; külön csak azokat választottuk, a melyek vers-tani és nyelvi kérdésekre vonatkoznak.

Az adatok túlnyomó részét Kazinczy levelei szolgáltatják; tehát azokon kezdjük.

Kazinczy Cserey Farkasnak Csokonai sírfelirata ügyében 1805. okt. 7 én ezt írja: »Horázt azt kívánja, hogy a mi tetszeni akar, legyen: »*simplex dumtaxat et unum.*«¹ Jaj azoknak a cifra sírköveknek, melyek hosszasan magyarázzák a megholt érdemeit. Ki volt legyen Csokonai, mindég fogja tudni a maradék. Az a: Et in Arcadia ego! — igen jól illene sírkövére, megérdekelve fogna az Olvasó eltávozni sírjától « [K. L. V. III. 450.]. Tehát a sírfelirat egyszerű és rövid voltát Horatius szavaival igazolja.

Máskor meg a hiúságot, a nagy emberekhez dörgölődést példázza Horatiusból vett idézettel: »Sok kis ember — úgymond — merő vanitasból, azaz azért, mert a Horázt szavaként *quoniam in propria non pelle quiescit*, azt a szerencsét keresi, hogy valamely nagy fényű emberhez csatolhassa magát.« [L. Cserey F.-hoz u. o. IV. 3.].

Id. Wesselényi Miklós báró arczképére az Ars poeticából vett feliratot ajánl. Erre vonatkozólag így ír Csereynek 1806. febr. 11-én: »Az aláírás ez volna: Hadadi Bárá Wesselényi Miklós cs. k. kamarás Ur . . . . *praeter laudem nullius avarus*. Horat, — Horáznak ez a hemistichiuma egészen ráillik a nagylelkű Wesselényire. Ő is szomjuhozza a dicsőséget, mint Hel-lász és Róma . . . . Éppen ott is, hol Horázt ezt mondja, a Hel-lász fíjairól mondja ezt:

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avarus.²

Hasonlóan Csereyhez intézett leveleiben található még három horatiusi idézet. Ezek:

»*Di bene fecerunt inopem me, quodve pusilli fecerunt animi!*«³ ezt kiáltá Horázt, elunván a maga korabeli Bölcseket; kiáltuk mi is azt, s szánjuk az emberiség sorsát.« [1806. márcz. 14. uo. IV. 83.]

1809. febr. 21-diki levelében, midőn azon reményének és óhajának ad kifejezést, hogy Cserey a katonai pályán is fényt szerezzen nevének, mint eddig a nem katonain, és lelkesült hevében a tulságig magasztalja, mondván, hogy barátja élete kockáztatásával is eleget fog tenni a kötelesség és becsület követelményeinek: eszébe jut a mértékletes Horatius tanácsa: »ne kezdjük

¹ Ars. poet. v. 23.

² Ars poet. v. 323—4.

³ Sat. I. 4, 17.

nagy hangon: »*Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu!*«¹ [L. u. o. VI. 244.]

Csereyhez írja és ifj. Wesselényi Miklós báróhoz írt levelében megismétli, hogy Vay József pirulás nélkül mondhatta magáról Horátnak szavaival:

*ego utrum nave ferar magna et parva, ferar unius et idem.*²

»én — én maradok, akár cifra hajó viszen, akár egy nyomorult sajka.« — Ezt a két sort írta ez a valóban nagy ember egy ismerősének albumába. Majd meg így folytatja: »A Horátiusi «nil admirari» elég phlegmában tartja, sem meg nem rettenni, sem az öröm által el nem ragadtatni.« [L. u. o. VI. 457. és 534.]

Hannulik bécsi könyvtárús levelének magasztaló szavaira: Vale vir doctissime et latini oris nitidissime, Kazinczy, szintén elhitte magát, s ez juthat eszébe Horátnak: »*Noris, nos docti sumus*«³ [Nagy Gáborhoz, u. o. IV. 9.]

Nagy Gáborhoz írt egy másik levelében meg ezt találjuk: »Ne engedjünk rést semmi kedvetlen emlékezetnek szívünkhöz, ... bizzunk magunkba és egymásba, hogy ha osztán az indulat heve csendesedni kezd, s a józanabb gondolkodás szavát hallhatjuk, ismét azok leszünk, a kik valánk.« »*Irasci facilem, tamen ut placabilis essem.*« Horat.⁴ A tartós harag ellen így hozza föl Horatius példáját.

Horatius ódáiból vett sorokat találunk Kazinczy következő két levelében; mindegyikben más-más vonatkozásban.

1. Berzsenyinek 1810. júl. 21-én többek közt ezt írja: »Nőm sárgaságban, leányom himlőben van. Rettegek mind az anyja, mind a gyermek miatt.« »*Ah, illas meae si partem animae rapit maturior vis, quid moror altera nec carus aequae nec superstes integer.*«⁵ Horatius ezt Maecenasra vonatkoztatva mondja, Kazinczy annyiban változtatott az eredetin, hogy »*te*« helyébe »*illast*«-t tett. [B. D. L. 83.]

2. 1817. febr. 12-iki levelében pedig ezt olvassuk: »Tehát ma Keszthelyt vagy az istenek asztalánál, *quos inter recumbens purpureo bibis ore nectar.*«⁶ (U. o. 202.) Itt is változtatott Kazinczy Horatiusnak eme Augustusra vonatkozó szavain. Az eredetiben »*bibet*« áll.

Ugyancsak a Berzsenyihez írt levelekben háromszor idéz Kazinczy egyes sorokat Horatius satiráiból.

»A ki ezer holdat bír, s egy szeretett asszonyt, s ép gyermekeket — írja 1810. okt. 13-án — s oly lelket, mint a

¹ Ars. poet. v. 138.

² Ep. 2. 200.

³ Sat. I. 9. 7.

⁴ Ep. I. 20. 25.

⁵ Od. II. 17. 5—8.

⁶ Od. III. 3. 11—12.

Tied, annak semmi más könyörgése a Maja fiához, mint hogy adományait *propria munera faxit*. A pingue pecus mellé nem kell tennie praeter ingenium.«¹ Ez a hely a híres »hoc erat in votis« kezdetű satirából való, melyben Horatius boldognak mondja magát sabinumi jószágával s hálát ad érte Maecenasnak és az isteneknek.

Érdekes hely az 1815. decz. 11-iki levélben ez: »Amint látom, úgymond utolsó levelében Gróf Dessewffy József, te Hor-nak is sok sorát kitörlenéd.« Visszaírtam a grófnak, hogy ki, igenis, ha Horatius most élne és magyarul írna. Mert ki az, a ki most ezt merné írni: *turgentis verbera caudae*? ki ezt: *numquid ego a te magno prognatum deposco a consule cunnum*? [B. D. L. 95. és 196. l.], Horatius e trágárságait Kazinczy Augustus korának izlésével nem tartotta ellenkezőknek, de természetesen meg nem engedhette volna a maga korában és magyar költőnek.

A harmadik levélben Kölcsynek Csokonai verseiről irt bírálatáról szólván, ezt mondja: »Csokonai felől igaza van Kölcsynek. *Lutulentus fluxit sed erat quod tollere vellem*.«² Azaz folyók a versek, de mégis sok a kivetni való bennök. [u. o. 230. l.]

Kazinczy két levelében említi Horatiusnak I. 9. epistoláját; mind a kétszer kiemeli azt a rendkívüli ügyességet, melylyel Horatius kevés szóban, minden dicséret vagy magasztalás nélkül és mégis melegen és eredményesen ajánlotta be pártfogoltját, Septimiust, Tiberiusnak.

Az egyik levél Kis Jánosnak szól s benne azt olvassuk: »Nem győzőm eléggé csudálni, hogy Horázt ajánlani akarván barátját, ezen felül: *dignum mente, domoque legentis honesta Neronis* és *Fortem crede bonumque*, semmit sem mond Septim felől, holott más a maga ajánlottát agyon magasztalta volna, — s az epistola mégis olly felette szép. [K. I. L. II. 45.]

A másik Berzsenyihez szól: »Vedd elő Horázt — írja Kazinczy — és olvasd el elmélkedve ezt: *Septimius, blandi nimirum intellegit unus* . . . jegyezd meg, hogy ajánl, hogy bőv beszédbe veszi el magát és mégis alig szól valamit ajánlottának magasztalására. Szeretném, — teszi hozzá — ha valaki kilesne, hol imitáltam szerencsén Horázt eme negligenciáját, hol nem.« [B. D. L. 139.]

Szerette Kazinczy az általa Széphalomnak keresztelt házát és kis birtokát Horatiusnak sabinumi jószágához hasonlítgatni. Még odaköltözése előtt, 1806. márcz. 14-én írja Csereynek, hogy »házán kész ajtó, ablak. Csak fel kell verni. Májusban benne leszek. Hoc erat in votis.« [K. L. V. IV. 83.]. Mikor pedig csakugyan beköltözött új lakásába, melyet nagy anyagi áldozattal épített,

¹ Sat. II. 6., 5. 14—15.

² Sat. I. 2. 69—71.

³ Sat. I. 4., 11.

siet legkedvesebb barátjával, Kis Jánossal tudatni örömét és boldogságát. »En jún. 10-én (1806.) ide költöztem . . . Széphalom mintegy húsz házból álló praedium. A birtok kicsiny, de szép. Horátnak szavai: *Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus* etc.¹ egészen ezt a kis birtokot festik. Tibur és Praeneste nem lehetett szebb.« [U. o. IV. 199.]. Erre a levélre egy hó múlva Kis János így válaszol: »Hát már ezután Széphalmon fogsz lakni? A neve is szép, fekvése pedig, a mint leírásodból látom, épen bájos. Egész szívemből örülök rajta, hogy Magyarországon, a hol oly sok szép tájékok vagynak, legalább ezt a Tiburt a Sors Horátzius lelkével bíró Magyar Tudósnak adta.« [U. o. 229.]

Mily őszinte, meleg hang! Legfényesebb bizonyítéka annak az igazi, benső barátságnak, mely a két költőt mindvégig összekötötte.

Egy igen érdekes és egész egyéniséget jellemző nyilatkozat keretében él Kazinczy Horatius szavaival. A levél ugyancsak Kis Jánoshoz van intézve, mint meghitt barátjához. »Az én gondolkodásom Rätshel sokak előtt az Aristokratismus és a Messalianusok eránt. Sokak azt tartják, hogy csak a theoriám jó, a praxisom gonosz. De a ki megítélni akar, miért nem szólít meg? . . . En a feleségemet nem azért vettem el, mert oly négy betű van a vezetékneve előtt, a mire Horátnak ezek a szavai illenek: *Gaudet prae nomine molles auriculae.*«² [K. L. V. V. 403.]. Nincs okunk e vallomás őszinteségében egy pillanatig is kételkednünk. Elégé bizonyítanak e mellett a tárgyalásunk későbbi folyamán említendő nyilatkozatok Kazinczynak neje iránt érzett igaz szerelméről és e szerelem boldogító és a bajokban vigasztaló erejéről. — Különben Kazinczy e sorokat abból az alkalomból írta, hogy b. Prónay László fiának egy nemes lelkű, fenkölt szellemű, de nem nemes leánynyal való házasságába csak költőnk közbenjárására egyezik bele.

Kazinczynak még néhány horátiusi idézetét kell felsorolnom. Különösen fontos és érdekes az egyik, mert a gyermekek nevelésében követendő elvre vonatkozik. Szentgyörgyi József debreczeni orvoshoz u. i. ezt írja 1806. júl. 24-én: »Azt hiszem, te azt fogod tenni Józsiddal, a mit Horáttal tevé, a mint ezt maga írja a poéta, az atyja. »*Ipsa mihi custos incorruptissimus* etc.«³ s ez oda megy ki, hogy a theoria igen hasznos, de a praxis még hasznosabb. Példa, példa kell leginkább a gyermeknek, nem tanítás.« [K. L. V. IV. 235.].

B. Prónay Sándornak 1808-ban ezt írja:

¹ Sat. II. 6. 1.

² Sat. II. 5. 32.

³ Sat. II. 6. 81.

»Non sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis aurae.« Horat.¹

A Horátról vett két sor az 1790-diki *Diaeta* első heteire czéloz, midőn mások rettegtek, szent hazafiságú atyád pedig rettegés nélkül mutatta magát « [L. u. o. V. 338.].

Berzsenyinek 1809. decz. 12-én: »Az izlés nem egyenlő az olvasókban, mint a Horátról hasonlatossága szerint a vendégekben az asztalnál.« [L. u. o. VII. 145.].

Id. b. Wesselényi Miklósnéhoz pedig 1810-ben így ír: »Cátó a gonoszt és rútat engesztelhetetlen haraggal gyűlölte s azért őket Horátról fenelelkűnek (atrox animi) neveze.« [L. u. o. VII. 236.].

Itt említem meg azt is, hogy Kazinczy Molièreből fordított. »A bot csinálta Doktor« című vígjátékának illő mottójául Horatiusnak »Licet antestari?« szavait választotta. A levél, melyből ezt megtudjuk, Szentgyörgyihez van írva és bennünket érdeklő része így hangzik: »Készen van Molièrenek legelevenebb és leggefeyertebb darabja: Rigó Sámson avagy A bot csinálta Doktor«. Közli azután, hogy neki (t. i. Szentgyörgyinek) és Nagy Sámuelnek ajánlja és mottója: »Licet antestari?« Ez a mottó éppen a Játék bohóságához illik. Lásd Horátról az ismeretes *Eggressum magna* etc. kezdetű *Satyrájában*.« [L. u. o. III. 29.]. Nem hagyhatom említés nélkül azt, hogy Kazinczynak ez utóbbi utalása téves, a mennyiben Horatius fenti szavai a satirák első könyve »Ibam forte via sacra« kezdetű 9. satirájából valók, a melyben költőnk igen elmésen beszéli el, hogy a Via Sacrá-n tett sétája közben nem tud szabadulni egy kis poetától, a ki minden áron be akar jutni Maecenas társaságába és pártfogását kéri.

Kazinczy elkészülvén Goethe »Geschwister« című darabja fordításával, tudósítja Kis Jánost, hogy: »A Goethe Geschwisterjei ezt az inscriptiót kapják: A Testvérek, Dráma. — Kis János és Németh László barátainak.« És dicséretükre Horatiussal ezt mondja:

. . . . . animae, quales neque candidiores
Terra tulit, neque quis me sit devinctior alter.²

[K. L. V. III. 48.].

Kis Jánoshoz írt 1819. nov. 11-diki levele előtt ez a mottó áll: »*Credite, Pisones, isti tabulae fore linguam Persimilem* ....»³

[K. J. L. II. 292.].

VERSTANI KÉRDÉSBEN FELHOZOTT IDÉZETEK.

Horatius *Ars poetica*-jának a iambusi sorokra vonatkozó helye (253—258. sor.) sok vitára adott alkalmat. Arról van ott

¹ Od. III. 2. 19—20.

² Sat. I. 5. 41—2.

³ Ars poet. 6., 7.

szó, hogy a jambusi sorokban állhat ugyan spondaeus, sőt anapaestus és tribrachys is, mint Terentiusnál, de csak a páratlan számú, tehát 1., 3. és 5. helyeken. Nem érdektelen, hogy Kazinczy, a ki mindenben Horatius utasításainak befolyása alatt áll, ez egyben a leghatározottabban ellene szegül mesterének, a mikor említett törvényét nemcsak nyűgnek tartja, mely a költőkre nehezedik, hanem teljesen érthetetlennek is. Nyíltan kimondja, hogy épen oly szép a jambusi sor, ha a spondaeus páros helyen áll, mint ha a páratlanokon és sokkal szebb hangzású az, a melyben legalább két jambus három spondaussal váltakozik, mint az a vers, a mely jambus, spondaeus, tribrachys, anapaestus és dactylus keveréke. Az ilyen vers úgy tűnik fel Kazinczynak, mint egy romlott óra szabálytalan ketyegése.

De beszéljen maga Kazinczy!

Először nyilatkozik e tárgyról a Virág Benedekhez írt, 1802. márcz. 31-én kelt levelében: »Mi a magyarban — írja — három nemű versificatiót ismerhetnénk jónak:

Első lenne, a Szabó és Virág módja szerint mért lábakra.

Második lenne, a Gyöngyösi és Zrínyi módja szerint, csak kádentziákra.

Harmadik, a Ráday módja szerint, midőn a vers kádentziára is verődik, de egyszersmind skandáltatik is. S ide tenném a Jambus liberrimust, vagy ha úgy tetszik nevezni, a Pseudo jambust, — ha érte bosszút érdemlek, a Kazincziánus jambust! — mellynek abban áll törvénye, hogy az utolsó lábat oda nem vévén, másutt mindenütt jambus vagy spondaeus, de trochaeus s pyrrhichius sehol sem állhat; az utolsó láb pedig megbocsáthatatlanul tiszta jambus. (Ez a jambus poltolék ezen a helyen a kádentzia helyett.) Tudom én, mit mond Horátz: *non ut de sede secunda cederet*¹ etc. etc., s tudom, hogy mesterség dolgában a Régiek példáját szent religiositással kell követnünk; de mind a mellett nem tartom ragadománynak, érzésimet megkérdezni... A Jambusnak gravitás a caractere, s ehhez igen jól illik a sok spondaeus» [K. L. V. II. 467—8.].

Körülbelül ugyanezt írja, de rövidebben, Döbrentének 1806. febr. 28-án: »Én és Dayka a jambus láb helyett az öt lábú jambus versben szélteben éltünk spondaeusokkal, csak arra vigyázván, hogy a két utolsó syllábában mindig tiszta jambus legyem s e szerint ez vala schémánk: $\cup - | \cup - | \cup - | \cup - | \cup -$, holott Horátz azt kívánta, hogy: »non ut de sede secunda«

Határozott állást foglal el Horatiussal szemben a 3 évvel később, 1809. okt. 29-én Rummy Károly György professorhoz intézett német levélben, a hol ezeket írja:

»Ich habe dieses Monath die Apologie meiner Jamben in

¹ (Jambus) commodus et patiens, non ut de sede secunda cederet aut quarta socialiter . . . Ars p. 257—8.

einer Epistel an Berzsenyi, den Dichter, in Jamben geschrieben. Erlauben Sie, dass ich Ihnen sage, was ich hierüber denke. Die ersten Jamben waren iambi puri:

∪ 1 | ∪ 2 | ∪ || 3 | ∪ 4 | ∪ 5 | ∪ 6 | .

Diese fesseln schienen den Dichtern unerträglich, und sie wechselten sie mit Spondaeen, aber nur in regione impari (nämlich im 1., 3. und 5-ten Fuss) ab. Horaz tadelt den Plautus und andere Komiker, dass sie Spondeen auch in den 2-ten, 4-ten und sechsten Fuss Zutritt erlaubten. Doch der Jambische Fuss darf, der Meynung und dem Beyspiele des Horaz nach, durch Daktylen und Anapaesten, Proceleusmaton, wenn der Jambus in regione impari stehen sollte und in regione pari durch tribrachische Füße ersetzt werden. Ich meine, dass ein Vers, in welchem wenigstens zwey jambische Füße mit 3 spondeischen wechseln, weit angenehmer klingt, als der Vers in welchem Jamben, Spondeen, Daktylen, Anapästén und die Tribrachis: et pedes Proceleusmaton

∪ — — — — — ∪ — — — — — ∪ — — — — —
vorkommen: dass also: Szemér- | mes bá- | torsá- | god ál | tal el

das Ohr weit mehr kitzeln muss, als das horazische: pavidum- |

∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — — — — — ∪ ∪ — — — — —
que lepo- | rem et ad- | venam | laqueo | gruem. So ein Vers wie dieser Horazische scheint mir nichts anders, als das Gepolter einer verdorbenen Uhr, welche ohne Aufhören fortschlägt. [L. u. o. VII. 34—5.].

Hogy Kazinczynak igaza van-e vagy nem, az nem tartozik ide, mi mindebből csak azt látjuk, hogy mennyire finom érzéke és ízlése vezeti őt minden ítéletében, még akkor is, ha mintaképével Horatiussal kell szembeszállania. Bevallja, hogy a régiek példáját szent religiositással kell követnünk, de a kegyeletnél erősebb műérzéke és ízlése, melyet sért »a horatiusi vers«; nem habozik tehát annak helytelenségét nyíltan kimondani.

NYELVI KÉRDÉSBEN FELHOZOTT IDÉZETEK.

Míg a jambusi sorokban megengedhető szabadságokra nézve, mint láttuk, Horatiussal szemben foglal állást, addig nyelvi kérdésekben Kazinczy teljesen egyetért a római költővel. Ő is, miként Horatius, elegans, új zengésű szókkal és szólásokkal gazdagította anyanyelvét; ez a görög nyelv szépségeit ültette át a latinba, Kazinczy a latin és német nyelvét a magyarba. Sőt nyelvújító működését Kazinczy egyenesen, határozottan és világosan Horatius Ars poeticájával igazolta.

Erre vonatkozólag Cserey Farkashoz és Budai Ezaiáshoz egy napon, 1805. márcz. 31-én írt leveleiben nyilatkozik. Ime a nyilatkozatok:

a) »Az Aesthetikus írónak ezt kell kérdeni: Lehet-e nekem

így szólni, hogy szözlásom elegans, energicus, új zengésű szözlás legyen? Horátz merő pajzánságból ezt: *ira abstinere*, így tette ki egy helyt: *irarum abstinere*; minthogy a görögöknek ablativusok nincs és ők az *ἀπο*-t nem a dativussal, hanem a genitivussal construálják.« [K. L. V. III. 304.].

b) »Budaihoz pedig ezt írja: »Horátz minden ok nélkül az ablativusi Constructiót görögösen, merő pajkosságból genitivusi constructióvá tette. Az ő hasonlatossága az erdő leveleiről,¹ a mellyek lehullanak, és a mellyeknek helyébe új levelek fakadnak, s az a Quodsi tam Graecis novitas invisit fuisset, jó lecke nekünk.« [L. u. o. III. 309.]. Ime az új szók csinálásának Horatius szavaival való igazolása!

Az Ars poetica ugyanezen helyére hivatkozik Kazinczy Kis Jánoshoz 1820. ápr. 1-én írt levelében: »Verseggy — úgymond — a maga Tiszta Magyarsága Előszavában világosan előadja, mit kíván ő a nyelv elővitelére nézve. Épen nem azt, a mit a mi Horátzunk tanít, hogy az Írók vigyék a nyelvet, s az idő az ő meréseik közül ezt s amazt usussá teszi, ezt amazt nem teszi, a mint az ő szabad kéjének tetszik, mert a Nyelvben ő a legfőbb Úr.« [K. J. L. II. 297.].

Rumy Károlynak azon vádjára, hogy stilusa keresett és természetellenes, Kazinczy azzal felel, hogy Goethere, Horatiusra és Báróczyra hivatkozik, a kiknek munkáit épen ez a választékos nyelv tette vonzóvá. »Azt is gáncsolja bennem (Rumy) — írja Cserey Farkasnak 1810. jún. 3-án — hogy: mein Styl hat etwas Gesuchtes, und wo mir der eigentliche Ausdruck nahe lag, suchte ich das ungewöhnliche etc. etc. Hát nem nyilván való érdeme-e ez? hát mi teszi a Goethe, Horátz és Báróczy írását olly anziehendé? [K. L. V. III. 495.].

Tatay Jánoshoz írt levelében is Horatiusból idéz Kazinczy nyelvi kérdésben. »Legyetek rajta, — úgymond — hogy nyelvünk bennetek Bossueteket, Fénelonokat találhasson. Telegdi, Pázmán, Káldi már szerencsével elkezdték futni a pályát. Induljatok utánuk s az, a mit Horátz a jólírásnak kútfeje gyanánt tekint (Epist. II. 3., 309.) menjen előttetek mint világosság oszlopa.« [B. D. L. 149. 1.]. Az Ars poetica e verse így szól:

»Scribendi recte sapere est et principium et fons.«

Horatius példájával érvel Kazinczy Döbrentei ellenében az idegenszerűségek mellett. »Döbrentei — írja Toldy Ferencznek 1827. ápr. 2-án — így okoskodik: Terentz, Virgil, Horátz igen is elhinték írásaikat graecismusokkal. De Horátz menti magát (ezért-e?) jele, hogy vádoltatott. S ez Döbrenteinek elég. Tovább kellett volna mennie és ezt mondanía: vádoltatott és megigazítá vétkeit?« Döbrenteinek több a Horátz vádlója, mint a vádlott Horátz!« [K. K. L. 77.]. Igen elmés czáfolat.

¹ Ars poet. 60—63. Ut silvae foliis . . . . . nos nostraque.

Vége Földi Jánosnak nyílik alkalma Horatiusnak egy már másutt is idézett mondását megemlíteni, a mikor t. i. Kazinczyval polemizál arról, hogy bizonyos hangoknak gyakori előfordulása elrúthíthatja-e általában a nyelvet? Kazinczy szerint ugyanis a sok »e« hang elrúthítja a magyar nyelvet. Földi ez ellenében például hozza fel a héber nyelvet, a hol sok a gutturalis *ch*; a németet, a hol sok a mássalhangzó-torlódás, a magánhangzókat pedig sokszor elnyelik; de azért senkinek sem jutott eszébe ezen segíteni. Azután a görög nyelvre hivatkozik, hogy abban meg sok a *j* hang; ma ezekből, sőt még az *η*-ból is *i* lett. »De a régi görögnek — úgymond — nem jutott eszébe a sok *j*-t kiküszöbölni. Sőt inkább ezen hangok (t. i. *αι, ει, οι* stb.) mondatták ő rólok a régi Rómaiakkal is ezt: *Graecis dedit ore rotundo Musa loqui.*« [K. L. V. II. 234.].

c) Horatiusi tanulmányok.

E fejezetben a Kazinczy-levelezés azon adatait ismertetjük, a melyek felvilágosítást adnak nekünk arra nézve, hogy Kazinczy és a levelek írói közül mások, mint Virág és Berzsenyi mennyire és mily korban tanulmányozták Horatiust, s mennyiben tartották egymást és vallották magukat követőjének, vagy mint ők mondják imitatorának. Azok után, a miket Horatius hatásáról már elmondottunk, előre is sejthetjük, hogy mind a hárman nagy buzgón és kitartó, szorgalommal olvasták és tanulták munkáit; azt is eltalálhatjuk, hogy Kazinczyra főleg epistolái, Virágra inkább ódái hatottak, Berzsenyibe pedig valósággal Horatius lelke költözött. Mindazonáltal nem lesz érdektelen meghallgatni magukat a költőket, a mint a maguk és egymás viszonyát a nagy római költőhöz megjelölik.

Kezdjük Kazinczyn. — 1793-ban ezt írja Kis Jánosnak: »Ő be sokszor öltöztetett engemet az inasom köpenyegébe oktalan Tanítóm, hogy iskolai penzumom helyett lopva Horatiust és Theokritust tanultam.« [K. L. V. II. 297.].

S nem egészen hasonló vallomást tesz-e 1808-ban Berzsenyi, mikor így ír Kazinczynak: »Hogy Orthographiám és interpunctióim hibásak, igen tudom, iskolai tudományom nints; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttzal és Gessnerrel társalkodtam; korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam.« [U. o. VI. 148.].

Ime két zsege ifjú, a kiknek költői lelke a száraz tanulmányoktól a nagy példák képzeleti világába menekül! A különbség csak az, hogy míg az egyik e mellett, úgy látszik, nem hanyagolta el a tudományt sem, addig a másiknál ez »iskolai tudományának« rovására történt.

Tény az, hogy Horatius mindkettőjükre mély és örök hatást tett. Berzsenyi költészetét mindvégig ő inspirálta, s a »magyar Horatius« majdnem túlszárnyalta mesterét. Kazinczy már korán

felismeri nagy tehetségét és azt írja 1803-ban Kis Jánosnak: »Kérd őt, hogy az Ódák útjáról el ne térjen. Az őtet egykor főpolczig vezeti. Virágon kívül nincs egy poétánk is, a ki a Horátz lantjának méltóságát érezte volna.« [U. o. III. 48.].

Kazinczy maga csak epistoláit igyekszik utánozni, de folyton olvasta műveit. Horatius és Vergilius enyhítették fogsága szenvedéseit, mint anyjához a fogságból írt e szavai bizonyítják: »Római Klasszikusokért esedeztem és így Horáczt, Virgilt kaptam.« [U. o. III. 399.]. — 15 év múlva, 1810-ben pedig ezt írja Csereynek: »Horátz nékem iskolai esztendeim olta mindennapi Breviariumom volt.« [U. o. VII. 52.].

Csereyhez írt levelei egyikében olvassuk azt is, hogy a ki Horatius epistoláit kevésbé szereti, érti és tanulta mint ő, éppen ott fog nem szépet lelteni, a hol ő Horatiust »nem mint Plagiarius, hanem mint imitator kiírja.« [U. o. VII. 20.]. — Mikor pedig egyik levelébe egy adomát sző, Horatiust hozza fel méntsegül, a ki »gyakorta illy frivolus historiácskákkal rekesztette bé leveleit. Hadd kövesse!« (Sipos Pálhoz; VII. 77.). Hasonlóan Horatiusra hivatkozik, mikor igazolni akarja, hogy Jankovichhoz írt epistolájába egy mesét szőtt a malacsról. »A Quinque dies tibi pollicitusban is épen így van két bohó történet beszéllve, s nem átalлом kimondani, hogy ezzel a semmivel, a Musa pedestrisnek ezzel a kis ihletésével inkább meg vagyok elégedve, mint sok fellengezni akaró darabommal. Nem szerencsétlen játéka a poétai launénak.« Majd meg: »Horátznál sem minden epistolának van egy tónusa, s tónus és tárgy a poétai levélben is különbözhetnek, mint a prózaiban.« (Toldy Ferenczhez; K. K. L. 123., 125.).

Miként, mint előbb láttuk, Kazinczy Berzsenyit tartá horátiusi léleknek, úgy Berzsenyi, mintegy viszonzásul, ezt írja Kazinczynak: »Ki hatott még olly mélyen a régiség lelkebe, mint te? Ki tudja Horátz ajakait a nagy világ nyelvével olly édes harmóniába vonni, mint te?« [K. L. V. VII. 85.]. Úgy látszik, a legnagyobb dicséret, melylyel egymást illethetik az, ha Horatius méltó tanítványának mondják egymást.

Virág Benedek is büszkén vallja magát annak. »A deák Horátziusnak, a mennyire tőlem kitelhetik, imitatorja, — de nem servum pecusa — akarok lenni.« [U. o. II. 465.].

Igen érdekes és jellemző az a nézetváltás, mely Kazinczy és Guzmics, pannonhalmi apát közt Horatius »religióját« illetőleg történt. — 1827. aug. 21-diki levelében ezt kérdi Kazinczy Guzmicstól: »Mit tartasz Horatius religiója felől, mely félig meleg religio volt, félig vallástalanság?« Kérdésére aug. 20-án így felel Guzmics: »Soha én egyes személy religiójáról nem itélek; annál kevésbé egy költőjéről, csupán annak költeményei után, melyekből itélni kellene. Hor. a legreligiosusabb és legvallástalanabb ember volna egyszersmind; mert Bacchus és Venus telhetetlen barátja, majd esküdt ellensége.« Ez a felelet Kazinczyban, — mint okt.

24-iki levelében olvassuk — azt a meggyőződést keltette, hogy : »Horáitz religiója és az övé egygy: — *a szívé.*« [G. I. L. 128., 130. és 131. l.].

II. FEJEZET.

A Vergiliusra vonatkozó helyek.

P. Vergilius Maro azon római költők egyike, a kiknek hatása folytonosan tartott. A középkorban, midőn a keresztyénység teljesen homályba borította a római pogány költészet emlékeit, nehogy akadályul szolgáljanak megszilárdulásában, az egyetlen Vergilius volt az, a kinek neve és költészete mindvégig ismeretes volt és hatott. Tudjuk, hogy erre a kiváltságra híressé vált IV. eclogájával szolgált rá, melynek jóslatában egy születendő fiúról, a ki az aranykort hozza vissza, a papság a Megváltó születésének megjövendölését látta. Vergilius ekként nem a pogány költő volt a középkorban, hanem a próféta, kinek alakját a mysticismus fátyola fedte. Így érthető, hogy Dantet Vergilius kalauzolja a keresztyény pokolban, s a renaissance költői nemcsak mint epikust tartják leginkább követendő példának, hanem némelyek, mint Vida Jeromos, tőle akarnak tanulni poetikát is. A föltámasztott Aristoteles és Horatius számot tevő versenyre kelnek ugyan vele, néha talán föléje is kerekednek, de hatását elnyomni egy perczre sem tudják.

Ilyen szakadatlan hatással volt Vergilius a magyar költészetre, illetve költőkre is egészen a jelen század közepéig, midőn a nemzeti, sőt népies irány a klasszicismust végkép kiszorította. Közvetlenül Tasso, de közvetve Vergilius hatása alatt állott elő első nagy epikusunk: Zrínyi Miklós, kinek Szigeti veszedelmében nyomról-nyomra kimutathatók a Vergiliusból vett motívumok, képek és kifejezések; és habár Gyöngyösi éposai már sokkal inkább mutatják Ovidius tanulmányozásának nyomait, nincs okunk ebből Vergilius hatásának megszüntére következtetni. Ez csak azt jelenti, hogy Gyöngyösi lelkének, lyrai természetének és regényes tárgyainak jobban megfelelt Ovidius könnyű Musája, mint Vergilius fensége.

De mindennél fényesebben bizonyítja a hatás folytonosságát az a körülmény, hogy mikor a múlt század második felében irodalmunk újra ébred és az elnyomott renaissance életre kel a deákosok iskolájában, ez iskola legelső képviselői, megalapítói: Rájnys és Baróti Szabó legelső feladatuknak tartják Vergilius éposát és eclogáit magyarul adni nemzetük kezébe; míg Horatius lelke csak később Virágban és Berzsenyiben éled fel. Rájnys legelőbb készül el fordításával, de nem adja közre; Baróti Szabó Dávid, Bacsányi buzdítására, lázas sietséggel dolgozik az Aeneis fordításán, hogy kiadásával megelőzze Rájnysot, a mi sikerült is neki. Ismeretes a vita, mely e miatt Révai és Bacsányi közt

lefolyt. Rájnis a Georgica-ból is fordít. E kettőn kívül harmadik fordítója is akadt Vergiliusnak a múlt század végén id. báró Ráday Gedeonban. De ő csak néhány eclogáját fordította, és az Aeneisből egyes részleteket. Maga Kazinczy is lefordítja a Georgica IV. könyvének egy részletét.

Mind a négy fordításról szó van a Kazinczy-levelezésben; legbővebben Rádayéről, minthogy az ő munkái Kazinczy Orpheusában láttak napvilágot.

Nem ritkán találkozunk e levelekben Vergiliusból vett idézetekkel sem, verstani és aesthetikai kérdésben, vagy az Arcadiapörben. Legnagyobb részük Kazinczy és Horváth Ádám leveleiben található. Ertesülünk arról is, hogy Kazinczy ifjúkori olvasmánya Horatius mellett Vergilius és Theokirtos idylljei voltak — és hogy Kisfaludy Sándor nem kevésbé kedvelte Vergiliust.

Adataink részletes tárgyalásában azt a sorrendet követjük, a mit Horatiusról szóló fejezetünkben; szólunk tehát először a fordításokról, azután az idézetekről és végül a Vergilius-tanulmányokról.

1. Fordítások.

a) B. id. Ráday Gedeon részfordításain kezdem. 1788. jún. 12-én azt írja Kazinczynak Pestről, hogy majd küld neki »Vergiliusból bizonyos fordítást hexameterekkel, mind az Eclogáiból, mind az Aeneisből.« [K. L. V. I. 187.]. Azután majdnem két évig nem hallunk a fordításról semmit. Csak 1790. augusztus elején értesíti Kazinczy Rádayt, hogy: »A Metastasioból utánna fordított Nyögdétskelő Szeletskét Orpheusa 3-dik darabjába bétette Vergiliusnak első Ecclogájával.« [L. u. o. II. 92.]. — Néhány nap múlva — aug. 15-én — Kazinczy újabb munkákat kér a bárótól az Orpheusba: »Itt nincsen semmim — írja — Nagysádnak munkái között a többi Heftekre, az eggy Demeter nevezetű Vergiliusi Ecclogán kívül: minekokául kérem alázatosan Nagyságodat, hogy Gyűjteményembe némelly darabokat küldeni méltóztasson.« [L. u. o. II. 95.].

Ráday maga két következő levelében tesz említést az Orpheusban közzeendő eclogájáról. Aug. 21-én írja Kazinczynak: »Ha az Vergilius első Ecclogája nevem alatt fog is bémenni az Orpheusban, nem bánom . . . [L. u. o. I. 97.]; de már aug. 30-án arra kéri, hogy: »a Virgiliusból való fordítása N. Y. alatt mennyen bé.« [U. o. II. 103.] — Abból a tartalomjegyzékből pedig, a melyet Kazinczy Döme Károlyhoz 1791. ápr. 1-én írt levelébe igtat, megtudjuk, hogy az Orpheus »7-dik füzetének 6-dik darabja Virgil kezdete négy sorú stróphákban Rádaytól.« [U. o. II. 181.]. Ráday t. i. Vergilius Aeneisét alexandrinusokban fordította.

β) Ugyanezen levelében említi Kazinczy azt is, hogy az Orpheus 8-dik füzetében meg fognak jelenni »*Rájnisnak* töredékjei a Virgil Aeneiséből.« [U. o. II. 182.]

A Rájnis és Szabó közti versengésről Kazinczy emlékezik meg Kis Jánoshoz írt levelében — 1809. jún. 19-én ekképen: »Batsányi, Rájnis és Szabó között gyúllasztotta a tüzet, s megkapván Landerertől újságképében a Rájnis által le fordított Virgil Ecclogájának egy árkusát, Szabót arra birta, hogy ugyanazt az Ecclogát, minekelőtte még a Rájnisé megjelenne, szem előtt tartván a Rájnis fordítását, dolgozza, s igyekeznék még jobban fordítani, hogy Rájnis elszégyenítették. [L. u. o. VI. 189.].

Rájnis Georgica-fordítását bíráló szavakat olvasunk Kazinczy-nak két Kis Jánoshoz írt levelében: »A Zirczi Cisterciták Apátja, Dréta Antal, Rájnisnak Virgili Georgiconát a legpompásabb kiadásban akarja kiadni . . . . Sokat vártam a Rájnis Virgili Georgiconjától, mert 1786 oltá dolgozott rajtok s rosszabbak mint a Szabó Aeneisze.« Így szól az első levél. A másik pedig így: »Rájnisnak Virgili Georgiconait nyomtatják. Szegény Rájnis! Neve el lesz temetve ezen nagy gonddal készített szerencsétlen munka által.« 1813. febr. 10. és júl. 13. — K. J. L. II. 73 és 86.].

β) *Baróti Szabó Dávid* fordítására vonatkozólag három adatot idézhetek. Megtudjuk az első kettőből, hogy a fordítás két év alatt készült el, a harmadikból pedig, hogy Pyber Benedek költségen jelent meg és Virág »nagyon szépnek« tartja.

Az illető helyek itt következnek:

Virág 1805. márcz. végén így ír Kazinczy-nak: »Szabó Dávid leveléből értem, hogy az Ecclogákat lefordította; és már Eneis VII-dik könyvébe fogott, s esztendő ilyenkorra elvégzi.« [u. o. III.306.]. — És valóban, Szabó fordítása egy év múlva készen volt. Takács József értesíti erről Kazinczyt 1806. júl. 15-én: »Gondolom — írja — híreddé lőn, hogy Baróti Szabó Dávid két esztendő alatt magyarra fordította Virgil Eneisét. Gyönyörű munka. Ez is sajtóra várakozik. Talán Pyber Benedek nem tiltja tőlle költségét.« [K. L. V. IV. 223.].

Pyber nem is tiltotta és az Aeneis megjelent 1810-ben. Virág így nyilatkozik róla: »De hát Virgilius Eneise nem szép-e magyar hexameterekben? Soha nem adhatott jobb dolgot Pyber Szabónak, ez sem annak nagyobb hálát.« [U. o. VII. 370.]. — Kazinczy — mint láttuk — sokkal szigorúbb bírāja volt Szabó eme fordításának.

δ) Már az általános bevezetésben megemlítettem, hogy *Kazinczy* az Aeneisnek csak egyetlen phrasisát fordította magyarra. Döbrenteihez írt levelének erre vonatkozó helye így hangzik: »Bal tüzeket lobbant a nagy Zeusz!« Virgilben felakadtam ezen véghetetlenül szép expressión: Jupiter intonuit laevum. Hogyan kellene ezt magyarul kitenni? kérdém. Sok ideje kész volt a phrasis. Vártam az időt, hogy elmondhassam, s ime itt van, s örülök neki, hogy most elmondhatom.« [L. u. o. VII. 353.].

A mi a fordítást illeti, nézetem szerint épen nem sikerült,

még kevésbé pedig érdemes arra, hogy szerzője Döbrentével oly nagy örömmel tudassa.

Többet fordított Kazinczy Vergilius másik munkájából: a Georgicából. A IV. könyv 464—527. sorainak fordítását összes munkái között ily czímen találjuk meg: Orpheus és Eurydice. Ercsei Dánielhez küldötte meg 1819. május 2-iki leveléhez mellékelve, de ítéletét kéri róla. »A hiatusokat nem mentem — írja —; »hiatus mihi intolerabilis auditu«: ezt mondja Heyne a Pindar Előszavában.«

2. Vergiliusból vett idézetek; bíráló és aesthetikai megjegyzések.

α) *Verstani kérdésben* felhozott idézetet két levélben találunk. Az egyik Horváth Ádámé, a ki arra hozza fel példátul az Aeneis egy sorát, hogy a sok caesura mennyire emeli a hexameter szépségét: »Mennél több caesura vagyon valamely vers sorban, — írja Kazinczynak — annál szebb a vers: mert az a jele, hogy nem úgy van össze toldva-foldva a vers, hogy az valamely erőszakos öszve rakást mutasson; milyen szép már ez Vergiliusban!: Isonu- | ere ca- | vae gemi- | tumque de- | dere ca- | vernae.¹ Hogy minden Hexameterben három caesura legyen, Virgilius nagyon is megtartotta.« [U. o. I. 251.]. — Igen helyes és finom érzekre valló megjegyzés különösen az, hogy a caesurák a versnek egy-egyet adnak és megszüntetik az »összetoldottság« látszatát.

Hasonlóan kifogástalan Dessewffy József grófnak az a megjegyzése (1808. jún. 8.), hogy »a hexameterben bizonyos proportio uralkodik a daktylusok és spondaeusok között.« »Ez a proportio — folytatja — alkalmasint megvan nálunk; p. o.

»At pater omnipotens faecundis imbribus aether
Conjugis in dulcis gremium laetus descendit et omnes
Magnus alit magnos, commixtus corpore faetus.« Virgil.

Szerte hatalmas Átyánk hármas képében az égből
Nősző Föld, felesége nyitott kebelébe lehűlván,
Egyveledik, természet és mindenek élnek alatta.«

[U. o. V. 477.].

β) Horváth Ádám leveleiben még néhány megjegyzést találhatunk *Vergilius stílusára* és az Aeneis keletkezésére vonatkozólag; egyik levele elé pedig Vergilius három sorát teszi mottóul. Lássuk csak!

1789. április 17-én ezt írja Bacsányinak: »Ha Orator volnék, szeretném a Virgilius stílussát a kötözeteken kívül . . . Virgiliust most is olvasom, mindennap jobban-jobban ismergetem, sőt ollyanokat látok benne, a melyeket Nagy Tudósaink sem tudtak sem mire betsülni.« [U. o. I. 331.], Kár, hogy nem mondja meg, minő sajátságokra czéloz; magunktól ki nem találhatjuk.

¹ Aen. II. 53.

Ugyanezen levél végén dicsérőleg nyilatkozik Vergiliusnak arról a lelkiismeretes buzgalmáról, mellyel Aeneisét írta. »Tudom, — úgymond — hogy Virg. sokáig és nagy reá fektüvéssel írta az Eneist, ki is tetszik minden sorából.« [I. 333.].

Érdekes megjegyzése az is, hogy az epos személyei, ha tünődnek, magokban panaszkodnak, ne historizáljanak, ne úgy intézzék szavaikat, mintha másnak beszélnének, hanem mintha az Istenen kívül senki se hallaná. »Nézd meg bár — mondja tovább — Vergiliusban, melly szépen tünődik a bosszankodó Junó, úgy: hogy lehetetlen azt másképen tsak képzelni is; s még is bele van rejtve a Historia.« [Kazinczyhoz 1789. okt. 14.; — u. o. I. 499.].

Egy másik levele elé pedig mottóul odateszi az Aeneis VI. éneke 638. és 645—6. sorait:

»Devenere locos laetos et amoena virecta . . .
Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
Obliquitur numeris septem discrimina vocum.«

[U. o. I. 529.].

δ) Kazinczy Édes Gergelyhez írt egyik levelébe fontos megjegyzést sző Homeros és Vergilius eposainak fordításait illetőleg. »Az *Ἔργα καὶ ἡμέραι* a tanult előtt azért nem fogja szerencsés-jét csinálni, a miért a Csokonai által lefordított Virgil Georgicáit kellett magának Csokonainak megégetnie. Némelly munka nem szenved fordítást. Az t. i., a hol az érdem nem a dologban, hanem a felette gondosan válogatott szókban és csinos beszédben áll. Én Vossnak német Homérját és Virgiljét nem olvashatom; pedig hivebb, szerencsésb fordítást nem képzelhetni.« [U. o. III. 93—94.] Ime Kazinczy szerint Homerosnál nem a tárgy a fontos, hanem a nyelv és forma. Mindenesetre túlzó felfogás, de Kazinczytól érthető, a ki mindenben a külső forma szépségét bámulta, kereste és kívánta.

δ) Kézy Mózes¹ azt írja Kazinczynak, hogy »Virgilius Ecclogai többnyire alkalmatosságokra irattak.« [1807; — u. o. IV. 514.].

ε) Abban az irodalmi vitában, mely a Kazinczytól Csokonai síremlékére ajánlott felirat: *Et in Arcadia ego!* körül a széphalmi mester és az eladdig barátságos debreczeni írók közt 1806—7-ben lefolyt, szintén jutott némi szerep Vergiliusnak. Kazinczy ugyanis a felirat helytelen értelmezése ellenében Vergiliusból hozott fel érvet, idézve egyik eclogájának két sorát. Másrészt Fazekas a debreczeniek részéről a vita hevében Vergiliusnak egy sorát vonatkoztatta Kazinczyra, a melyből azt lehetett érteni, hogy Kazinczy futó bolond.« A levelekből azonban, melyekben mindezekről szó van, nem tűnik ki, hogy a sértő hexameter melyik volt, még csak azt sem tudjuk meg, hogy az eclogákból való-e, vagy az Aeneisnek egy sora.

A levelek erre vonatkozó helyeit időrendben soroljuk fel.

¹ Sárospataki tanár.

Az első levél, melyben e vita említve van, 1806. szept. 8-án kelt. Kazinczy írja Kis Imrének: »Hogy ha Arcadia egyenesen szamarakra emlékezteti az embert, mit tehet Virgilnek ez a verse:

Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares et respondere parati.¹

[U. o. IV. 309.].

A második két héttel utóbb Csereyhez van intézve. »Most ismét ment egy hosszacska Aufsatz Kultsárhoz a Csokonai sírköve éránt. Debreczen nem tudja, mit akar a márványon az Arcadia? s csak azt tudja, hogy az derék marhalegelő volt, kivált szamarakra. Azt feleltem nekik, hogy miért nevezi hát Virgil a két kedves éneklőt: *Arcades ambo* etc.? [U. o. IV. 320.].

A következő év nyarán már-már végigküzdötték a harczot és szent a béke Széphalom és Debreczen közt; de a barátságnak köztük örökre vége. Bizonyítják ezt Kazinczynak 1807. júl. 9-iki és okt. 5-iki két levelének csaknem azonos szavai, melyekben a mester világosan hirdeti a békét. »Fabula peracta est; — írja Szentgyörgyinek — ha én léptem túl a zsinóron, ha én vitattam a nem-igaz állítást, lakolni fogok az egész maradék előtt. Azonban, hogy szivemben nincs elkeseredés azon két Antagonista éránt, a kiknek karteljeket elfogadtam, mutatja a Laudon Arcadiája felől szóló cikkely és azon levelem, mellyben Fazekas Úrnak a maga s társai nevekben nékem küldött ajándékkönyvet megköszöntem. Fazekas úr láthatja abból, hogy Virgilből vett marha citatioja s a galád hazugságocska — (ezek voltak a Kultsár Úr által kivont szók) — el vannak felejtve.« [U. o. V. 72.].

Ugyanezt írja Fazekas Istvánnak is és így folytatja: »De az Úrral való létem óta tanultam meg egy olly tanult embertől, hogy Fő Hadnagy Úr Sonkeszt és egy más Örjögőt emlegetett a maga Replicájában. Azt én nem tudtam, mikor a Virgil verse tűzbe hozott. Az Fő Hadnagy Úrnak nagy szerencséje. Tűz és felgyuladás nélkül hallottam illy későn a magyarázatot. Most minden emotio nélkül azt mondhatom reá, hogy Debreczentől egyebet várni nem lehet.« Ők nem tudják, mi a vitatkozás módja s ez a durva sértés csak megerősíté Kazinczy hitét, hogy a vitában ő maradt a győztes. [U. o. V. 177.].

Itt kell említenem még Cserey leveléből ezen szavakat: »Tőkés éppen ma ment el Utazásaira, különösen tisztel tégedet és kért, írjam meg néked Virgilnek ezen versét:

»Pan etiam Arcadia mecum si iudice certat,
Ambo florentes . . . . . Arcades ambo.«

[U. o. IV. 385.].

¹ Ecl. VII., 4—5; Corydon és Thyrsis.

3. Vergilius-tanulmányok.

Kazinczy tanulmányaira vonatkoznak adataink. *Gessnerhez* írt levelében, melyben arról értesíti a német költőt, hogy idylljeit fordítja, többek közt ezt írja: »Seit den letzten Jahren meiner Kindheit horchte ich dem süßen Gesang der Schäfermuse zu. — Ich las alle Eclogen, die ich nur fand . . . Meine Lieblingsdichter waren Virgil und die Griechen. — Vor drei Jahren fieng ich an den Theokrit der Deutschen zu kennen. Ich fieng an dem Theokrit und besonders dem Virgil untreu zu werden. Er ward mein Freund, meine tägliche Gesellschaft.« [U. o. I. 38.]. Kazinczy tehát 1779-ig, 20 éves koráig, Theokritos és Vergilius idyllikus költeményeit olvasgatta. Gyönyörűséget talált a pásztor-műzsa édes hangjaiban, de ekkor megismerte Gessnert, neki adta az elsőbbséget amazok előtt és hűtelen lett ifjúkori ideáljaihoz.

De még sem teljesen. Talán csak a német költőnek akart e nyilatkozatával hízelegni. Hiszen Kézy Mózesnek egy 25 évvel későbbi, 1807-iki levele arról értesít bennünket, hogy Kazinczy még mindig tanulmányozza Vergiliust. Kézy ugyanis Vergilius munkáinak drága Heyne-féle kiadását küldi meg neki. [U. o. V. 223.].

II. A *Sallustiusra* vonatkozó helyek.

A Kazinczy-levelezésnek az a 41 helye, melyet e fejezetben ismertetni akarok, egynek kivételével mind Kazinczy Sallustius-fordítására vonatkozik. Látni fogjuk e fordításnak, a mely valóban mintaszerű és maig is egyike legkitűnőbb fordításainknak, — egész keletkezését, annak minden fázisát. Látni fogjuk, hogy Kazinczy még börtönében kezdte munkáját, de minthogy tentát nem kapott, a kész részleteket emlékezetében tartotta és csak 1802-ben írta le; megtudjuk, hogy 1807 végére készül el vele először; értesülünk arról, hogy tőle telhetőleg mindent elkövet, hogy fordítása alapos és mintaszerű legyen. E célból megszerzi a legjobb német kiadásokat, sőt a francziákat is; felhasználja ezek jegyzeteit; megszerzi a német fordításokat is, sőt hasznát veszi a róluk megjelent bírálatoknak is. E mellett soha sem tud megnyugodni az eredményben. Több mint 30 éven keresztül folytonos gondja e fordítás. Számtalanszor átjavítja, egészen újra dolgozza, mert hiszen ez életének legkedvesebb munkája s ettől várja a művelt érzékek elismerését. Sorsa nem engedte megérnie e dicsőséget. A halál elragadta, még mielőtt Sallustiusa napvilágot látott. A fordítás kéziratban maradt hátra és kiadása a Tudós Társaság feladata lőn.

Minderről világos képet fog nyújtani az adatok időrendben való felsorolása.

Az első dátum 1802. február 28. E napon írja Kazinczy Nagy Gábornak: »Ha szabad ismét koldúlnom valamit, eggy Sallustius-t kérnék.« — Alatta ez áll: Nota Ér-Semjénbe: Sallustius | kiküldet. 4. Mart. 1802. Ez Nagy Gábor írása. [K. L. V. II. 460.].

Kazinczy tehát rövidesen megkapta a kért könyvet. — Hozzá is fogott munkájához. Legelőször is a fogságban készült részleteket vetette papírosra. Erre vall a második, 1802. aug. 6-iki adat. Ezt írja u. i. gr. Teleki Sámuelnek: »Sallustot akarom fordítani. — Fogságomban, hol nem vala szabad írnom, enyhületet nyertem némely szép darabjainak magyarrá tételében, s ezen próbáim közül egy-kettő úgy megmaradt emlékezetemben, hogy kiszabadulván, papírosra tehettem. Imhol vannak ezek a töredékek.« [U. o. 484.].

Úgy látszik azonban, hogy munkájában szünet állott be. Erre mutat az, hogy leveleiben öt éven keresztül szóba sem kerül Sallustius. Csak 1807. nov. 21-éről van ismét adatunk. Kézy Mózes küld neki a sárospataki könyvtárból két régi XV. és XVII. századi Sallustius-kiadást e sorok kíséretében: »A mi Bibliothekánkba nints meg a Sallustiusok között a Havercampé; sem az, a mely kiadatott in usum Delphini, tsak ezen kettő találtatik: Sallustii quae exstant etc. etc. Recensuit diligentissime, et Adnotationibus illustravit Gottl. Cortius. 4° Venetiis 1437. — ez igen jó kiadás. — Sallustii opera cum selectissimis variorum observationibus et accurata Recensione Ant. Thysii. — 8° Maiori Lugd. Bat. 1649.« [L. u. o. V. 223.].

Ekkor, novemberben Kazinczy már minden idejét a fordításal töltötte. »Nagy kárát vallám Novemberben, — írja decz. 7-én Nagy Gábornak — hogy itt nem volt a Thesaur. Erud. Schol.⁴ Sallustot fordítván akkor.« [U. o. V. 234.].

Munkáját decemberben folytatja. Jó alkalom volt neki neje távolléte; szakadatlanul dolgozhatott. — Ezt Rummy K. Györgyhöz decz. 17-én írt leveléből tudjuk meg. »Ich habe Ihnen so lange nicht geschrieben. Aber die Lese, Sophiens Überziehen nach Kázmér und die ewigen Besorgnisse haben mich ganz aus meinem Gleise gebracht. Ich benutze aber ihre Abwesenheit, und arbeitete die ungarische Übersetzung des Sallust, woran ich noch während meiner Gefangenschaft, aber freilich nur mit dem Kopfe, nicht auch mit der Feder arbeitete, nun ganz aus.« [U. o. V. 248.].

Ez a nyilatkozat nem egészen világos, sőt kétértelműnek mondható. Érthetné valaki úgy, hogy Kazinczy neje távolléte alatt elkészült az egész Sallustius lefordításával, de én oly értelmet vagyok hajlandó ez utolsó mondatnak adni, hogy a költő csak azon részeket mondja egészen kidolgozottaknak, a melyeket gondolatban már fogsága idején lefordított volt. — Magában a szövegben mi sem mond ugyan ellent az ellenkező felfogásnak, de igenis megerősítik állításomat mindazon adatok, melyeket a fordító későbbi levelei szolgáltatnak. Ezekből világosan kitűnik, hogy Kazinczy a következő három évben mindvégig dolgozott és javított fordításán. Ime ez adatok:

1808. ápr. 8 án így ír Nagy Gábornak: »Sallustnak fordí-

⁴ Fabri: Thesaurus Eruditionis Scholasticae.

tásába elegyedvén, kivált Fábrica elmúlhatatlan szükségem van. Ha érette jelteni fogja magát valaki Semjénből, méltóztassék kérem alázatosan általadni.« — A levél után 27 könyv jegyzéke következik, melyek között ott találjuk »Fabri: Thesaurus Erud. Scholast. 2 tomus.« Ez a 27 könyv mind Kazinczyé, a ki azokat Nagy Gábornak megvételtre ajánlotta, de ez nem vette meg. [L. u. o. V. 385.].

Nagy Gábornak a levél alá írt jegyzete szerint a könyvek április 29-én elküldettek a semjéni prédikátor útján tulajdonosukhoz. De a Thesaurus és a Kézytől kapott két régi Sallustiuskiadás, — melyekről felebb szoltam — nem volt elég segédkönyv a lelkiismeretes fordítónak. A legnagyobb fáradsággal és anyagi áldozatokkal megszerzi a németországi összes jelesebb kritikai kiadásokat és kitünőbb fordításokat, sőt az egyik német fordításról megjelent kritikát is elolvassa, hogy annak megjegyzéseit esetleg a maga hasznára fordíthassa. — A könyvek beszerzésére Rummy professort kéri föl, mint a ki úgyis összeköttetésben áll a bécsi könyvtárral. »Sie schreiben nicht selten an Doll, — írja neki 1809. nov. 27-én. — Werden Sie wieder an ihm schreiben, so bitte ich Sie sehr, ersuchen Sie ihm, dass er Ihnen folgende Uebersetzungen von Sallust schicken möchte: die von Abbt, Meissner, Schlüter, Weinzirl. Die Fröhlich'sche, Höck'sche besitze ich schon. Ich möchte das zukünftige Jahr mit meinem Sallust fertig werden. *Es ist Pflicht für einen Uebersetzer alle Übersetzungen, die da sind, zu consultiren.* Oft lernt man auch aus der schlechtesten sehr viel.« [U. o. VII. 99.].

Ime Kazinczy saját nyilatkozata a jó fordító kötelességeiről.

Mikor e sorokat írta Rumynak, már elolvasta volt azt a fent említett bírálatot is, a mely egy német Sallustius-fordításról a hallei Literarische Zeitungban jelent meg. Szemere Pál akart kedveskedni neki és a bírálatot beküldötte, de ezt a választ kapta: »A Sallust német fordításának recensióját igen szíves köszönettel vettem. Magam is kiírtam azt a Hálai Lit. Zeitungból. Nem volt tehát újság előttem.« [1809. nov. 28.; u. o. VII. 101.].

Másnap szükségesnek találja Rummyt ismételve kérni, hogy a kiadásokat és fordításokat minél előbb küldje el. »Wenn Sie an Doll schreiben — írja — so bitte ich Sie um die Freundschaft, ihn um Schlüters Sallust (deutsch und latein), dann um den von Abbt, Meissner und Weinzirl zu ersuchen. Er soll sie auftreiben, wo er sie nur auftreiben kann, und Ihnen sobald als möglich schicken.« [U. o. VII. 108.].

A könyvek, úgy látszik, nehezen voltak megszerezhetők. Megerősítik ezt a további adatok is. Egy hónappal később, decz. 26-án — mond köszönetet Kazinczy Rumynak a könyvek megrendeléseért ekképen: »Den herzlichsten Dank für die Bestellung der Übersetzungen von Sallust.« [U. o. 150.]. — Ujabb három hónap telik el, míg Rummy két fordítást küldhet. Kazinczy 1810.

márczius 28-án küldi el neki az értük járó összeget: »In 8 Tagen haben wir Markt zu Ujhely. Eisenhändler von Metzensaifen sollen einen Pack an Sie bey dem Prediger von Stosz ablegen. Er soll enthalten: Das Geld für Sallust« . . . [U. o. VII. 338.]. A következő hónapban, épen a mikor Rumynak a pénzt elküldi, kap tőle újra egy Sallustiuszt. 1810. ápr. 19-én ugyanis ezt írja Kazinczy barátjának: »Den Tag, da ich mein Paket mit Ihren Literaturzeitungen in Ujhely einem Eisenhändler von Metzensaifen übergeben liess, erhielt ich Ihre neueren Pakete und in diesen den Sallust . . . Ich wünsche bald zu hören, dass Sie meinen Pack erhalten haben. Unter anderem enthielt dieser auch den Preis der zwey Salluste.« [U. o. VII. 377.].

Hogy mily nagy anyagi áldozatok árán szerezte be e könyveket, arról Cserey Farkasnak ír. »Vármegyétekben — úgymond — kevés mívelt izlésű, kevés fentebb magyarságot szerető ember lesz; s meglehet, hogy 5 f. nekik olly drága egy nem vastag könyvért mint nékem két nem vastag fordításáért Sallustnak 30 f. az elmúlt hólnapban.« [U. o. VII. 494.].

1810. jún. 7-én Kazinczy köszönetet mond Rumynak a Weinzirl-féle Sallustius-fordításért. Eképpen a kért négy kiadást mind megkapta Rummy útján. A levél erre vonatkozó szavai ezek: »Ich danke Ihnen recht sehr für die Bestellung des Weinzirl'schen Sallust. — Sie haben vergessen den Preis des Buches beyzusetzen.« [U. o. VII. 505.].

Ezután három évig nem említi Kazinczy a Sallustius fordítását. — A legközelebbi datum 1813. jún. 3. »Május 30-án — így ír Szentgyörgyinek — én épen Cátónak Caesar ellen mondott felséges beszédét fordítgatám újra Sallustiusból, midőn a feleségem . . . általméne a szomszéd szobába, s egy óránál kevesebb idő alatt a Napam kijő tőle, s valamit mond, amiből én csak ezt értettem: einen Sohn. Egyszerre kiáltám a Paulus Aemilius két szavát: Accepto Augurium! a Cátó Beszédire emlékezvén, s azt az áldást adtam a fiamnak, hogy vajha ő is mindenek felett szeresse a Virtust és a Hazát.« [Sz. J. L. 85.].

E javítgatás és némely részleteknek ez átdolgozása után hat évig érintetlenül fekszik a fordítás Kazinczy asztalfiókjában. 1819-ben kezébe veszi, olvassa és nem lévén vele megelégedve, még azon évben kétszer átdolgozza: »Hat esztendő óta nem illett Sallustomat — írja Kis Jánosnak ez év júl. 20-án — kedvem jöve megtekinteni. Alig olvastam el két ivet, s tollhoz nyúltam, s újra egészen lefordítottam. Megtekintvén az új fordítást, láttam, hogy újra le kell fordítanom, s azt még e holnapban fogom.« [K. J. L. II. 287.]. — Meg is tette. Nov. 11-én írja ugyancsak Kisnek, hogy: »ez idén Sallustomat kétszer fordítottam újra.«

A következő évben már arról értesíti Kis Jánost, hogy Sallustiusát kiadja, ha nyomtatót talál. »De hány olvasója lesz ennek? — írja. — Én úgy látom, hogy a mi olvasóink még mindég a

csecsebecsén kapnak; a Mesterművek előtők durva eledel.« [U. o. 299. l.].

Nem talált-e »nyomtatót,« vagy maga állott el szándékától, nem tudni. Tény, hogy a fordítás nem jelent meg, s javíthatása továbbra is kedves munkája maradt Kazinczynak. S mind jobban meg volt elégedve. »Sallusztom, melyen harmincz év óta dolgozom, — írja Guzmicsnak 1822. nov. 11-én — magammal is azt fogja talán hitetni, hogy nem éltem haszon nélkül. Erdélyi Leveleim másoknak nyerek meg javallatokat, Szalluszt a magamét.« [G. I. L. 5. l.]. — Ugyanígy nyilatkozik Guzmicsnak 1828. aug. 22-ikéről kelt levelében is: »Magamnak ez a legkedvesebb dolgozóm, de másoknak az bizonyosan nem lesz.« [U. o. 23. l.].

Ez év október 10-én gr. Sztáray Vincze személyesen viszi el hozzá Sallustiusnak egy kiadását »ex Collectione Parisina Lamairi.« »Ez a Párisi S. valóban jobb mint képzeltem, — írja Kazinczy Szentgyörgyinek — használni fogom.« — Ez azt jelenti, hogy újra átdolgozta az egészet. Kitűnik ez Guzmicshez ez év nov. 19-én írt e szavaiból: »Én ismét újra írom Sallustomat, de már most nyomtatás alá s annak a jövő esztendőben meg kell jelenni . . . Ha izlésemnek s eszemnek nem válik is becsületére, kénytelen vagyok vallást tenni, hogy még inkább szeretem, mint Cicerót. [U. o. 31. lap.].

Decz. 20-án készen áll a munka, hogy sajtó alá menjen. »Ma végzém el végső gonddal — írja Guzmicsnak. — Nyugtalan vagyok látni, mit ítélek jobb olvasóink ezen igyekezetem felől. Bár úgy járhatnék vele mint maga Sallust. Azt mondja minden, hogy rossz, hogy vétkes: de szép.« Azután ekképen von párhuzamot Sallustius és Cicero között: »S. és C. két földse a Látium nyelvének, de egymáshoz nem hasonlító . . . C. úgy szól, mint Rómának más fia, de több tudománnyal; — Sal. a hogyan senki más, de meghaladva minden mást. C. ömlöng, bőven szeret áradozni, S. nyelve verdesett, darabos, de kedvesebb a mások simaságánál; C.-nak arczában szépség van és erő, a S.-éban csak szépség, de erő által.« [U. o. 35. l.].

Decz. 29-én Kis Jánost is értesíti, hogy Sallustiusa kész és a jövő évben megjelenik.« [K. J. L. II. 34.].

Hogy mennyire büszke volt Kazinczy e fordítására, mutatják e szavai: »Subit ira jacentem ulcisci patriam! Emelkedjünk, kiki, a mint tőle telik, s adjunk fényt a szeretett szerencsétlen anyának! . . . Én Sallustomban akarom kifejteni minden erőmet.« Ezeket 1824. febr. 26-án írja Guzmicsnak; levele további folyamában érdekel még bennünket ez a nyilatkozata: »Sallustius és Cicero, e két nagy író, első ifjuságom óta szerelmem vala, s S. még inkább mint C. — Csak kivallom — édes barátom, engem S. tevé *nyelvrontóvá*.« [G. I. L. 39. l.].

Kazinczy pesti, barátai óhajtvá várták a fordítási remek megjelenését. »Vajha betöltenéd minél előbb közös óhajtasunkat

és Sallustot meg Horácot kiadnád! — írja a mesternek 1826. okt. 25-én Toldy Ferencz. — Az Írisnek egy dolgozótársa figyelmeztessé tette ezekre a publicumot.« »Iris nem monda valót — feleli nov. 6. Kazinczy. — Én a H. Epistolájival kész nem vagyok. Sallusztal igen.« [K. K. L. 53. és 55. l.].

Ebben az évben támadt Kazinczynak az az érdekes eszméje, hogy Sallustiusnak egyszerre két fordítását tegye közzé: egyet, a mely az eredetinek classicitását tükrözzé és egyet, a mely magyaros legyen, hogy a nagyközönségnek is tessen. Erről a tervről 1827. jan. 1-én ír Guzmicsnak: »Gr. Majláth csodálkozva érté tőlem, hogy mit akarok Szallusztal. Egy időben adom két fordítást; egyikét a régi színben, szalluszi arczban; a másikat zsíros száju magyar paraphrasisban, hogy folyjon a beszéd s ne legyen rajta épen az, a mi S.-ban legbecsesebb.« [G. I. L. 112. l.].

Mikor Guzmics azt az óhaját fejezi ki, hogy e remek fordítást ő adhassa ki, Kazinczy ezt megtiszteltetésnek, jutalomnak tekinti, melyet nem is mert reményleni. »Venni fogod a kéziratot — írja az apátnak 1827. márcz. 16-án —, hogy minekelőtte a censor látja, hallhassam ítéletedet és valamit rajta változtatni akarsz, — megigazítsam . . .« Majd meg így folytatja: »Én Sallustomon nem keresek nyereséget. 100 előfizetőt a két hazában kapunk, bármely áron árultassék a könyv — e nem közönséges izlésű munkára.« [U. o. 115. l.].

Azonban a kiadás még mindig késik, bármennyire óhajtja a szerző és közönség egyaránt. Kazinczynak 1827. és 1828-iki levelei még mindig csak a kiadás tervéről beszélnek és ismétlik a fordítónak azon meggyőződését, hogy Sallustiusa terem majd részére legtöbb babért. Ez adatokat négy levelében találjuk, melyek mindegyike Toldy Ferenczhez van intézve.

1827. jan. 25-én ezt írja Kazinczy: »Legkedvesebb dolgozóm Emilia Galotti, Marmontel és kivált Szalluszt. Nem képzelhetsz munkatűrőbb dolgozót, mikor látom, hogy előképem érdemli.« [K. K. L. 63. l.]. Jún. 21-én ismétli vallomását: »*Szalluszt ronta el engem, s kevélykedem, hogy azt Guzmicson kívül talán egy olvasó sem érté.*« Azután »az ifjonti ragyogó« Catilinából e helyet idézi: Omnes homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet vitam silentio ne transeant,« annak bizonyosságául, hogy »*Sz.-nál nincs szebb prozaicusa Rómának.*« [U. o. 88. l.].

Nov. 25-én arról értesíti barátját, hogy Sz.-t két fordításban adja: egyikét pompa nélkül, hogy a Döbrentéiek is olvashassák; a másikat Kreutzinger festette képével. »30 esztendei dolgozóm érdemli — teszi hozzá —, hogy phantásiám teljesejék.« [U. o. 121.]. 1828. jan. 1-jén kelt levelében pedig ezt olvassuk: »Ha Stettner és Guzmics javalását megnyerhetem, jól lesz minden. Szallusztalnak 1828. nyomtatva kell lenni.« [U. o. 140. l.].

Mindezek után valóban csodálatos, hogy Kazinczy fordításá-

sában még mindig nem tudott megnyugodni és a következő 1829. és 1830. évben francia fordításokat szerez be, és Sallustiusát még háromszor átdolgozza.

Mikor pereit Pestre szölik, magával viszi kedvelt munkáját. Innen írja 1829. márcz. 17-én Guzmicsnak: »Miólta Pesten vagyok, Szallusztot ismét újra leírtam, s most másodszor írom itt. Épen ma végzém be Catilinát.« [G. I. L. 162. 1.]. Nov. 6-án Bártfay Lászlót kéri, hogy vegye meg számára a következő munkákat: Sallustius; ed. Dr. Gerlach, Basileae 1823.; Ouevres de Salluste; trad. par Dureau de la Malle, Paris 1811.; Salluste: trad. par le Brun. Paris 1809. és Salluste: Traduction de C. L. Mollevaut, Paris 1813, »A három utóbbi kevés árú, de Gerlach közel 30 frt« teszi hozzá. [K. K. L. 282.].

Toldy Ferencnek tervezett párisi útjáról értesülvén, azt írja neki 1829. decz. 31-én: »Sallustiust pesti utam olta is újra dolgoztam . . . Fekete Gáspár urat a párizsi követnél köszöntsd nevemben. Nem régen kértem, hogy számomra írasson ki valamit Sallustra nézve.« [U. o. 175.].

Toldy nem feledkezett meg Párisban barátja megbízásáról, Fekete pedig megküldte a kért adatokat. Kazinczy 1830. okt. 5-iki levelében mond érte köszönetet Toldynak. [U. o. 179. lap.].

A fordítás további sorsáról még csak annyit akarok elmondani, hogy azt Toldy Ferencz, miután már Kazinczy Poetai Munkáit 1831. tavaszán kiadta, 1832-ben szándékozta kiadni. Tervét megakadályozta az agg mesternek 1831. őszén bekövetkezett halála. Kazinczy »phantasiája« tehát nem teljesült; Sallustius csak halála után 5 évvel, 1836-ban látott napvilágot. Az *Akadémia* adta ki ily czímen: »C. C. Sallustius épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. Budán, 1836.«

* * *

A levelek a Kazinczy fordításán kívül még egy Sallustius fordításról értesítenek. A fordító *Szentgyörgyi Gellért*, pesti pap. 1809. elején már készen áll munkája és Kazinczyt kiadatásának szándékáról értesíti. »Sallustiusomnak nyomtatása — írja — remélem, Jankovich úrnak hazajövele után mingyárt munkába vétetik, mivel már néhány képeket is rajzoltattam, melyek közül Jugurtha képét J. úr magával Bécsbe vitte, hogy a Rézre metszővel az és a többiek eránt megegyezhessen.« [K. L. V. VI. 208.]. — A fordítás sok nehézség leküzdése után meg is jelent.

IV. A Ciceróra vonatkozó helyek.

Cicero is azon classicus írók egyike, a kik, miként Horatius és Vergilius, nagy és mondhatni folytonos hatással voltak az európai irodalom és művelődés mindenkori fejlődésére. Igen szépen és részletesen fejt ki ezt ki *Zielinszky* nem rég megjelent »Cicero im Wandel der Jahrhunderte« című munkájában, melyet W. J.

a Budapesti Szemle 1897. novemberi számában bőven ismertetett ily című cikkben: »*A kétezeréves Cicero.*« Dolgozatom kerete és célja nem engedi meg, hogy itt Ciceronak ezt a jelzett nagy hatását a közép- és újkoron át rajzoljam; ezért csak arra szorítkozom, hogy *Zielinszky* kutatásának kimondott végeredményét igtassam ide: »*Cicero egyike azon culturalis személyiségeknek, kiknek tulajdonképeni életrajza haláluk napjával kezdődik; kik nemcsak a maguk korának szellemét tükröztetik vissza, hanem folytonosan kísérik a művelődést további fejlődéspontjain is.*«

Nagy örömmre szolgálna azonban, ha ezt a kétezeréves életet áttekintő életrajzot azzal a néhány szerény magyar adattal, melyet a Kazinczy-levelezés nyújt, csak némileg is teljesebbé tehetném.

Cicero a század elején élt magyar írókra is nagy hatást tett. *Virág Benedek*, de különösen *Kazinczy* fordítják műveit. Amaz csak *Catót*, emez, a ki Cicerót különösebben kedvelte, *több beszédét, leveleit és a Scipio álmát* fordítja le, igyekeztven az eredetinek minden szépségét minél hívebben visszatükröztetni.¹ Örömmel veszi észre nyelvünk azon sajátosságát, hogy kevés az egytagú szónk és így »*inkább tudja kinyomni a Cicero szép beszédfolyamját, mint az anglus és az ékes német.*« Majd mikor Kultsárnak azon szándékáról értesül, hogy pályadíjakat akar kitűzni, óhajtja, hogy Cicero egyik vagy másik munkájának fordítására is tűzne ki egyet. — Az a sok idézet is, melylyel leveleiben sűrűn találkozunk, mutatja, hogy *Kazinczy* Cicero munkáit mind ismerte és tanulmányozta. Különösen nagyon könnyen érthető, hogy őt, a ki mindig szép és választékos nyelvre törekedett és annak szükséges voltát nem győzte eléggé hirdetni, elbájolta Cicero ragyogó nyelve és kerekded stylusa, mely mindig magán viseli a finom kidolgozottság bélyegét. Hogy is ne tisztelte és csodálta volna a magyar nyelvújítás mestere a legnagyobb római stilsztát, a kinek szónoki műveiben a latin nyelv legragyogóbb fényében jelent meg. S valóban *Kazinczy* nyelvújító munkásságát *Horatius* mellett Cicero példájával igazolja. Érti, hogy Cicero épen olyan helyzetben volt, a mikor a görög philosophusok tanait latinul kellett kifejeznie, mint ő maga, mikor az ő- vagy új-classicus irodalom egy-egy kiváló termékét kellett magyarra fordítania. És csakugyan védelmezi is Ciceronak azt a kinos, fáradságos törekvését, hogy a latin nyelvet minél fényesebben kiművelje, csak azért, hogy igazolhassa — még pedig nagy példával — a maga nyelvűvelő munkásságát. Láthatjuk mindebből, hogy *Kazinczyra* is, miként a renaissance-kori költőkre, főképen és első sorban Cicero műveinek kerek formája, finom, ragyogó nyelve és stylusa hatott, de nem maradt hatás nélkül tartalmuk sem, a mint majd az idézetek felsorolásából ki fog tűnni.

¹ Megj. 1837-ben: M. T. Cicero beszédei, levelei és Scipio álma.

1. Fordítások.

a) *Virág Benedek* Ciceronak *Cato vagy De senectute* című munkáját fordította le. Mikor már elkészült vele, 1803. szept. 10-én ezt írja Kazinczynak: »Kátót (de Senectute) most purizálom. Én igen szeretem Cicerót. Nem tudom hol »*Omnium Romanorum sanguis coniunctus est*« kiáltja.« [K. L. V. III. 103.]. Mily őszinte és jellemző ez az önkénytelen nyilatkozat. Milyen fényes világot vet Virág hazafias lelkébe. Nagyon szereti Cicerót, de nem annyira nyelvéért, nem is philosophiájáért, hanem buzgó hazafiságáért, melylyel azt kiáltja, hogy minden rómainak egy a teste-leke. Ilyen egy testnek, egy léleknek óhajtotta Virág is a század elején a magyarságot. Innen a visszhang, melyet lelkében Cicero szavai keltettek.

Hogy Virág a latin classicusoknak *hazafiságra buzdító hatását* tartotta legfontosabbnak és az iskolában való olvastatásukat is e szempontból szükségesnek: az kitűnik egy másik, szintén Kazinczyhoz írt leveléből: »A deák classicusok — úgymond — megbetsülhetetlenek. A Cornelius Nepos némellyek a gyermekekre hagyták és tsak a szavakra, a phrasisekre figyelmeztették, bohók! — Miért nem a nagylelkűségre, a hazafiúságra! Szeretném, ha Debreczenben kijönének M. T. Cicero Philippicae mind a XIV. Ezekről a régi iskolákban nem tevének szót.« [U. o. III. 49.]. Hibáztatja — mint látjuk, — hogy az iskolákban csak a latin nyelv tanítása a cél, és elmulasztják a gyermeket figyelmeztetni a nagylelkűségnek a classicus írók munkáiban található példáira, melyek követésre méltók. Mint ilyen buzdító olvasmányt jelöli meg Nepos mellett Ciceronak Antonius ellen mondott heves szónoklatait, és sajnálja, hogy az iskola mindaddig mellőzte azokat.

A *Cato-fordítás* még 1803-ban megjelent és Virág siet ajándékával kedveskedni Kazinczynak. »Tégy rendelést — írja 1803. nov. 27-én — mennél előbb, hogy kezedhez vehesd, a mit ajándékban küldendek számodra. Tudniillik: 1. Léliusból 50, 60 Exemp'árt. 2. Kátóból is annyit.« [U. o. III. 124.].

β) *Kazinczy* fordításának már egészen más célja volt, mint a Virágénak. Nála mindig az aesthetikai szempont a fő. Azért fordít, hogy mintául szolgáljon másoknak, s hogy aesthetikai elvének, mely szerint a fordítás az eredetit teljesen pótolhassa, kivihető voltát bizonyítsa. »Meg akarom érdemlenni, — írja Dessewffynek 1793. júl. 25-én — hogy fordításaim originalis darabok gyanánt tartassanak. Fordítok valamit Ciceróból is. Találd ki, melyik munkáját?« [U. o. II. 296.]. — És hogy megfogja érdemlenni, azt reméli is, mert érdeme nyelvünknek az is, hogy nincs úgy tömve a sok monosyllabusokkal, mint az ékes német és ánglus, és épen e miatt a Cicero szép beszédfolyamját inkább tudja kinyomni, mint ez a két rokon nép beszéde.« [Dessewffynek 1808; u. o. V. 413.].

Kazinczy egyes megszakításokkal egész életén keresztül foglalkozott Cicero fordításával. Ezt bizonyítják a köv. adatok: Kézy Mózesnek Sárospatakon 1808-ban kelt levelében ezt olvassuk: »A kívánt könyveket összeveszedtem a Bibliothékában. Cicero jobb nem találhatik.« [U. o. VII. 181.]. — 1820. ápr. 10-én ezt írja Kazinczy Kis Jánosnak: »A jövő esztendőre a Cicero beszédei maradnának in Catilinam, pro Milone, Dejotaro, Ligario, Marcello, s a Scipio Álma.« [K. J. L. III. 300.]. — Ez volt tehát a tervbe vett munka 1821-re. Meg is valósította, mert 1824-ben, mikor pereit ügyében, melyet sógorával folytatott, Eperjesen járt, már Cicero leveleit fordította. Mindezt két leveléből tudjuk: Szept. 18-án Guzmicsnak ezt írja: »Cicerónak levelei vagynak velem, s gondold meg, mire vetemedtem 65-dik esztendőmben! — lefordítám az első könyvet a Wieland felosztása szerint . . . . Miért nincs itt a mi Döbrenteynk, hadd kérném, hogy egyeztesse hát össze a mit Cicero mond és a nyelvvel téssen, a maga szerencsétlen Dialogusával. — Mely szerencsétlen ember az, a ki a régiekben csak a dolgot olvassa, nem a nyelvet és azt a hasonlíthatatlan mesterséget is.« [G. I. L. 66. l.]. — 5 nappal később Kis Jánosnak már azt jelentheti, hogy az első könyv készen áll: »A Cicero leveleinek fordításokba fogtam s itt több üres időmet annak adám; az első könyvvel készen vagyok. Én az eredetinek praecisióját keresem.« [K. J. L. II. 324.].

Valamint maga fordít, úgy óhajtaná, hogy mások is fordítsanak Ciceróból. Mikor *Döme Károly* Bossuet-fordítását elolvasta, ezt írja a fordítónak: »Bossueted, tisztelt Dömém, végre eljuta kezemhez. Olvastam a szép Ajánlást, a szép Előszót . . . . Csaknem sirva tettem le kezemből. Sajnálottam, hogy a ki Cicerót, Tacitust fordíthatná, B-re vesztegeti fáradságát, idejét.« [K. L. V. II. 349.].

Itt említem meg Kazinczynak b. Prónay Sándorhoz írt levelét is, a melyben szintén azt hangsúlyozza, hogy a latin classicusok egyes műveinek fordítása mennyire gazdagítaná irodalmunkat, s megemlíti a többi közt Cicerót is. »Bártsak most Kultsár barátunk — úgymond — a legszerencsésebb kidolgozásokra tétetne jutalmat: egy Epigrammára, vagy a Classicusok munkái között Tacitusnak Agricolájára, vagy Szallustnak Catilinájára, Cicerónak egyik vagy másik munkájára, — de úgy, hogy a fordítás az Originálnak characterét egész mértékben utól érje, az az olly édes, olly könnyű, olly elegans legyen. Bizony az illy probléma nagyon togná Literaturánkat gyarapítani.« [U. o. III. 434.].

Ime, Kazinczy sem mulasztja el soha hangsúlyozni, hogy a *fordítás az eredetinek jellemét teljes mértékben tüntesse fel.* — Érdekes még *Tacitus*, *Sallustius* és *Cicero* stylusának egy-egy szóval való találó jellemzése: »az első édes, a második könnyű, a harmadiké elegans.«

2. Ciceróból vett idézetek.

Cicero munkáinak, különösen a bölcséletieknek olvasása és tanulmányozása természetszerűen hozta magával azt, hogy Kazinczy és mások, köztük főleg Dessewffy József, levelükben nem egyszer hivatkoznak Cicero egyes mondásaira. E fejezetben ezeket a helyeket ismertetem:

a) *Kazinczy*, mikor Kis János »*pályáírása*« előszavában szeretettel és dicsérettel emlékezik meg róla és ő azt olvassa, alig tudja elfojtani nagy örömét, mert Cicero szavai szerint nincs kedvesebb, mint a »*laus viri laudati*«. Erről így értesíti magát Kis Jánost 1806. június 20-án: »Hogy pályáírásod Előbeszédében rólam barátsággal, dicsérettel emlékeztél, az, hidd el, . . . kedvesebb nekem, mintha koszorút nyernék én is valamely Brabantk kezéből. Erőlködtem elfojtani örömmöt (mert igaza van az én megholt Szent-Györgyimnek, kitől ezt tanultam: ἡδίστον ἀκούσμα ἐπαινος; de a Cicero szavaként a laus viri laudati), s úgy néztem a dicséretet, mintha az barátomnak, nem magamnak adattatnék.« [U. o. IV. 202.].

Cicero bölcséleti munkáiból kétszer idéz egy-egy mondást Kazinczy Cserey Farkashoz intézett két levélben. Az egyikben ezt mondja: »Az egyenlő, hasonlatos gondolkozás barátságot szül. Eddig igaz a Ciceró tapasztalása, de ha azt vetette volna hozzá, hogy a nem egyező gondolkozás a barátságot elfojtja, az bizony igaz nem volna.« [1806. decz. 21.; — U. o. IV. 434.]. Vonatkozás ez Kazinczy és Cserey jó baráti viszonyára, noha sok kérdésben nem egyeztek is meg nézeteik. — A másik hely így hangzik: »Cicero azt mondja, hogy az eszes és jó ember hivatal nélkül is Magistratus, s nekem abban áll kevélységem, hogy példammal ezt bizonyítsam.« [U. o. V. 83.]. Ezt abból az alkalomból írta, mikor egy a megyéjében felállítandó »botanikuskert« vezetőségének tisztségét akarták ráruházni.

De mindezeknél fontosabb az, hogy Kazinczy a műfordítás elméletéről szólván kétszer idézi Cicero nyilatkozatát.

Az egyik hely Szentgyörgyihez írt levelében van és így hangzik: »*Osszán* ellenem fogja zúdítni ellenségeimnek nagy seregét, míg *Rigó Jonáthán* azt láttatja velek, hogy az ő nyelveken én is tudok, ha akarok. Végre látni fogják, hogy valót mond Cicero, hogy »*suus est cuique poemati (scripto) sonus*«. [Sz. J. L. 293. lap.].

1819. május 9. pedig ezt írja Ercsei Dánielnek: »Én azt tartom az Aesthetikára tartozó Munkák fordításában szükségesnek, hogy a munka úgy hozattassék által, hogy a ki a nagy Originált ismeri, sőt szereti, annak rejtettebb szépségeit feltalálja a fordításban; s ez a mi Nyelvünkben annál szenvedhetőbb, mert az el nem készült nyelv, s a fordítónak az is tiszte, hogy a fordítás fortélyai által Nyelvünket gazdagítsa. — Cicero (De opt. gen. Ora-

toris) ezt mondja: *nec converti ut interpret, sed ut orator — non enim ea me annumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere.*» [U. o. 401—2. lap.].

5. Hivatkozások Ciceróra.

α) Legfontosabb ezek közül az a két adat, melyekből, mint a bevezetésben már érintettük, kitűnik, hogy Kazinczy nyelvújító munkásságát Horátiusé mellett Cicero példájával is törekszik védeni.

»Minden élő nyelv — írja Ferenczy Lajosnak 1807. ápr. 12-én — csinál új szót; miért ne hát a miénk is . . . . Maga Cicero, a ki annyit mentegetődzik a qualisból faragott qualitas miatt, ugyanazt cselekedte. Egy szóval, *a szükséges és szenvedhető hangzású szók faragása köszönetet érdemel.*» [K. L. V. IV. 564]. Kazinczy alig vehette észre, hogy milyen gyöngye ez az érvelés. Azt említi fel, hogy Cicero mennyire mentegetőzött az egyetlen qualitas szóért. Ezzel azt mondja, hogy Cicero nem tartotta megengedhetőnek az új szók csinálását. Hogy ezek faragása köszönetet érdemel, az Kazinczy véleménye. Azután meg elfelejti Kazinczy, hogy az ő új szavai nem mindig »szükségesek és szenvedhetők.«

Valamivel erősebb a második érvelés, a hol Cicerón kívül egyes modern példákra is hivatkozik Kis Jánoshoz írt egyik levelében. — Arról van szó, »hogy mely nyelvet kíván polgárinak a Magyar nemzet java s dicsősége?« Kazinczy már most felveti a kérdést: Beszít-e a ung. Sprache die hiezu unumgaenglich erforderliche Ausbildung? — S így felel: Als Rudolf I. 1270. u. Eduard III. 1300. die deutsche u. englische Sprache zur bürgerlichen gemacht, besaßen diese Sprachen den Grad der Abbildung, den jetzt die ungarische besitzt? — Besitz denn die Sprache der Deutschen alles, was die der Franzosen hat et vice versa? — Weil Cicero weder für Leidenschaft, noch für Eifersucht in seiner Sprache Wörter fand, und mit dem Wiedergeben der Ideen des Aristoteles und Plato eben so plagte, wie Degerando mit den von Kant u. Herder, war die lateinische Sprache untauglich Reden wider einen neueren Philippus zu halten und über das höchste Gut zu philosophiren? Hat Cicero übel daran gethan, dass er die Sprache der Römer mit einer unsaglichen Qual auszubilden trachtete? wäre es besser gethan gewesen, wenn er die Sprache der Griechen, mellyet Rómában már akkor igen sokan igen jól tudtak, allgemein zu machen getrachtet hätte?« [U. o. VI. 45—46.].

Helyes megjegyzés, hogy két nyelvnek nem lehet tökéletesen azonos szókinccse, hanem az egyik a fogalmaknak egy, a másik más terén van jobban kiművelve. Abban is igaza van, hogy Cicerónak, mikor a görögbölcselek tanait átvette, meg kellett alkotnia a philosophiai műszavakat; s ezzel nagy szolgálatot tett hazai nyelvének. Ime, két erős érv a mellett, hogy a nemzet érdeke és java a magyart kívánja államnyelvül.

Kazinczynak ezen kívül még két levelében történik hivatkozás Cicerora, de ezek már kevésbé fontosak. Így: Cserey Farkashoz írt 1806. márczius 14-iki levelében ezt írja: »Széplelkű Cserey! Így szállítalak-meg én is, mint Kis János szállította-meg az itt menő levélben; és valamint Cicero, midőn letette a Consuli méltóságot, s a rendelés és szokás szerint megesküdütt a Nép előtt, hogy ő ezt a hivatalt a Népek javára viselte, az esküvés mellé még azt esküdte, hogy igazán esküdött! úgy esküszöm én is, hogy Kis és én a legérdemlettebb titulusodon szállítánk.« [U. o. VI. 81.]. — Ugyancsak Csereyhez írja ezeket a sorokat is: »Gr. Teleki Lászlót az a sok »talám« nevetségessé teszi, s az a válasza, hogy ő semmi eránt nem bizonyos. Már azt még az Academicusok sectája is, mellynek Cicero is tagja volt, soknak tartaná. Man könnyte ihn wirklich den Grafen Talám nennen wegen seinen ewigen talám.« [U. o. V. 38.].

A hang, a hogyan Kazinczy Cicero bölcséleti irányáról ír, arra látszik mutatni, hogy Kazinczy ez iránynyal nem rokonszenvezett.

β) Gr. Dessewffy József levelei közül háromban találtam Cicerora vonatkozó megjegyzést; ezek közül kettő aesthetikai vonatkozású, a harmadik pedig *De summo bono* című bölcséleti munkáját példázza.

Az első levél 1806-ból való és ezt olvassuk benne: »Mivel a jó gondolatok az írás vagy szólás hevenyei közben serdülnek főképpen, tsak a sok szólás és írás gyarapíthatja nyelvünket a hivatalos Tárgyakban is . . . Cicero akkor írta Oratorát, minekutánna már több Római Polgárt mint felszabadítottat, mint megszenteltíáztatott volna.« [U. o. IV. 404.].

Ezzel azt akarja mondani Dessewffy, hogy hosszú praxisnak kell megelőznie az elméletet, hogy ez utóbbi helyesen legyen amabból elvonva.

A második levél 1808. ápr. 6-án kelt. »Úgy gondolkozom, — írja a gróf — hogy a legfőbb dolog, minden szónak tulajdon értelmét egészen és tökéletesen megfogni, mint azért, *quia proprietatis orationis*, a mint mondja Cicero, *ad elegantiam pertinet*, mint pedig azért, mert e nélkül lehetetlen jó metaforákkal élni; a ki pénzt ad vagy vesz költsön, szükséges, hogy annak becsét esmerje.« [U. o. V. 381.].

1810. jún. 8-án pedig így ír: »Ez az esztendő igen súlyos reám nézve. Házam valódi bizonyossága annak, hogy ispotály ott is lehet, a hol nintsen Palota. Annyit irkált Cicero *de summo bono*; de lehet e boldog maga Zeno vagy Panicius is az egészég nélkül?« [U. o. VII. 509.].

V. A Catullusra vonatkozó helyek.

C. Valerius Catullus a császári korszak legszeretreméltóbb és leglángeszűbb költői természete. Természetes, őszinte és keregetlen lírája páratlan a római költészetben; az egyetlen latin költő,

a kinek hangja igazán szívhez szól és megható. Horatius kétségkívül nagyot teremtett satiráiban és epistoláiban, fenségest magasan szárnyaló, vakítón ragyogó ódáiban, de dalaiban épen az hiányzik, a mi Catullus lyráját oly nagygyá teszi: a természetesség, a közvetetlenség és a könnyed báj. Horatius dalaiban, mint általában költészete egész területén, művészi a technika, elegánsak a képek, bámulatos a műgond, a tudomány. Mindez hiányzik Catullus dalaiból, de van bennök kellem és báj, egyszerűség és őszinteség. Jól mondja *Csengery János*, hogy *Horatius lyrája üveg-házi virág; Catullus szerelmi dalait az Isten szabad ege alatt harmat, napfény és szellő fakasztotta*. — Az iskola mindig mellőzte Catullust; az ő czéljának sem tartalma-, sem formájánál fogva nem felelt meg. De az újabb irodalomtörténet igazságot szolgáltatott neki. *Niebuhr* Róma legnagyobb költőjének tartotta, bizonyára nem minden túlzás nélkül; *Mommsen*, *Ribbeck*, *Teuffel* és *Boissier* mind Horatius lyrája fölé emelik Catullus bájos dalait. És ebben már nincs túlzás. A maguk nemében tényleg páratlanul állanak a latin költészetben.

Catullus dalait a mi költőink sem olvasták egészen hatás nélkül, de valami nagyobbserű hatásról sem számolhatunk be. *Kazinczy* és *Földi János* észrevették a bennük rejlő báj és kellemet s mindketten fordították néhány dalát, — emez többet, amaz kevesebbet —, de mélyebb hatást e korban, mikor Horatius csillogó, mesteri formában jelentkező lyrája uralkodott, a szerény Catullus nem tehetett.

S valóban a *Kazinczy-levelezés* nyújtotta adatok mind a *Kazinczy* és *Földi* fordításaira vonatkoznak, egynek kivételével. Ez egy pedig *Virág B.* levelében található: idézet Catullus *Epithalamium*-ából.

α) *Kazinczy* Catullus mintájára írt költeményeit beküldvén *Molnár János* nevű barátjának, ez 1787. nov. 14-én ezt írja neki: »Vettem a Catullus rendű Ódákat avagy Éneket.¹ Két Gyöngyösinek és Baróti Dávidnak eszével, nyelvvel és tollával birjon, a ki azokat, a mik ottan szépek, felségesek, dicsérettel felérje. Engem az utolsó dall mély gondolatokba merített: a ködlő, tsillámló tűz, melly merő lidértz-láng, a tsaló tsillogás, kémlelés, kandikálás nekem úgy tetszik! az himezett szók alatt sok valóságot foglal magában.« [K. L. V. I. 150.].

B. Szabó Dávid egy idegen munkát közölt *Kazinczyval*, mire ez egy verssel felel neki; czíme:

CATULLUSNAK HASONLATOSSÁGÁRA.

Kassán, októb. 16. d. 178. 1

Mint bánthattalak én meg úgy, barátom!
Hogy te engemet ezzel a tsömörlést
Indító tsevegéssel öldököljél? stb.

¹ A tanítvány és *Esthajnalhoz* cz. verseket érti, melyeket *Kazinczy Rádaynak* is megküldött.

Erre vonatkozólag Révai Miklós ezt írja Kazinczynak 1788. ápr. 2-án Győrből: »Itéld meg magad még egyszer, ha igazán követhetted-e Katullt abban a Szabóként költ szegény Versetské-benn, mellyel engem akartál vagdalni.« [L. u. o. I. 113., 172.]. Úgy látszik, az a beküldött vers a Révainak egy verse volt.

Kazinczy B. id. Ráday Gedeonhoz írt, Kassán 1788. okt. 15-én kelt leveléhez csatolja több mással Catullusból fordított »A megtsalt Öreg« cz. versét. (Carmen V. ed. Müller.) Ugyanazon év december 11-én Ráday felel Kazinczynak. Köszöni a beküldött verseket, »mellyek közzül különösen tetszett Catullus edgyik versének szabados követése; . . . nagyon ki mutattya mezeitelenségét, egyébként úgy tartom, hogy ezt maga Catullus is úgy írta volna magyarul.« [U. o. I. 227., 243.]. — Ha elolvassuk a fordítást, látjuk, hogy tényleg nagyon »szabados«, de azt is látjuk, hogy igen gyöngé, mely az eredetinek szépségét még csak nem is sejteti.

β) Valamivel jobb ugyan, de az eredetit meg nem közelíti ugyanezen V. »*Vivamus Lesbia atque amemus*« kezdetű dalnak Földi János-féle fordítása, melyet Catullus LXVII. dalának fordításával együtt küldött be Földi Kazinczynak 1788. okt. 2-án hozzá írt levelében. »Még egynéhány darabocskát küldök — írja — s bizok most ítéletére a Tekintetes Úrnak. Ezekből is, a mi a próbát kiálja, méltóztasson választani. 1-ső Katullnak V-ik Éneke, ugyanannyi számú s lábú Versekben.

»Éljünk Lesbia lelkem . . . .« stb.

2-ik Katull LVII-ik Versének követése. Trokhaikusokban.

»Senkihez Juliska férjhez

Én kívülem nem mehet . . .« stb.

Ez nem annyira fordítás, mint inkább követés.« [U. o. I. 216., 217.].

A beküldött fordítások közül e kettő »kiállotta a próbát«, mert mindkettő megjelent a Helikoni Virágokban;¹ az egyik *Lesbiához*, a másik *Juliska* czímen. [L. 69. és 73. l.]. Csakhogy az első Földi 1790-ben kijavította és e kijavított fordítás került sajtó alá. Ezt Földinek 1790. szept. 17-iki leveléből tudjuk meg, a hol ezt írja Kazinczynak: »A *vivamus* megmaradhat utóbbi igazításom szerint, mely minthogy ottan igazítással küldetett, leirom ide.« Következik: *Lesbiához*. Cat. V. — a javított fordítás. [U. o. II. 106.].

Rövid idő múlva küldi Földi János Kazinczynak »*Idegen szépség*« cz. versét, melyet »Catullusnak ama nobilis feddő verse szerint: Cinaede Thalle, mollior stb. Cat. Car. XXIII. (Ep. XXV. Müller kiad.) írt.« [U. o. II. 122.].

Ezekkel egyidejűleg Földi Horatiusból való fordításokat is küldött be Kazinczynak. Mindezen fordításainak céljáról nyilatkozik 1789. febr. 5-iki levelében ekképen: »Vallyon tsak a Vitézi

¹ Helikoni Virágok 1791. esztendőre, szedte Kazinczy Ferentz, Pozsony és Komárom.

versek, a felemelkedett gondolatok és erköltsi tudományok-e a Poezisnek tárgyai? s kivált azokkal kell e kecsegtetni s olvasásra serkenteni egy Nemzetet? Továbbá: vallyon a Görögöknek, kiknek Homerussok vólt, nem vólt e Anacreonjok? és Virgiliussok lévén a Rómaiaknak, Catullus, Horatius egészen porba temetődik-e? . . . A fordításban akartam jó példát adni és nyelvünk alkalmatos voltát napfényre hozni. Most, ha az enyelgő materia: annak Catullus és Horatius az oka. Nemzetem hozza ki belőlle nyelvének s Poesisének amazokéhoz hasonlíthatóságát és lásson jó példát a fordításban.« [U. o. I. 262.].

Ugyancsak Földi János hasonlítja össze B. Prónay verseit, melyeket »mérték nélküli trochaeusok«-nak nevez, Catullusnak »perge lábú verseivel (trochaicus) és megelégedés nélkül baggadoz azoknak akadémikus folyásiban« [U. o. I. 306.].

γ) Végül említem *Virág Benedek* 1807. aug. 15-iki levelét, melyben ezt olvassuk: Catullus imígy végzé el epithalamiumát: ¹ »bonae conjuges bene vivite et munere assiduo valentem exercete juventam.« Nem görbítette ki Musájának térdit, sem más tagát nem alázta földig.« [U. o. V. 115.]. E megjegyzés egy Kis János nevű iharos-berényi ev. prédikátor nászskölteményének ezen befejezésére vonatkozik:

»Musám, így szólván, s görbült térdére hajolván,
Földig alázza tagát — ezzel ajánlja magát.«

A Leoninus vers ellen is kikel *Virág Benedek*.

VI. A Senecára vonatkozó helyek.

L. Annaeus Seneca a Kr. u. I. században élt és korának legragyogóbb jelensége volt. Irodalmi és politikai működése Nero császár korába esik, a kinek nevelője, később mint consul meghitt embere, tanácsadója volt, majd azonban a Piso-féle összeesküvésben való részesség gyanúja miatt kegyvesztetté és nemsokára öngyilkossá lett. Irodalmi működése három térre terjed ki: a bölcsélet, a dráma és az epigramma terére. De bár működése így sokoldalú, jelleme elejétől fogva végig — és pedig mindinkább kizárólagosan — a szemlélődő gondolkodás a természetről és az emberi életéről. Bölcséletének kiinduló pontja a stoicus tan, de ennek szigorúsága nála enyhül és más tanok is járulnak hozzá. Philosophiai iratait a széles látkör, a megfigyelés mélysége és finomsága, a gazdag tudás és az érzelmek melegsége teszik vonzóvá. Ehez járul azután a szép előadás, mely a retorika minden eszközét felhasználja. Prózája korában páratlanul áll, sőt Quintilianus felléptéig még Cicero prózájának is föléje emelik. Ránk maradt philosophiai iratainak zömét a dialogusok 12 könyve mellett a Luciliushoz írt morális epistolák húsz könyvének vaskos kötete teszi.

¹ Carm. LXI.

Kazinczy ismerte és szerette Seneca philosophiai iratait. Leginkább a Luciliushoz írt leveleket olvasta és nem lehetetlen, hogy belőlük a levélírás egyik-másik sajátosságát is vette. Seneca bölcs mondásai, sokszor enyhítették bajjal és gonddal terhes életének fájdalmait, megerősítették a gondviselésbe vetett hitét; tanult belőlük maga és tanított másokat is életbölcsestre. — Csak leánya halálán érzett mély fájdalmában nem tudta őt megvigasztalni sem Seneca, sem Epiktetos; vigasztalást csak az újszülött leányka hozott, a kibén mintha a megholt kelt volna új életre. — Mindazon helyek, melyeket Kazinczy leveleiből összeszedtem, bizonyítják, hogy Senecához az élet azon körülményei között fordult, melyeket röviden ismertettem. Csak egy adatunk van, mikor nyelvi kérdésben idézi Senecát.

Kazinczy mellett Horváth Ádám tűnik fel, mint a ki ismeri és kedveli Senecát; a bölcslet és drámaíró egyaránt. Drámáit olyanoknak tartja, mint a melyekből lehet és érdemes tanulni.

Végre Cserey Farkas Senecának a corsicaiakra írt epigrammáját idézi.

E szerint három csoportban ismertetjük az összegyűjtött adatokat. Kezdjük azokon, melyeket Kazinczy leveleiben találtunk.

1. Az időrendben első adatot *Kazinczynak* Puky Ferenczhez, Nógrád alispánjához írt 1803. márczius 3-iki levele szolgáltatja. Ebben említi először Seneca tanainak szívet-lelket erősítő voltát. — Vallásos neveletéséről beszél és így folytatja: »Lelkem vigasztalást nyert abban a képzelésben, sőt édességet, hogy magamat közelebb érzém az isteni kézben, s az a tántoríthatatlan hit támogatott, hogy (a mint Lessing mondja) az isteni Gondviselés a jó embernek pártjára kél és szenvedéseiért neki megadja a bért, még pedig néha előre. Ezekkel az érzésekkel bátran vártam a halált! Sokat tett a Plutarch herósainak emlékezete is; és a Seneca tanításai, a ki bár Ascéta, stóai tanításai emelik a szívet és erősítik.« [K. L. V. III. 36.].

1803. decz. 19-én, betegségből gyógyulván föl, Kis Jánosnak így ír: »Sok ideje lehet, hogy Prédikátorunknak levele hozzád elért és elrémitett. Ime ismét élek . . . Oh, valóban nem a nyomorult vigasztalása az a hit, hogy a Gondviselés igazságos s abban a mértékben nyújtja a jutalmat és pótolékot, a melyben bennünket sújtott. — Mihelyt szemeim erősödni kezdettek, ágyamba loptam Senecát, s olvasni kezdettem a Gondviselés Apológiáját, de rajta vesztettem. Az Anyám, az én jó Anyám észrevette, . . . Elvette a könyvet.« [U. o. III. 134.]. Ime Kazinczy, mikor hosszas betegségből fölépül, a pogány bölcshöz fordul, hogy megerősödjék a Gondviselésbe vetett hitében!

Hasztalan keres azonban vigasztalást és enyhületet Seneca és Epiktetos műveiben, de hiában még a szentírásban is, midsőn kis lánya hirtelen halála mélyen sújtja apai szívét. A fájdalom és szenvedés, mit e csapás okoz neki, sokkal nagyobb, hogysen

enyhülést találhatna. Hetekig szenved és nem képes dolgozni, holott a munkához volt még egyedül reménye.

»A munkásság — írja id. B. Wesselényi Miklósnak, 1806. aug-ban — a legmérgesebb fájdalom gyötrelmeit is enyhíti. Mióta a szegény lányom olly váratlanul megholt, lelkem nem élt, nem mondom egy víg, de nem csak egy csendes pillanatot is. Tudom én: mit mond Epiktét, Seneca és azok az érzéktelen vigasztalók, a kik a Bibliából hordanak elő holmit az emberiség legszentebb érzéseinek elfojtására. Mintha az háládatlan nem volna a Gondviselés eránt, a ki annak legbecsesbb adományát könnyű szívvel látja veszni!« [U. o. IV. 289.]. Tehát nemcsak hogy nem vigasztalódik, de egyenesen szívteleneknek mondja azokat, a kik fájdalommal vigasztalásokkal háborgatják. És épen ez mutatja a fájdalom mélységét; ez már annyira hatalmába kerítette, annyira uralkodik rajta, hogy nem tud, tehát nem is akar tőle szabadulni. Ez a magába való elmélyedés épen az erős érzelmeknek a közös tulajdonsága.

Néhány nappal később, 1806. szept. 7-én, körülbelül ugyanazt panaszolja el Kazinczy Cserey Farkasnak. »Húsz napja — úgymond — hogy szenvedek. Küszdök bajommal, a mint illik, legalább a mennyire erőm engedi; munkásságot keresek, . . . de mind haszontalan. Higgy nekem, ezen elég hosszú idő óta még nem volt, nem mondom, egy víg vagy derült, de nem csak egy csendes pillantatom is . . . »Et quod vides perisse, perditum puta!« ezt mondom magamnak. Nem zúgolódom; látom, hogy az oktalanság volna; elmondom, a mit Seneca és Epiktét mondanak: de Epiktét és Seneca az illy csapásokban nyomorúlt vigasztalók. A természet tiszteltetni kívánja a maga jussait. Hadd érezzem hát veszteségemet!« [U. o. IV. 306.].

Még egyszer megemlékezik e tájdalmáról Szentgyörgyi Józsefhez írt levelében, de ismét Senecára hivatkozik, majd meg vele szemben az emberi természetre. De ekkor már az ő fájdalma enyhült: meggyógyította az idő. S ime most tulajdonképen ő vigasztalja szegény barátját, kinek három fiát ragadta el a kegyetlen halál. »A fájdalom — írja — csak az idő enyhít. Míg az enyhíti meg a Tiédet is barátom, csalogassd magadat mind azzal, a mit Epiktét és Seneca tanít; ha pedig minden Stoikus küszködéseid mellett is, erőt vészen rajtad, sírj, még pedig teljes szívedből és minden erődből . . . Az Isten adja néked két lánykáidban azon örömeket, a mellyeket három fiaidban tőled elvont!« [1808. márcz. 18.; u. o. V. 366.].

Ezekén kívül Kazinczynak még számos levelében akadunk Senecából vett többé-kevésbé fontos idézetekre. Nagyobbára *erkölcsi szabályok*. Ime!

a) Döbrenteihez, (1805. febr. 23.) ezt írja: »A legszebb bére annak, hogy jól tettünk, az, hogy jól tettünk; ebben igaza van

Senecának és ő utána az Erdély halhatatlan Bácsójának . . . .« [U. o. III. 271.]. — 1806. jan. 18-án Csereyhez írt levelében ezt olvassuk: »Csalatkoznak azok a bölcsek, a kik nevetik, midőn valaki ezt mondja: »Én nem tudom, mit tesz: félni!« — »Az illyet jó mondanunk, azt írja Seneca, mert ez által arra kötelezzük magunkat, hogy ha az eset előjön, úgy tegyünk, a hogy szánk szóllott.« [U. o. IV. 27.].

β) A Révai és Verseghy közt folyt vitára vonatkozólag így ír Révainak 1806. aug. 5-én: »Tegyük fel, hogy bántatott (t. i. Verseghy). S nem tanulhatta e meg Epiktétől és Senecától, s Epiktét és Seneca nélkül is, hogy az a bántás bántás, a melyet bántásnak veszünk? s nem látta e, hogy a darázsokat ő bolygatta?«

γ) Igen érdekes, mert *családi boldogságára* vet éles fényt, Kis Jánoshoz 1807. jun. 1-én írt levelének ez a része: »Az én életemnek is vannak terhei. De a szeretetre legméltóbb teremtes karjai között, a kiből meg nem tsaltam magamat, midőn felőle Gr. Teleki Sámuelnek azt írtam, hogy ő Seneca nélkül is tudja, hogy *non secundum similitudinem, sed secundum rationem* kell élni; — ennek az asszonyi bolondságok nélkül való teremtesnek karjai között minden keserítéseket s onnan származó bajaimat eltűröm.« [U. o. V. 46.]. Mily megható vallomása a boldog, szerető férjnek!

Ugyancsak a maga sorsára vonatkoztatja Kazinczy Senecának egy bölcs mondását Pápay Sámuelhez 1808. elején írt levelében. E hely így hangzik: »Lelkem repületbe jó, mihelytt 2387 napi szenvedéseimre pillant vissza. A szerencsétlen ember, ha érzi, hogy ötlet Isten állítá azon helyre, a melyen áll, s ha úgy küszd, a mint illik, gyönyörűsége az Istennek, azt mondja Seneca.« És itt azután ismét szól az ő sok szenvedés után nagyon boldog életéről, »nála 21 évvel fiatalabb szerető és nemes asszonyka oldalán.« [U. o. V. 272.].

δ) Mikor Kazinczy a Döbrentei és Cserey közt levő haragról értesül, ez utóbbihoz írt levelében így védi Döbrenteit: »Ne légyen idegen előttünk az az érzés, a mely Senecával ezt mondatta egy részeges ember felől, hogy az annyira jó ember s becsülést érdemlő, hogy később ő (Seneca) virtusnak tartani a részegséget, mint azt hinni, hogy az a részeges megvetést érdemlő ember lehessen. Nem csuda az édes barátom, ha a nagy embernek a fogatkozásai is nagyok. Én a nagyokban a nagyot el tudom nézni, ha az a nagy vétek is bár.« [U. o. VI. 506.].

ε) Az idegenszerűségek jogosultságáról Szentgyörgyi Józseffel folytatott polemiájában Kazinczy Senecának néhány szavát idézi a maga állításának igazolására. »Magyar scénájú drámában, — írja 1804. febr. 5-én — p. o. Rigó Sámsonban én sem ejtenék *ξενολογισμος*-t. De miért ne Clavigóban? Ha az idegen scénájú Drámában a szóllók idegen módon beszéllenek, azon a fül úgy nem botránkozhatik meg, mint a szem nem, hogy rajtok spanyol

öltözetet etc. lát. *Quis ferat in egestate fastidium?* Seneca.« [U. o. III. 153.]. Mily rettenetes tévedés, mily rettenetes logika.

Szentgyörgyi is bizonyára tiltakozott ellene, de Kazinczy nem enged, sőt legközelebbi levelében (febr. 24-én) ismétli Seneca szavait. »Nyelvünk tisztaságát félted — írja. Mit térsen az a tisztaság? — Te a tisztaságért buzogsz, én bővítésért buzgok. Ismét előhozom a Seneca mondását: *Quis ferat in egestate fastidium?*« [U. o. III. 171.].

2. Horváth Ádám négy levelében emlékezik meg Senecáról. Ime e helyek:

1789-ben ezt írja Kazinczynak: »A meglegedés szép; a ki olyan lehet, az derék ember. Bennem ugyan még annak van egy kis hijja, de tsak ugyan én is azt tartom Senecával: *Alium multis Gloria terris Tradat et omnes fama per Urbes Garrula laudet; Alius curru Sublimis eat, ne mea tellus lare secreto Intoque tegat, Venit ad pigros, Cana senectus humilique loco, sed certa sedet.*« [U. o. I. 371.].

A legközelebbi levélben, melyet Kazinczynak ír, ezt mondja: »Rakd elémbé erkölcsökre tanító fontos mondásaidat Böltselfedő Seneca! Hasonlítsd össze az ilyen költött példával, a Kazinczy költött Történetével, próbáld, ha lesz e annyi ereje a szivenn azoknak az erőltető törvényeknek, mint az ilyen érezhetetlenül vezető példáknak.« [U. o. I. 390.]. A költött történeten Horváth Kazinczy *Bátsmegyei*-jét érti és ezen ítéletre annak olvasása ragadta. Tudatosan mondtam: ragadta, mert csak a vak elragadtatás szólhat így a Bátsmegyeiről!

1789. november 6-iki levelében ír Seneca drámáiról. »Gellértnek mondjátok meg, hogy ne szégyenljén Senecától . . . tanulni Comoediát írni, s ne tartsa haszontalanságnak a Játéknak in Actus et Actorum in Scaenas Distinctionem. Ennek nagy hasznát vette volna.« — Jegyzetet fűz e szavaihoz, melyben azt mondja: én Senecát nagyon betsülöm: ha valaki ez eránt többet kérdez tőlem; akkor felelek.« [U. o. I. 494., 502.].

1789 végéről kelt levelében meg arról panaszkodik, hogy Senecát nem méltányolják eléggé. »A *Pántlika Krisissiből* Seneca mentségét ki ne hagy; mert őtet sokan nem tudják betsülni.« [U. o. V. 509.].

3. Cserey Farkas Kazinczyhoz írt két levelében idézi Senecának a corsikaiakra írt epigrammáját, mindkét esetben Napoleonra vonatkoztatva, de más összefüggésben.

1806. nov. 12-én ezt írja: »A corsikai győző eddig mivelte dolgai által nagyon megmutatván, hogy hív teljesítője legyen azoknak a tulajdonságoknak, melyeket Seneca ír Nemzetéről:

»Prima est ulcisci lex, altera vivere raptu,
Tertia mentiri, quarta negare Deos.«

Mit várhatunk hallatlan szerencsében való pöffedt dagályátul?« [U. o. IV. 395.].

Ugyanazon év december 12-én pedig így ír: »A Nemzetről lehet annak characterére ítéletet hozni, . . . az a maga vadságának bárdolatlanságát még nagy mivelés által sem veszti el egészen. Seneca aszt írja a Corsicaiakról:

Prima est ulcisci . . . Deos.

[U. o. IV. 425.].

VII. A Tacitusra vonatkozó helyek.

Tizenkét olyan helye van a Kazinczy-levelezésnek, a mely Tacitust illeti. Nem nagy szám, és e mellett teljesen tájékozatlannul hagy az iránt, hogy Kazinczy vett-e és mennyire hatást Tacitustól és hogyan vélekedett róla. Láttuk, hogy mennyire szerette Sallustiust; Liviusról nem is emlékezik meg, Tacitust emlegeti ugyan, de ítéletet nem mond róla. A rendelkezésemre álló adatok túlnyomó része idézet a nagy történetíró egyes munkáiból, a mi mindenesetre arra mutat, hogy Kazinczy és Cserey Farkas jól ismerték munkáit. Abból pedig, hogy Kazinczy több levelében is idéz az Agricolából és — mint már láttuk — fordítását sürgeti, majd meg elhatározza, hogy megírja Wesselényi életrajzát és anyja emlékezetét az Agricola mintájára: következtethetni arra, hogy Tacitusnak ezt a művét különösebben kedvelte. Lássuk már most az egyes adatokat.

α) *Kazinczy* nagyrészt a vármegyei viszonyokra és a köve-tekre vonatkoztatja Tacitus egy-egy helyét. *B. Prónay Lászlónak* 1805 elején ezt írja: »Tapasztalván (Lónyai alispán, Prónay veje), hogy némelly Tisztviselők a Gyűlésre meg nem jelentek, némellyek pedig a Sessióból kimentek, a legszebb móddal meg szólította őket, hogy minden mentség nélkül kiki közölök necsak megjelenjen Újhelyben, hanem a Sessiókból ki se maradjon. *Rara animi moderatione maluit invenisse probos, quam fecisse*; azt mondja Tacitus a maga Ipának dicséretére, s úgy vettem ki, hogy a Magyar Július Agricola Veje ugyanezen dicséret után törekszik. [K. L. V. III. 236.]

1807. febr. 2-án kelt, Kís Jánoshoz írt levelében ezt olvasuk: »Gyűléseinken így látni sok Bölcsét, hogy hallgat s fejet csóvál, midőn némelly jó, de talán heves fej felkél és valami rendkívül valót mer; s azzal hizelkedik magának (mint Tacitus mondja a Néro alatt élők felől, hogy nálók »*ignavia pro sapientia ducatur*«), hogy az ő hallgatása bölcseségből ered.« [U. o. IV. 478.]. — A követekről pedig ezt írja Csereynek 1810-ben: »Elaludt bennök a dicsőség szeretete, melly nem abban áll, hogy több fényvel bírjunk, mint mások, hanem abban, hogy lelkiismeretünk és a közitélet bennünket jóknak s tisztáknak s nagyoknak tartson s tarthasson; de fel fog ébredni, mihelytt az igaz érdemet becsülni fogjuk.« — Célzás Tacitus e szavaira: »*Virtutes iisdem*

temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur.» Vita Agricolae. [U. o. VII. 497.].

Szentgyörgyi Józsefnek írt 1805. febr. 10-iki levelét így fejezi be: »Sophie felőled azt a jelentést tette, hogy te egy igen einnehmend módu, édes tónusú ember vagy. »*Bonum virum facile agnoscas, magnum libenter.*» Ezt mondja Tacitus az ipa felől. Adieu!« [U. o. III. 261.].

Annalesből vett idézetet olvasunk Kazinczynak 1806. jan. 14-én Csereyhez írt levelében. Arról tudósítja barátját, hogy »Munkái« jövődő tórusa elibe egy megholt nagy ember képét fogja tenni és alatta e szók fognak állani Tacitusból: *Civitati grande desiderium eius mansit per memoriam virtutis.* Ezt Tacitus Burrhus felől mondja, a Néro nevelője felől. [U. o. IV. 14.]. — Egy másik ugyancsak Csereynek szóló levélben Kazinczy Napoleonról ír, Augerau tábornokról pedig elmondja, hogy betegjen lóra kötötte magát és úgy ment a tűzbe. Majd így folytatja: »S mint van az ember, mikor az effélékre ezt hallja: »Alles Flitter bey dieser Nation! holott Tacitus ezt mondja: *contemptu famae contemni virtutes* — s Schiller Fileppel Don Carlosban ezt: *Stolz will ich den Spanier!* — Jaj annak, a kiben a dicsőség szeretete nem lángol!« [U. o. IV. 535.].

* * *

Kazinczy Tacitus-tanulmányaira vonatkozólag két adatunk van. Az egyik 1805-ben Budai Ezsaiáshoz írt levelének ez a helye: »Méltóztassék, kérem alázatosan, parancsolni a Bibliothekariusnak, hogy ezen Zsidónak adja ki Tacitus Gronóv által készített expl-ját. Kár nélkül nonsokára visszaküldöm.« [U. o. III. 308.]. — A másik ifj. b. Wesselényi Miklóshoz írt levelében található: »Én prózában írnék — írja 1810. márcz. 25-én — egy nagy gonddal készült Elógiumot, a szerént, a hogy Agricolának írt Tacitus; és hogy a munka Nemzetünk első poetájának verseik mellé álljon, Tacitusnak s Plutarchnak lelkeiket studiummá teszem, mihelyt felgyógyulok, hogy Wesselényi egész életét előadhassam.« [U. o. VIII. 332.].

Érdekes, hogy Kazinczy anyja iránt is hasonlóképen rótta le háláját. »Anyámat — írja Kis Jánosnak 1812. decz. 2-án — egy halotti beszéddel akarom megtisztelni, melyet a Tacitus Agricolájának hasonlatosságára készülök írni. Tacitusi bús szín és epe, azaz korunkkal való elégedetlenség futja el szívemet, valamikor ezt a munkát forgatom lelkemben.« [K. J. L. II. 65.]. Meg is írta anyja nekrológiát. Kitűnik ez abból a leveléből, melyet 1827. nov. 25-én Toldynak írt: »Még van egy kis írásom — úgymond — de a mely nagy figyelmet érdemel: *az anyám élete.* Patakon nyomták. Melegen jött szívemből. A szokott gyászlevelek helyett. Guzmics azt írta, hogy kincse gyanánt tekinti.« [K. K. L. 121.].

β) Cserey Farkas 1806. decz. 12-iki levelében Napoleonról szólván, említi, hogy Tacitus »úgy festi le a corsicaikat, mint a

Vadakat, kiket vadok módgyára vadásztak a Rómaiak, hogy szolgálásra hódítsanak; de ezen megaláztatott állapotba se használtattak, mert jó és hasznos dolgok követésére egyáltalában alkalmatlanok voltak.« [K. L. V. IV. 425].

VIII. Az Ovidiusra vonatkozó helyek.

Feltűnő, hogy Ovidiusnak, az Augustus korabeli szerencsétlen, messze keletre száműzött költőnek, a kinek pajkos, sokszor sikamlós szerelmi dalai vesztét okozták, Tristia néven ismeretes elégiái meghatóan panaszozzák el a száműzetés keserű fájdalmait, Metamorphosese versekbe szedett kedves mythosokat tár elénk, Fasti-ja pedig a római év első felére eső ünnepeket és szertartásokat ismerteti: mindezen sokoldalú munkássága daczára sem volt Kazinczyra semmi hatása. Leveleiben sohasem említi. Az a néhány adat tehát, melyet itt ismertetni akarok, mind a Kazinczyhoz írt levelekből való; és pedig részben Kazinczy László, részben Horváth Ádám leveleiből. Ime ez adatok!

a) *Kazinczy László*, Ferencz öcsce, 1785. decz. 10-én Jablanácson kelt levelében idézi a *Tristia* III. 10. elegia 12 sorát, melyekben a költő száműzetése helyének elhagyatottságáról panaszkodik. Olyan az a vidék, hogy még az ellenség is kerüli. S elkecserevedve kiáltja: »*Haec est in poenam terra reperta meam!*« — A levélhez csatolja az ifjú Kazinczy az *Amores* II. 4. fordítását, melyet 1784. decz. 6-án készített »szomorú időnek töltésére.« — Végre egy másik levelében, mely Dollinában 1788. márcz. 6-án kelt, azt írja, hogy »a minisztereink úgy látszik jól megtanulták a Metamorphoseonból, hogy: *in audaces non est audacia tuta.*« [K. L. V. I. 83—4; 169. I.].

β) *Horváth Ádám* leveleiből két hely említendő: 1. »Engedd meg, hogy hosszas vagyok szívem kinyilatkoztatásában — írja 1789. febr. 17-én. Olyan vagyok, mikor neked írok, mint Ovidius, mikor szépbe kapott: »*Nam et Ovidius non scit, quod bene cessit, relinquere.*« 2. Ugyanezen év május 3-án meg ezt írja: »Lám, Ovidius nem félt a mezitelen Corinnától, de meg is tetszett, mert a Versíró Dajmon Cupidónak olyan testvére lévén, mint az álom a halálnak »*Quidquid tentabat dicere, versus erat.*« [U. o. I. 352. lap.].

IX. A Martialisra vonatkozó helyek.

Martialisról, a Kr. u. I. században élt epigramma-költőről csodálatosképen csak nagyon ritkán történik említés a Kazinczy-levelezésben. Azért mondom: csodálatosképen, mert Kazinczy egész kötet epigrammával gazdagította irodalmunkat, melynek egyik felét: a *Töviseket* épen csípős, gúnyos epigrammák teszik. A gúnyos epigramma megteremtője pedig Martialis volt. Nem ok nélkül tartom tehát feltűnőnek, hogy Kazinczy, — bár leveleiben, különösen a Kisfaludy Károlyhoz írtakban sokszor említi epigrammáit,

sőt közülök nem egyszer küld mutatványokat barátainak; — Martialist egyszer sem vallja mesterének és leveleiben csak egyetlen helyen szól róla. Két sorát idézi, melyben a gyors költői munkásság ellen nyilatkozik. — Háromszor említi Martialist Kézy, Mózes és Horváth Ádám levelei.

Lássuk tehát e négy helyet.

a) *Kazinczy* említett levele Sipos Pálhoz¹ van írva és 1810. ápril 10-én kelt. »Az Úr Prof. Úr alig vette kérésem a B. Wesselényiné által kívánt vers iránt, s már is itt az óda, még pedig egy igen szép óda. Én a mit dolgozom, felette igen nehéz munkával dolgozom, s hittém Martialisnak.

»Versus scribere qui potest disertus
Non scribat, Laberi, virum putabo . . .«

s Prof. Úr azt cselekszi, hogy e jutalom, a mit eddig hittem, mind magamnak, mind Martialisnak.« [U. o. VII. 360.].

β) *Kézy Mózes* 1810. januárjában így ír Kazinczynak: »Nints igazabb állítás, mint az, hogy a Görög izlésű epigrammák szebbek, mint a szűrők vagy tsak katzagatók. — A megmaradott Deák epigrammáknak e pedig a caractere. Nem ilyen-e nagyobb részben Martialis? Sok epigrammái tompa gorombaságot mutatnak. Mennyi bennük az illetlen szúrások és döfések? Mennyi az obscoenitas? Nem azt mondom, hogy M.-ban ne volnának igen-igen tökéletes Epigrammák. Vagynak bőven; de miért elegyítette azokat oly ocsmányságokkal? Az új Deák Epigrammaticusok mindnyájan egyedül Martialist követik.« [U. o. VII. 196.]. — Kézy tehát elítéli Martialist obscoenitásaért, és jobbnak tartja a görög epigrammát, mely édes és nyájas. Azt azonban nem vitathatjuk el M.-tól, hogy »bőven vagynak igen-igen tökéletes epigrammái.«

γ) *Horváth Ádám* két levele közül az egyikben kifogásolja Martialis egy sorát, mert csak egy caesura van benne, a másikban pedig épen ő reá hivatkozva védi egy verstani szabadságát. Így e helyek:

»Rútatska ez már *Martialis*-ban: »Non amo | te Sabidi nec | possum | dicere | quare?«, mivel tsak egy a caesura benne, a többi pesek mind ott végződnek, a hol a szók.«

A másik: »Van helyel-hellyel példa a legnevezetesebb Deák poetákban . . . hogy a rövid hangot meghosszították . . . Ha valljon úgy vagyon-e? hogy *Martialis* LII. Ep. 66. ezt írja:

— — | — — — — || — — — — — — — — — —

»Ut digna speculo fiat imago tuo; — digna szint olyan rövid

szótag, mint *Lelekem*; s mégis Martial megnyújtja. [U. o. I. 232. és 251.].

¹ Ref. lelkész; a sárospataki főiskolánál a természettan és math. tanára.

X. A *Phaedrus*ra vonatkozó helyek.

Phaedrus az Aesopus költötte prózai anyagot hatos iambusok művészi köntösébe kívánta öltöztetni; csakhogy — miként Plautus és Terentius — úgy ő sem tartja meg a görög iambicus trimeter törvényeit. Verselése pongyola: nem ügyel arra, hogy a spondaeus páratlan helyen álljon; vannak sorai, a melyekben csak egy iambusi láb van, majd meg a iambus három taggá van feloldva. Ném tartotta meg Horatius utasítását, melyet a Pisókhöz írt levélben adott. S ime Kazinczy épen ezért a pongyolaságért róttá meg két levelében. Némileg azonban a maga mentségére is szolgál Phaedrusnak e hibája, mert tudvalevő, hogy ő és Dayka csak arra ügyeltek a iambusi soroknál, hogy az utolsó láb iambus legyen. Ezt látja Kazinczy Phaedrusnál is. — Két levelében szól erről. — Rajta kívül még Kézynek és Horváth Ádámnak egy egy levele idézi Phaedrusnak egy-egy sorát.

α) *Kazinczy* Döbrenteihez 1806-ban írt levelében így nyilatkozik Phaedrus senariusairól: »Ph. senariusait úgy nézem mint a rossz tánczost.« [K. L. V. IV. 69.]. Mindenesetre igen kemény ítélet. Annál feltűnőbb tehát Rummyhoz 1809. okt. 29-én írt levelének ez a része, a melyben mintegy a maga mentségére használja föl Phaedrusnak előbb keményen elítélt hibáját: »Ich weiss — írja — dass in Sachen der Kunst, wider ausdrückliche Regeln der Alten und wider den Tadel eines Horaz, zu sündigen von vieler Anmassung oder von der Stumpfheit der Organe zeigt. Doch will man eben Beispiele aus der Alten, so suche man sie im Phaedrus :

Qui se | lauda- | ri gau- | dent ver- | bis sub- | dolis

und Igno- | tos fal- | lit no- | tis est | deri- | sui.« [K. L. V. VII. 35.]. Láthatjuk, hogy mindkét senariusban csak az utolsó láb iambus.

β) *Kazinczy* erről *Kézynek* is írt. Erre mutat ugyanis utóbbinak 1810. elejéről kelt levele, melyben ezt olvassuk: »Kezemhez vettem Phaedrust Pólya Úr által a melléje tett levelekkel egyben. — Kifogás nélkül igaz az, hogy Phaedrusnak utolsó pese mindég

jambus. A Tekintetes Úr által említettett sor is olyan: Quum se | pura- | ret fin- | gi cu- | ra mul- | ierum. — Hexameter versebe nem mehet *mulier* obliquus casusba.« [U. o. VII. 125.].

γ) Végre *Horváth Ádám* a bírálat szükségességéről szólván, idézi Phaedrusnak egy sorát. Levelének ez a része így hangzik: »Kit kell elő venni recensióra? Szembe hűnyva akárkit, akár a legjobbat, akár a legrosszabbat, nekem mindegy; osztán Régit is,

közép idejűt is, újat is: csakhogy nem kell a dologtúl előre megijedni — és a bölcs Fédrusként:

»Vis et nequitia quidquid oppugnat, ruit.«

[U. o. IV. 206.].

XI. A *Plantus*ra és *Terentius*ra vonatkozó helyek.

A rómaiak e két jeles vígjáték írójára vonatkozó adatokat egy fejezetben tárgyalom rokonságuknál fogva, a mennyiben mind a verselésüket illeti. *Plautus*t csak egyszer említi *Kazinczy*, a mikor is *Horatius* feddése ellenében védi senariusait. *Terentius*ról háromszor szól, közte kétszer iambusairól. Arczképe alá, melyet *Döbrente*inek küld ajándékba, *Terentius* egy sorát írja. — Kivüle még *Kézy Mózes* is tesz megjegyzést *Terentius* verselésére. Ebben a sorrendben álljon itt az említett négy adat.

1. *Plautus*.

Kazinczy *Rumyhoz* 1809. okt. 29-én írt levelében ekként védi *Plautus*t *Horatius* ellenében: »Horaz tadelt den *Plautus* und andere Comiker, dass sie Spondeen auch in den 2-ten, 4-ten und sechsten Fuss Zutritt erlaubten . . . Ich meyne die Schönheit des Verses äussert sich dem Ohre durch anmuthige Abwechslung der kurzen Fusse mit den langen — und dass ein Vers, in welchen wenigstens zwey jambische Fusse mit 3 Spondeischen wechseln, diese mögen dort wo sie wollen — weil aber in unseren gereimten Versen das Ohr den Kitzel immer zu allerletzt erheischt — lieber ganz hinten stehen, weit angenehmer klingt es, als der Vers, in welchem Jamben, Spondeen, Anapästén, und die Tribrachis vorkommen. —« [K. L. V. VII. 34.]. *Kazinczy* tehát itt is, mint *Phaedrus*nál már láttuk, elégnek tartja, ha az utolsó láb iambus. De itt már megmondja az okát is: azért, mert a mi fülünk a rímhez lévén szokva, a sor végére várja az egész sort jellemző rhythmus megjelölését.

2. *Terentius*.

α) *Kazinczy* 1806-ban ezt írja *Döbrente*inek: »*A Terentius* sorait versnek ismeri a fülém.« [U. o. IV. 69.]. Ezzel a pár szónyi ítélettel egészen kétségtelenné tette előttünk *Kazinczy* azt, hogy *Terentius* verselését, ép úgy mint *Plautus*ét is, helyesnek tartja, bár mindkettőt éri vád *Horatius* részéről. De ez csak arra vonatkozik, hogy spondaeusok a pároshelyen is állhatnak; csak ezt engedi meg *Kazinczy*. A római vígjátékírók azon eljárását azonban, hogy a iambust háromtagú lábakkal (dactylus, anapaestus, tribrachys) helyettesítik, nem tartja megengedhetőnek és maga nem is követi. Erre vonatkozólag bőven nyilatkozik *Berzsenyi*hez 1810. januárban írt levelében. »Én látván — úgymond a *Terencz* iambusait, mellyek csak az utolsó lábat ütik mindég jambussal, s

látván, hogy azok a szapora ütések $\underline{\text{uu}}$ | $\underline{\text{uu}}$ | és $\underline{\text{uu}}$, mellyekkel a görög és a Római Poéták éltek spondeus és jámbus helyett, a verszetnek egész tónusát megváltoztatják; látván, hogy a jámbushoz hasonlóbb a spondéus, mint a $\underline{\text{uu}}$ | $\underline{\text{uu}}$ || és $\underline{\text{uu}}$; ezt a hármas ütésű lábat jámbusaimtól egészen eltiltom, még ha maga tolja is reám magát. De ellenben mind az inpar, mind a par régiókon élek spondeussal s schémám ez:

	1	2	3	4	5
Acatalecticus	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —
Catalecticus	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ —	$\underline{\text{u}}$ — $\underline{\text{u}}$

[U. o. VII. 229—230.].

β) Ugyancsak Terentius verseléséről szól *Kézy Mózes* 1809. decz. 6-iki levelében. — Említi, hogy a »mulier« obl. casusa hexameterben nem állhat, de van a többi Comicusok között Terentiusnál:

Accurrit, mediam mulierem complectitur;

vagy:

Fidelem haud ferme mulieri invenias virum.«

[U. o. VII. 125.].

XII. A Pliniusra és Quintilianusra vonatkozó helyek.

E fejezet dolgozatom eme második felének befejező része. Három és három, összesen tehát hat helyet kell itt ismertetnem. Köztük öt hely Kazinczy leveleiből való, a hatodik pedig *Kézy Mózes* egyik levelének része.

Kazinczy kétszer idézi Plinius leveleinek egy-egy helyét; az egyiket, mint elvet, akarja követni leánya nevelésében, a másik idézet a túlzott műgondra vonatkozik, *Kézy Mózes* Pliniusát adja kölcsön a széphalmi mesternek.

A Quintilianust illető helyeket mind Kazinczy leveleiben találom. Az egyikben azt olvassuk, hogy Quintilianus az iskolai nevelésnek ad elsőséget a házával szemben; a másikban Kazinczy magyar Quintilianusnak nevezi Révait, a harmadikban pedig hibáztatja Pápay Sámuel, hogy Quintilianust követve, a nyelvszokást tartja legfőbb bírónak a nyelvi kérdésekben.

Lássuk már most ezeket a helyeket:

1. Pliniusra vonatkozók.

Kazinczy Rumynak 1809. okt. 26-án a többi közt ezt írja: »*Me autem nihil aequi ac diuturnitatis amor et cupido sollicitat: res homine dignissima; praesertim qui nullius sibi conscius culpa, posteritatis memoriam non reformidet.*« Plin. Epist. V. 8. — A kinek lelkét nem terheli bűn, a kinek lelkiismerete tiszta, az ne féljen az utókor emlékezetétől! Milyen fenséges, lélekemelő gondolat annak, a ki igazán tiszta lelkű, mint *Kazinczy*! — S valóban, költőnket megragadja e gondolat: »Diese Stelle ist mein heutiger Erwerb. Ich las den Vormittag den Plinius, den ich viele Jahre schon nicht las. Ich schlug ihn auf, weil mir folgende

Stelle nur dunkel vorschwebt, und sie war mit Flammenschrift in mein Gedächtniss und Herz geschrieben: *Oportet, quae sunt inhonesta, non quasi illicita, sed quasi pudenda vitare.* Dies wird mein Grundsatz bey der Erziehung meiner Töchter sein.« [K. L. V. VII. 150.].

Ez utóbbi gondolatot kereste tehát, és miután megtalálta, lángbetűkkel véste szívébe és elméjébe, hogy jelmondata legyen leányai nevelésénél. Egyet keresett és két gyöngyöt talált; az a másik volt az napi eredménye, jutalma.

A műgondra és a sok javítgatásra vonatkozólag Kis Jánoshoz 1811. okt. 18-án írt levelében idézi Pliniust. »Szemerével — írja — végig tekintetem Sallustomat, mert ha magam lelek, minden újabb olvasás alatt valami igazítani valót benne, hogy ne találjon más? *Nimia cura deterit magis quam emendat,* azt mondja Plinius, s Callimachus Cacizotechnosnak neveztetett, *semper calumniator sui, nec finem habens diligentiae.* Plin. XXXIV. 19.« — Úgy látszik, maga Kazinczy is megsokallja már, hogy S. fordítását annyiszor át meg átdolgozta és javította, de mégis hozzáteszi: »De valóban az ily sanyaruság nélkül nem sokra mégyen az ember.« [K. J. L. II. 20—21.].

Kazinczynak, mint sok más könyvet, Pliniust is *Kézy Mózes*, sárospataki tanár kölcsönözte. 1809. szept. 22-iki levelében olvasuk: »Küldöm a kívánt könyveket. A Plinius a magamé: mert a Bibliothékába is tsak az a kiadás vagyon.« [K. L. V. VI. 535.]. — Így vált lehetővé, hogy Kazinczy sok év után újra olvashassa Pliniust.

2. Quintilianusra vonatkozók.

Kazinczy Cserey Farkashoz 1806-ban írt egyik levelében Wesselényi Miklós fiának neveltetéséről szólván, elmondja, hogy apósa a házi nevelésnek ad előnyt az iskolával szemben. Majd így folytatja: »Én Quintiliánt vettem elő, s elolvasám azt, a mit ő a köz iskolában és háznál való nevelésekről mond. Ő az elsőt tanácsolja és néki úgy illet szólni.« [K. L. V. IV. 124.].

Pápay Sámuelnek 1808. jan. 5-én azt írja, hogy Révai magyar Varró, Quintilian és Adelung, s az a ki nemcsak etymologizált s nem csak törvényeket szabott, hanem szépbeszédű Prózaista és kellemes Költő is vala.« [U. o. V. 271.].

Kazinczy tehát Révait mint magyar Quintiliánt dicsőíti, de e mellett Berzsenyihöz (1809. decz. 11-én) ezt írja épen Pápay Sámuelről: »Most a Pápay S. által dolgozott *Magyar literatura ismeretét* recenseálám.... Megtévedt a principiumban. Ő a legfőbb birónak a nyelv dolgában, Quintiliánt és Adelungot hibásan követvén, a nyelvszokást teszi. Hová visz és hová vihet ez?« [U. o. VIII. 145.].

Ime Kazinczy elfogulatlan ítélete. Becsüli Quintilianust, mint nyelvtudóst, de megvédelmezi vele szemben a történeti szempontot mint principiumot a nyelvi kérdések eldöntésében.

KAUFMANN LAJOS.

ADATTÁR.

ADATOK BR. AMADÉ LÁSZLÓ ÉLETE TÖRTÉNETÉHEZ.

Nem olyan felette nagy idő választ el bennünket Amadé László korától, mégis a mit életéről tudunk, felette hézagos. Csodálni lehet ezt nála, a közkedvelt dalköltőnél, egyszersmind főrangú birtokos embernél, a kiről — alig hihető, hogy történelmi emlékek ne maradtak volna fenn. Inkább talán életíróiban van a hiba. Nem vette magának egyik se azt a fáradságot, hogy az összegyűjthető adatokat összegyűjtse. Az eddigi biographusok alig mondanak mást, mint a mit Szalay László a költő verseinek első kiadásában elmondott. Szalay, vagy legalább is Amadé Taddé, a ki az első kiadás költségeit fedezte, talán többet is tudhatott Amadé Lászlóról, de mintha a java részét a családra való tekintetből elhallgatni kényszerült volna. Mert a jelek oda mutatnak, hogy László báró, legalább fiatal korában, sok olyasmit cselekedett, a mivel családjának nem volt oka dicsekedni. Magában véve az, hogy verseket irt, még nem lehetett megbotrántoztató, hisz az apja is megpróbálkozott a költészettel; — ám zajos, könnyelmű, léha fiatalságát nem lehetett egy könnyen megbocsátani. Nem tudták azt megbocsátani szülei, különösen édes anyja: Horváth Simoncsics Mária asszony, a kinek buzgó vallásossága a fia erősen világias felfogásával, kuporgató takarékosága a fia pazarlásával, anyai hatalmának fensőbbsege a fia féktelenségével sehogy se tudott összeférni. Az öreg Antal báró még csak meg-megbocsátott, tudván magáról, hogy fiatalság — bolondság; de anyja kérlelhetetlen volt s neheztelese fiára már csaknem a kitagadásig élesedett.

A szülők és gyermekök egymáshoz viszonyára becses adatokat szolgáltatnak az alább következő levelek; becses adatokat a költő természetének, életviszonyainak megismeréséhez is. A mit e levelek és okiratok mondanak vagy mondani akarnak, nem ritkán az érthetlenségig homályosak; de éppen ez által a költő áradozó, dagályos irányára rendkívül

jellemzők. A kit a mult századi legkedveltebb dalköltőnk érdekel, a ki valamikor teljesebb életrajzának megírására vállalkozik, bizonyára haszonnal fogja ezeket az adatokat értékesíteni.

I. *Stubicza 1729. jul. 6.*

Illustrissime domine, domine parens et patrone mihi gratiosissime.

Literas super illmi domini Comitis fratris patroni et heri mei provocatorias naturali qua filiali devotione veneratus, illico quid in iis de me placuit paterne consulere, precatus sum illum d. comitem easdem mihi confidere dignetur ratus ex iisdem meae extremae desolationis extrema solatia capessurum, ut qui illachrimor florentissimae juventuti meae et vel ex eo, quod in hac alias felici aetate sementem me jecisse oporteret pro perennatura venturae vitae messe plenum gaudiorum ad voluptatem usque nonnisi tribulis et ad extirpandum inutilia lolia, pro fructu nobilissimo, heu quantum poenitet! sum praestolaturus. Consolatur nihilominus tamen ingenue fateor, scopus literarum inde potissimum, quod me ad paterna basia rursus iterumque invitet dulcedo animi parentalis non ex adverso, veluti non immerentem a paternis limitibus excludat, optime in animo concludens, ubi paternus in praesentia gubernat amor et timor fraenat, ab optimo patre pessimum quoque filium ad utilissimam frugem et emolumenta esse perducendum. Pro qua cura, sollicitudine, amore et teneritudine pedes paternos et dexteram amplector et exosculor indignissimus. Ibo vadam, uti et anhelio paterna pectora in hac exardescencia non ultra morari, non reluctor urgenti non renuo filius genitori vocanti. Verum illustrissime genitor! est, quod vehementer me repellit a caepto fervore videndi patrios lares usque adeo, ut nec vivere in iisdem velim, nec possim, nisi gravissimum hoc onus hunc obicem nec alia nec potentior, sed nec benignior, quam paterna dextera et profusa licet, verum necessaria multum et perutilis liberalitas dimoveat. Obex est summa et irrefragabilis jactura honoris mei, quae adeo est in discrimen adducta, ut sub hoc onere adeo fatiscat, quod verear et pene exanimis formidem ne cum vita pereat? Onus sunt debita illa, quae in vita mea, quam jam inde a Philosophia celmo principi meo consecravi, profudi in honorem aulae, familiae, genitorum; et ut cum rubore at sincere confitear, liberaliori quoque et juvenili genio plus aequo indulgendo. Haec sunt, quae me a meae salutis portu in profundum praecipitant, nisi paternus amor et naturalis, qua me semper amplexus cura et sollicitudo anchoram gubernet actum est de reditu in Hungariam derelinquenda dulcissima patris limina spes amplissimae fortuna et opes locupletissimae, tot amici patroni; omnia denique despicienda eundum est in utramque fortunam, Columbi instar nova patria quaerenda, actum est, perivimus. Enim vero pono mihi ob oculos, his non exolutis redeo: quid? oro per paterna pectora, quid inquam mecum fiet? quo me vertam, nullas me ire licebit, undique me terret, nunc hic nunc alibi, indice digito in me mille convitia prostitutiones risus movebunt calumniabuntur. Hic est! dicent, hic est, qui id quoque quo naturalem nuditatem et pudorem tegit alienis ut graculus

vestitus plumis non mea esse asseverabit, verum hujus aut alterius; ultra, si me contingat in majoris alicujus domini venire domum, ibidem jam hic, jam mussitabit alter; hic ridebit, ille mirabitur; hic indolebit forsán, ille annuet dissimilem haec omnia: ubi esse nobilis ille sangvis, qui mihi indies in venis, veluti scintillae ardescentis ignis ebullit; qui ad haec non effervescat? dicam aliquid repraehendam: oppone illico: i, perge, solve debita tua et id quod humeris circumfert demum tibi me sistam, et rationem honoris mei defendam. Deum immortalem: haec mihi patienda forent? hic ego convitiis me sinerem lacessiri? Ecce dico, illrme genitor! coram deo, B. M. V. et omnibus SS.¹ prostratus quid ante aras paternas, omnis furor dei omnipotens et singula distinctim elementa me perdant, nec mihi sint propitii, si pro omni mea successione, quaecunque demum illa sint, imo pro vita mea vellem aut possem sufferre, imo infinities mori.

Quare illrmus d. Comes frater quoque, qui mihi certe in omnibus paterne consulit, vir uti in Caesarem augustam aulam, in omnes et praecipue in sanguine sibi junctissimis optime meritus et benignus, uti et summi ingenii et experientiae id mecum gratiose statuit, ut praeter debitum d. S. Paluska (qui vere est pater quoque meus, vir justus et humanus, cui illrmus d. Comes quoque dignabitur nunc scribere) alia debita, quae adhuc in toto fl. 1600 forent videlicet quae minutatim contigerunt, non in eadem massa, illrmus dnus genitor velit pro hic sumptus et hominem mittere, qui mecum instantanee Posonium veniret et ibidem cum summa majestate et ambitione singula relueret, sicque adhuc majorem haec exoluta debita mihi honorem conciliarent, quam si non fuissent facta, quivis enim pleno ore clamabit: ecce non ideo dedit fugam, quia nos infamiter decipere voluit, verum ut se et honorem suum quaereret et nobis convenientissime provideret. Plus enim cedit honori debita facta exolvere, quam non facere. Procido itaque ante pedes paternos iterum iterumque gratiam hanc unam imploro, si quae vel unica scintilla amoris fervet in teneritudine pectoris paterni, misereatur filii sui unigeniti, in extremis malis et in utraque fortuna constituti; non permittat me ad omnia tentanda, vero resolutissimum et paratissimum ob hanc exiguam mamonnám perire; ubi potest mille modis; cur uno me juvare detrectat et dubitat? et non vult succollantem se jam pro aetate annorum emeritorum me ex tam multis malis implicitum, tam exiguo litro redimere? Anne tanti est amor paternus, anne tanti filialis dilectio? ut malit me in extrema jam jam fraena laxaturum ultima pericula subire, quam in amplexibus paternis iisque dulcissimis requiescere? Vel adamantem ista moveant, ad quae exaranda plus liturarum lachrimae, quam sepia indulgebant? et adeo paternum cor induruisset? caeterum negabo. Verum dum spiro spero. Moveant ergo haec jam illrmum genitoris pectus, et quod mihi inclementia multa (dolor haec provocat) in haec velit exilium pateat summa commiseratione et benignitate ad reditum, reditum dico patri et filio honorificentissimum.

¹ Beata Maria Virgini, — Sanctis.

Sin vero contingerent, quod praeces meae auxilium amoris paterni et miserationis, si non commovere, verum extorquere nequivissent, aut nequirent: supplico, ut potius omni me in tanta et hacce summa successione privet (quam ego quidem non peto, imo mallet mori, quam praetendere), quam ut hocce onus meum non reluatur. Quia et christianam et legalem et naturalem et civilem rationem sufficientem esse credo, ubi vita cum honore et vicissim redimenda sunt. Timeo enim, quod miserorum illorum lamenta caelum ipsum in ultionem mei provocabunt, at Deus ille bonus optime quoque et infinite scit me nullius omnino fortunae esse; quo ergo confugiam, nisi ad patrem? Nunc quoque si magnifica domina Stipchiana mihi 25 ducatis venetis non succurrisset, deum testor, nec decenti corporis vestimento induerer.

Extrema sunt haec mala illrme genitor! imo pessima. Haec sunt ergo, quae in anima mea et in salute scribo humillime; nec in ullis factionibus aut duplicitatibus versor in his, quae pupillam oculi, id est punctum honoris mei tenerrime tangunt. Idcirco per deum rogo et per omni moveant haec et effectuent, quod demum quoque effectuum erit, praestat vero id cum summo honore et aestimatione, quam frustatim cum multis contentionibus exceptionibus et similibus. Me idcirco in paternam benedictionem, amorem gratias et mea omnia devoveo et consecro, praecipue vero honorem a quo omnis mea salus dependet, sine quo malo millies mori, quam vivere, qui vivam et emoriar.

Illrmae d. Vrae

servus humillimus
filius indignissimus
Ladislaus Amadé.

Stubicza, 6. julii 1729.

II. *Varasd 1729 jul. 21.*

Én alább is megirt recognoscalom praesentibus s tudtára adom mindeneknek, akiknek illik, hogy utólsó szerencsétlenségben lévén melyben is minden veszedelemre magamat desperate resolvván édes hazámat s szülőimet keserűségemben elhagyván, csak eltökéltem magamban, inkább meghalnom, hogy sem vissza mennem ily mód alatt böcstelenséggel. Midőn pedig annyi declaratiomat s keserves panaszimat sok ezerszer siralmasan is kiterjesztettem, legfőképen, hogy ezen bujdosásomat bizonyos summából álló adósságom okozta, kit is Pozsonyban udvari életemben contrahaltam s nem lévén módom benne, hogy megfizethetnem volna (noha mlgos uram atyám küldött emberétől bizonyosan izente resolutióját minden contrahalt adósságom kifizetésére) ha visszamennék (ez pedig mivel csak reménység volt, keserűségemet nem enyhítette) a sok instalo s könyörgő creditorjaim pedig minden szempillantásban annyira szorongattak: mit volt mit tennem inkább ime mindkét szerencse forgására s veszélyekre adtam magamat hogy sem személyemben hallottam volna ellenem való átkaikat s böcstelenségemet. Ezen eltökélett szándékomat s minden veszélyre kész szívemet látván tekintetes nemzetes és nagyságos Stipchich Anna Sophia asszonyom ő nga, nem tekintvén édes atyáim

keményseégeket, sőt készségeket inkább az irgalmatlanságra ezen halálos szükségemben (másképp ugyan irt, könyörgött édes atyám ő ngának, hogy minden móddal fáradozzon engemet persvadealni, látván pedig lehetetlen lévén másképpen szívbeli fáradsága sok kérésim, imádásim s siralmas könyörgésimre megkönyörülván rajtam érdemem felül s hozzá tett buzgó folyamodásomnak helyt adván inkább hogy sem (másképp is előmenetre czélozó virágzó ifjuságomat) engedte volna ifju desperatus impetussa szerint utolsó romlásra menni, másképp is egyetlen egy gyermeke lévén édes szüleimnek s majd familiámnak is, inkább annyi istenes szeretettel s halhatatlan kegyességgel viseltetett hozzám és ezen adósságom kifizetésére, előbbeni böcsületembe való vissza helyheztetésemre s minden szerencsétlennék megnyerésére, nem kételkedett maga aranyos ezüstös portékáját, gyöngyeit megváltásomért zálogba venni nem lévén keze között annyi a summa beteljesítésére; adott, leolvasott, kölcsönzött more liquidi debiti s bizonyos megadás fejében; de nagyobb bizonyáságnak s erősségnek okáért tettes és nemz. vitézlő Czindery György, Horvátország (titulus) főprothonotáriusa urai személye előtt fl. 1810 azaz ezernyolczszáz s tíz forintokat jó és elkendő folyó pénzül, minden forintot husz garasban vagyis hatvan krajczárban számlálván ily conditiók alatt:

Et primo quidem: hogy noha még az atyai birodalomtól szabad nem vagyok, azaz patria potestate emancipatus és így talán kételkednék reluitiójáról, mindazon által ettől sem idegenedvén el, mert mind halálomról mind életemről ily conditiót tészek, hogy készebb vagyok, ha élek, minden successiomat elvesztenem, hogy sem ezen pénznek vagy interessének egy fillérben való kárát vagy vesztét engednem, amint is itten in loco authentico et plena animi cum deliberatione vallom, kötelezem is hozzája. Ha pedig a fölséges Isten magához kiszólítana ezen világi életemből, pro primo természet szerint nem léznek édes atyáim oly irgalmatlanok egyetlen egy gyermekök szegény bűnös lelkéhez, hogy ezen summa miatt kárhozatra engedjék, holott successiomat is egészen in contentationem authentice obligaltam; de erős vallásomnak bizonyoságáért átkozom az élő Isten, ég és föld előtt, hogy hacsak egy fillér vesztegetődnék el. És azért ha oly securitas nem volna is (noha more liquidi debiti procedalhatna casu in contrario non tamen contingendo cum omnibus expensis ad id profundendis) via juris léssen . . . conscientiae et maledictionis, a mint is ha ezen átok alatt jó mlgos szerelmes szülőim akkoron difficultálnák, vagy azok a kiknek illenék a fölül említett creditrix asszony ő nga lelkökre s kárhozatokra engedi. Ha pedig ezen jó uri asszony ő nga, kit is Isten sokáig éltesen, előbb meghalna, tehát casu in eo valakit ezen asszony ő nga fog ezen pénzben executornak vagy legatariusnak tenni, aztat én is annak recognoscalom s acceptálom is praesentibus.

Secundo. Hogy netalántán (amint csak ifju az ifju) ezen pénzzel nem contrahált adósságimat kifizetném, hanem más idegen országokba menvén, inkább ezen kölcsönzéssel ő nga okot adna talán inkább szerencsétlenségre s alkalmatosságot is így inkább édes szerelmes szülőimtől persequatlnék, hogy sem köszöntetnék ebbéli kegyességéért, azért mivel

többet nem adhatok hitemnél: esküszöm, hogy nem máshová maradásnak okáért vagyis állhatatos lakásnak, hanem édes hazámhoz, édes szülőimhez.

Tertio. Hogy pedig minden difficultását elvigyem ezen debitumnak bizonyos s okvetetlen reluitiójából obligalom magamat (noha édes atyám gratiájáról bizonyos vagyok, legfőképpen ha látja, hogy ily böcsülettel keze csokolására haza mentem s parancsolatjának engedelmeskedtem) hogy egy fertály esztendő alatt vagy magam jövők, vagy expressus ember által, ha koldulnék is, bizonyos száz forintokat küldök, fáradozván a többit is járandó interessével édes mélt. szülőim gratiájából mennél előbb lehet letenni esztendőnek forgása alatt, hogy ő ngát ezzel továbbra is obligálván jövőndőben is ily keserves szükségemben subveniálni. Ezeket azért s mind tehetendő s leendő difficultásokat praesentibus cassalom annihilalom, si quae in contrarium pugnarent; ellenben pedig minden kigondolható conditiokra magamat kötelezem s conditiók alatt fogok ezen adósságnak reluitiójában engedelmeskedni s inkább minden jószágomat s böcsületemet elveszteni, successiomat is, hogy sem ő nga bizony ebbeli anyai gratiájáért háládatlan lenni. Minek is nagyobb bizonyosságára ezen leveletem nemzetségem pöcsétjével megerősítvén adtam. Varasd, 21 julii Ao 1729.

Wárkony Amadé László (p. h.)

(E kötelezvény után következik Czindery György Horvát-Szlavon ország és báni ítélő mester pecséttel megerősített nyilatkozata, hogy a kölcsönügylet előtte, mint hites hivatalos személy előtt történt, amikor a kölcsönadó a megszorult kölcsönvevő siralmas állapotját figyelembe vévén, iránta való jó indulatból ékszerait is elzalogosította, hogy a szükséges 1810 fírtot átadhassa; viszont kölcsönvevő úri becsületére és gavalléri szavára fogadta, hogy ezen, csupán adóssága törlesztésére fordítandó kölcsönt mielőbb vissza fizeti s arra vagyonát, örökségét leköti egyszersmind kötelezi magát, hogy szülei hozzá járulását kieszközli.)

III. *Izka Szent György 1729 szept. 3.*

Mivelhogy régi jóakaró uraim s kedves atyámfiain azon régi jó akaratjokkal és atyafisággal viseltetvén szegény familiamhoz, ugy gyermekségemtől fogvást hozzám is; de szomszédságban is lévén ő kegyelmek sok jóvoltokat, sinceritássokat érdemesen tapasztalván méltóságos uram atyám tek. és ngos Wárkonyi Amadé Antal uram ő nga, nem különben is méltóságos asszonyom anyámnál ő ngánál, nemzetes és ngos Simoncsics Horváth Maria Rosalia asszonynál mindenkor remélvén, hogy friss emlékezetben lévén ő kglmek igaz hív szolgai hívségeket megismért jó szomszédságok: legfőképpen nem tiltott fáradságokat, hasznos szükséges szolgálatjokat, azért requirálván s atyafiságosan kérvén tek. és nemzetes Somogyi László t. és n. Esztergom vármegyének érdemes ordinarius viceispánját, nem különben nemzetes Somogyi István jó sógor uraimékat, magokra vállalnék, tekintvén statusomnak szükséges változását, magam is alázatos szívbeli könyörgésemmel ő klmeknél instálván: nem terheltek magokat specialiter resolvalni s megemlített méltóságos asszonyom anyámhoz ugy mint természetszerint való egyetlen egy fia s gyermekinek alázatos személye helyett elmenni s ugyan azon engedelmes fia szándékját

declaralni, mely szándékomat, fiui engedelmisségemet s természet szerint való kötelességemet ő klmeknek ezen punctumok szerint adtam, concredaltam s valóságosan declaraltam a mint következik:

1-mo. Hogy valami valamikor valamiben akármí néven nevezendő képpen szóval, cselekedettel avagy gondolattal is ő ngának kedve avagy anyai szíve ellen fiui engedelmisségemet annyira nem observaltam, amint a jóra czélozó természet kötelezett volna, azt nem egyebeknek hanem ifju, jól meg nem gondolt bolygó elmémnek s meg nem ért judiciumnak avagy ítéletemnek máskép is született anyai irgalmassággal viseltetvén kegyesen tulajdonítani, alítani istenesen méltóztassék. Kiről is noha már büntetés képpen buzgó töredelmes szánakodást tészek, hogy már négy esztendeje, hogy édes anyai színei előtt le nem borulhattam s inkább zarándokoskodtam bizonyos s megmásolhatatlan mindenekben való jobbulást s talán helytelenül tött rendetlen beszédemet akármely alkalmatosságokban plenaria et ex integro revocalvan (noha számtalan ellenségim és irigyim több rágalmazásokat kárhozatomra s ő ngok méltó neheztelésére elkövették) hitemmel is fogadván, generaliter anyai bocsánatját várom, azért is anyai kegyes kezeit és lábait csókolván ebbeli engesztelését szerencsétlen szegény engedelmes gyermeke imploralom, fölül megnevezett jó uraim ő klmek s anyai tött más által (?) imádsággal alázatosan.

2-do. Azonban már Isten engemet is oly statusban engedvén nevelkedvén, hogy aztat házasság béli választásommal megmásolhassam, kit is mindenfelől jó uraim, akaróim, atyafiaim, patronusim és de valaki ismeri állapotomnak és consistentiamnak mi voltát, javasol, adhortál s ösztönöz, végtére kényszerít is. Lévé pedig istenes és olyatén ifjunak, mint én vagyok, hogy annyi tanácsnak s javasolásnak helyt adjak, sőt meg is köszönjem, de ehez lévé legelső, legszükségesebb az édes szülőknek áldása, egyenlő akaratja s consensusa, mely is meg lévé immár ngos uram atyámtól, ingerlett s parancsolta is a természet (noha mlgos asszonyom anyám ellen soha akaratom szerint legkisebbet elkövetni — tudják az Egek — nem kívántam, ha cselekedtem is ujabban egyszerűsmind is siralmasan és generaliter deprecalom) hogy ő ngtól is, úgy mint méltóságos asszonyom anyám azon áldását és consensusat imploraljam. Kit is térden állva kérek és könyörgök anyai személyét tökéletes fiui szívvel ezért imádván és venerálván, ebben is pedig oly submissioval, hogy az Isten és világ előtt authenticice s nyilvánlagosan fiui készségemet contestalhassam hogy ne talántán ez után is Ngodnak neheztelésére ne lenne, hogy praeterealtam vagy hogy ellene, kedve s anyai szíve ellen házasodtam. Ekkoráig is ettől viseltetvén nem lévé azonban még semmi bizonyos állandó helyre kötelező, valakit ngod istenesen, lölkösen, anyai szerelmitől indittatván íté, gondol, javasol és parancsol is vennem, a ki szegény legény statusomhoz alkalmas légyen, nem különben szegény legénységemet (kinek is szükségét pirulatlan megvallo, mert nem is tagadhatom). gyarapítsa (lévé úgy is teljes és kétségtelen reménységgel, hogy a kit ő nga kegyesen javasol, nem léssen abban semmi kivető, ottan isteni áldás is határozva fog harmatozni, ahol édes atyai és anyai

áldás accedal) ime magamat ahoz azonnal kapcsolom, azt szeretem, aztat magam eljegyzem s avval holtig élni kívánok békeességesen. Mi ingerli pedig dolgomat ezen statusomnak szüksége, változtatására, talán nem is szükséges pennámnak azért alkalmatlankodnom, lévén istenes és fundamentombéli, erős foganatos okaim és ratioim. Elsőben is mlgs uram atyám testével hirrre való megnehezése (!) jó s fáradságra alkalmas esztendeinek elfolyása, ellenben nekem arra legalkalmasosb virágzó egész-séges napjaim, mulassa ezeknek elgyőzésére. Azonban noha elnyomorodott végvetett szegény, de bizonyára régi hajdanban nevezetes familiának majd éppen reám határozott defectusa, kinek is gyarapodására mind Isten, mind világ kötelez, de kényszerít is, ha szemérmeskedem is végtére pedig (hogy ezreket elmulassak) szegény örökös javainknak is nagy káros inkább veszedelme (!) ha sokáig annyi jó gazdasszonyok által fölemeltetett jószágocskánk gazdasszony nélkül mostoháskodna. Utóljára pedig (kit is legnagyobbnak függesztem szívem eleiben) hogy Ngodnak is legyen abból anyai szép consolatiója, öröme és vigassága, kit mások is gyermekeiknek sok búcsú fogadások, imádságok által még bőcsőjükben már kívánják s midőn legjobb zsengeikben vannak, minden reményektől megfosztatnak. Másképp is édes anyai tanácsára hagyom ő ngának, mitévő legyek nyavalyás? Udvari levest megkóstoltam, bujdosmam, sanyarkodtam, keseregtem, mit miveljek? Itthon élnem nem válik erszényemre, elmennem, bujdosnom veszedelmes és nagyon költségés. Éppen bizonyára ezen szívem. De még sincsen oly fájdalmas, mint oly sokáig való anyai drága kebeléből való zárandokoskodásom. Tekintse azért ő Nga jó kegyes édes anyám ebbeli sorsomat és istenesen is könyörüljön meg szegény gyámoltalan egyetlen egy gyekekén és ne terheltelessék azt protegalni, a kit szülni és életre hozni nem terheltelessék:

Ez a nagyobbik punctumomnak valóságos summája, egész életemre való könyörgésemnek egybe határozott szándéka és célja. Könyörüljön ő nga midőn legszükségesebb helye van a könyörületességnek; könyörülését semmire ne interpretálja pediglen egyébre vagy magyarázni méltóztassék, hogy legkisebb más consideratoria való nézve ezen instantiamat formáltam, hanem egyedül Ngod kegyes anyai gratiájának s előbbi reconciliatiójára s abbéli statusom változásának consensusara s engesztelésére. S valamiként s midőn is immár keserves sorsomban lévén, hogy anyai színét imádnom nem engedtetett, Ngod anyai consensusát az udvari életre kegyesen vettem, ugy ezután is eztet elvégezvén könyörgő instantiammal ebbeli legszükségesebb statusom dolgában is azon anyai consensusáért s anyai gratiájának édességéért s reconciliatiójáért tartozó flui engedelmes-séggel mind alázatossággal könyörgök.

Alázatos engedelmes fia
örökös méltatlan hive, szolgálja
Várkonyi szegény Amadé László (p. h.)

Datum Iszka Sz. György 3. 7-bris Ao. 1729.

IV. Bár 1733. febr. 11.

Méltóságos Uram kegyes Atyám!

Tovább is az élő Istenért kérem Nagyságodat, már lelkére kényszerítem Ngodat: szálljon magába Ngod! és ne engedje, ha már minde-nemet elvesztem köll is, lelkemet is elkárhoztassam. Anina mea turbata est valde! sed tu Domine usque quo? Ime házasságomhoz, fegyverhez is van szerencsém! ha csak előbbmenni akarok s ha még boldogulhatok, ezek közül kell választanom. A másodikhoz ha ragaszkodom, az a tanács: pénzzel köll forgolódnom; hat ezer forint a compagnia nagy gratia képpen; azért akarok mindenemből vásárt csinálni hogy prosequahassam; van is már árosom kevesemre. Ha az elsőhöz? abban sem leszen fogyatkozás, annyiból, hogy ha csak valamely segítséggel még lenni méltóztatik Ngod, bizony onnand is segitenek és így in amore et timore talán Isten áldása szállván reánk, többet térsen más számtalan gazdaságnál, a kin áldás nincsen. Én pompást, kártyást, módísat vagy németet, avagy arra inclinálándót nem vennék, nem is vehetnék, mert tudom mind kevesemet, mind természetemet; hanem a kiben nem színből, nem képmutatásból, hanem valóban minden jóság megvagyon.

Könyörgök azért a teljes Sz. Háromságért, Boldogságos szeplőtlen szűzért (melyhez Ngod állandó buzgósággal viseltetik és tekintetéért mindent cselekszik) és Istennek minden szenteiért! segítsen Ngod szerencsém s házasságom boldogulásában és ne csak indifferenter ne bánja Ngod, hanem valósággal is (csak egy két jó atyai szót csekély méltatlanságom ajánlását és valamely (csak valamely) subsidiumot pure ex paterna clementia) segítsen. Ha Ngdnak in individuo van valamely személyhez vágyása s hajlandósága: paratum cor meum! ha pedig nekem engedi választásomra (ki is ha Ngodnak fog tetszeni) az ki legyen? alázatos mély udvarlásommal detegalom és ahoz ragaszkodom s most is declaralom magamat régi s eltökélt szívvel, hogy ha most nem házasodom, soha sem; ha azt nem, senkit sem (a följebb irt cautelak alatt). Isten, a teljes Sz. Háromság ne segélyen! ez a hitem a kinél több nincs. Hogy én a dolgokat így hagyom folytatni s ily tűréssel szenvedem, magamat semmibe nem avatom: tudja azt M. Uram Atyám Ngod, hogy azért cselekszem, hogy alázatossággal s töredelmes engedelmisséggel meggyőzhessek mindeneket. Hogyha látom, hogy semmi haszna, hogy ha tapasztalom, hogy nem házasodom, semmi jövődőről, feleség vagy gyermekemről nem köll gondolkodnom, véteklül senki sem fogja tulajdonítani, hogy Isten fejem fölött van, máskép kényszerítettem dolgaikat prosequálnom, a kit Ngod maga is belsőképpen, Istenre kényszerítem! — jól látja, hogy mely nagy rövidségim volnának, ha így maradnának; bánja meg inkább valamim, hogy sem mindenem. Hogy én már minden convictio nélkül egy szolgabíró által absque ulla relatione aut ejusdem ratihibitione condemnaltassam, exequaltassam, számkivettessem, bizony keserves! engem minden szeg, egy két darab fa, fal vagy egyébért sarczolanak és gyalázatosan kihányjanak; az is sem isteni, sem világi törvény! idegenek közt sincs ily authoritasa, nem hogy ily circumstantiákban; még fölséges urunk sem engedné meg.

Én mindazáltal engedelmességnek áldozatja lenni kívánok; Ngod úgy bánjék vélem valamint tetszik. Az Egekre esküszöm! ha mindenemet nagy örömmel nem consecralom Ngod atyai édes színe eieiben; Domine Tu spes mea et pars calicis mei! Tu es, qui restitues haereditatem meam. Csak lelkemet, s az enyémmel többeket is el ne veszítsen Ngod. Mi haszna benne Ngodnak, ha nekem semmim sem volna is? Mi gyönyörűsége, ha koldusnál alább való, ha minden végső nyomorúságban volnék is? Mi consolatioja, ha Ngodnak mindene, mint az arany patak, úgy folya is, ha egyéb vigasztalása nincsen? haec omnia transibunt, virtus autem et dilectio patris manet in aeternum. Hogy ezek ily háborodással mozdultanak, én, tudják az Egek, oka nem vagyok; ha ki az — tudom, hogy számot ad. Hogy pedig el köllött túrnöm, az Isten úgy akarta s Ngod is reménlem által látja, miért? mert Isten nem rendölte; ez lévén minden szenvedésimben főbbik vigasztalásom: hogy az Istennek tetszése.

Vegye Ngod M. Uram Atyám mindezeket szívére, ítélje meg lelki-ben, mely nagy számadás leszen az előtt a rettenetes bíró előtt, a ki a sziveknek titkát juxta abyssum cordium eorundem judicabit s mely nagy fájdalmakat fog szaporítani, midőn a tusakodó s magával jót tehetetlen test a panaszkodó lélekkel halálunk óráján fog viaskodni, midőn nem csak magunkról, de másokról is köll számot adni.

Ez végső alázatos könyörgésem; ezek azon égő fohászkodásim Ngod atyai oltára eleiben, melyek talán oly valósággal mutatják be Ngod atyai kegyes személyét imádó imádságimat, hogy mintha magamat égő áldozatul, mint Jákób, föláladoznám. Többet nincs emberi mód, hogy föl-találjuk, a melylyel kérhetném, kényszeríthetném és imádhathatnám Ngodat, hanem utoljára azt terjesszed magad eleiben édes Atyám, mintha magad volnál az én statusomban és Isten véled valamit parancsolna: mint volna szived és mitévő volnál? Mindazáltal legyen a Te akaratod édes M. édes Atyám; ezekkel térdhajtva csókolom kezeidet és lábaidat; szánj meg és ne hagyj el, mert Isten engem úgy segílyen soha sem látja

Ngod alázatos egyetlen egy fiát

A. L. m. k.

Bár, 11 Febr. 733.

V. Bár 1736 aug. 3 (Törédék).

. . . . vissza. Ha pedig avval hirtelenkednek, félő, kevesebb leszen a vetés és az épületben is nem szorgalmatoskodnak. Ott pedig böcsületesen el lehetne lakni. A marcztaltői és malomsoki vetés nélkül harácsolta el Amadé Ignác; ott is böcsületes residentia, de 20 ezer forint fekszik rajta és így csinálj magadnak consequentiat, per totum csak 20 ezer forint elocaltathatik a jószágra; abból bizony sokat nem válthatni, mert a nyolczezer ftokat, melyeket néked ajánlott a feleséged, amint ismerem természetedet, azon bizony kevés jószágot vesznek; de másképp is én azt semmi ajándéknak nem tartom, mert viszont te is annyit obligáltál néki, mely négy ezer forintokkal pedig szabad néki disponálni; nehezen hiszem azt, oly hamar disponáljon fölöle, jóllehet ugyan néki is

jobban esnék, és néked is, valamely bizonyos jószágot invialni, hogy legalább addig is hasznát vehetnétek arról lehetne is obligatort néki adni.

A házasság ugyan meg van, de amaz éneknek continentiáját ha consideralod: *Mint az uton járó ki két utra talál* etc. Bizony sok hijával és minden hijával vagy még. Kanálka, fazecska, böcsőcske, borocska etc. De istentelen gondolat volt az, elharácsolád bizony, akit most jó volna elővenni. Honnénd telik ki a szekér és hat ló és a contractualis német kocsis és forrajtar? én bizony nem tudom. Hogy megénten ezer forintokkal aggraváld magadat (mert bizony megkivánom: az apátur exolváltassék, másként certificatoria ér) most est de tempore; az már két ezer forint lenne; Havornál és az olasz Amantrnál ötezer; így azért oda lesz a 8000 forint. Isten-markában áll ugyan, de azokra jövőendőben regressusa van feleségednek. Honnént telik még ki a több szükség? Azért fontold meg magadban a rettenetes boldog házasságodat.

Egyedül azt tarthatnám boldogságodnak, ha megemberlenéd magadat, szűkön költenél, a pamphilusnak békét hagynál és verekedésnek és hasznos tisztekre mehetnél; ugy várhatnád Isten áldását is Én ugyan kivánom tiszta szivemből: éljetek és gyarapodjatok, az Istennek szolgáljatok és dolgaitokban elő mehesetek.

Magad és feleséged ide jövetelét ami illeti: az Istenért is kérlek, praemoneallak: velem ne devaiaskodjál (!) és practicat ne koholj, mert mind károdra, mind gyalázatra történhetik. Amint megirtam, én velem bizony nem laktok; de hogy vagy gonoszság vagy idegenség ne történjék és Morvában is különbféle gondolatok elő ne adják magokat és az új feleséged is meg ne szomorodjék, én nem bánom, ha eljöttök ide; ugy hogy kedden, ad summum szerdán itt legyetek és Börsre ugy velem együtt, Fehérvárra is eljöhessetek s velem lehessetek két hétig. NB. Tovább szabadságot nem adok; azután tik tudjátok mit fogtok művelni. NB. Ha azér így tetszik: bene quidem, ha pedig ez a conditio nem tetszik, akármit műveljete, mert azután nekem más dolgaim vannak; ezt is pro speciali gratia vehetitek.

Hogy az anyád megtudhassa házasságodat, az legkevesebb; Jeszenák Jánosnak írok, ki is ex parte sedis dominalis Palfianae minden nap be felelt előttem; beszéllette nekem, hogy dolgaidat anyád előtt előhozván, haragra és sírásra fakadott. Azt is tudhassad: Lusinszkynak egyik leányát maga mellé vette és Lusinszkyyval a n. káptalanban bévallatta, hogy ezután soha ne disponálhasson leányával és reája gondja se légyen valaha, kit Szunyogné asszonyom is jól tud. Ezzel Isten éltesen és tartson szerencsével. Bar. 3. Aug. 1736.

Édes atyád

Amadé Antal.

Ma mehetek csak be Győrre leveleidért; itt találhatjátok Pozsonyban nincs a postán egy is. — Ha eljöttök a tisztartó portéka alá adhat egy szekeret, kinek nem írtam, mert ő se méltóztatott nekem írnia, de megbánja. — Az ipadnak mit írtam olvasd el és pöcsétöljed le.

(Valamennyi adat eredetiben a m. tud. Akadémiában.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

IRODALOMTÖRTÉNETI TARLÓZÁSOK AZ OLASZ KÖNYVTÁRAKBAN.

(Második közlemény.)

ULÁSZLÓ SÍRVERSE.

Teleki, Janus Pannonius kiadásában I. 690. lapon közöl egy négy sorra terjedő epigrammot, melyről egy hosszabb jegyzetben úgy emlékszik meg, mint Janus Pannonius művéről. Kijelenti, hogy nem találta ugyan egy kéziratban sem, de az élő hagyomány e sírverset J. P.-nak tulajdonítja. Ennek bizonyítására hivatkozik Szilágyi Beniamin István hirneves pataki tanárnak iktári gr. Bethlen Péter felett 1646 okt. 21-én Liskafalván tartott beszédére, melynek czime *de fatali rerum periodo*. Szilágyi e beszédben az Ulászló sirversét mint Janus Pannoniusét idézi. Én a Bibl. Reg. Suecorum 507. sz. codexében fölfedezni reméltem e verset, mert a tárgyi katalógus szerint a kézirat 117. lapján állt e vers. De fájdalom, a kéziratot csonkának találtam. Maga Ehrle atya, a könyvtár igazgatója, személyesen nézett utána és csodálkozva látta, hogy a verset tartalmazó lapot kihasították. Azonban már e tény is igazolja a hagyományt. A vers a XV. században keletkezett. Minthogy pedig Callimachus Experiens költeményei közt nem fordul elő a várnai csatáról szóló epigramma, holott ő volt e csata történetirója: valószínűvé válik, hogy e verset Janus Pannonius írta.

MAFFEO VEGIO KÖLTEMÉNYE ZSIGMOND CSÁSZÁRHOZ.

Veronában a Biblioteca Comunale 68. (1393.) sz. codexe, melynek czíme *Liber carminum diversorum auctorum*;¹ a 65v—75v. lapjain Maffeo Vegio következő költeményét tartalmazza a *heroicorum* liberben, melyet az elégiák könyve követ:

Ad Caesarem Sigismundum.

Salve spes Italiae gentis salve inclyte Caesar,
Sigismunde pugil fidei fortissime nostrae.

Per quam opus est etenim nobis ut te pia salvent

Numina: quo salvo pariter sperare salutem

5. Possum ecce tuos bellorum turbine tanto

Italidas tanta vexatos clade malorum

Ecce tuos carumne vides tot acerba Philippum

Sese unum contra tot coniurata tulisse

Sceptra ducum: magnisne vides viribus omnem

10. Ausoniam dudum sub tristia bella coactam.

Sat duras luimus poenas, sat funera campis

Fusa: satis cessit latinis pax exul ab oris.

At tu quem totiens cupidi expectavimus unum

Scilicet ut fessis afferres otia rebus

¹ Leírása a kitűnő katalógusban: Cart. del secolo XV. de carte 187. numerate piu 6 carte in fine bianche e 8 in principio continente un indice del volume scritto di mano di Giambattista Carlo Giuliani m. O. 21 XO. 15. legato in cartone.

15. Afferresque novo firmatam foedere pacem
Nunc demum quamvis nostra spe tardior adsis,
Nunc tamen auspiciis divum melioribus ad nos
Tendis iter: laturus opem, laturus egenti
Optatam Latio regem. Sed maxime regum
20. Perge age, perge libens et laetam concipe mentem
Pro celebri hac pietate tua quae nullius aevi est
Praeteritura dies quam totus laudibus orbis
Praedicet. Euge tuis titulis hanc adice laudem,
Hanc praecem, certe nunquam tibi gratia maior
25. Cessit nec superis ablata est victima maior.
Quippe licet claros illustrent pulchra triumphos
Facta tuos quamvis victor prostraveris hostem
Saepius et populi turmas aciesque rebelles
Fuderis et divum factas adiuveris oras;
30. Hoc unum tamen est: quo non insignius ullum
Restat opus: nullum diis magnis carius aut te
Dignius. Uni tibi divumque hominumque favorem
Concilias miroque animos dstringis amore.
Grande quidem regere est acies, apprehendere forti
35. Arma manu hostiles (*sic!*) et profligare catervas
Grande urbes domitare arces accendere pugnas
Ense viam facere: et populos terrere ducesque
Sic famae meliori honos, sic gratia, virtus
Quaeritur; aethernum (*sic!*) canitur sic nomen et omnes
40. Perque oras perque ora hominum laus inclyta vivit
Verum haec praecipuo fortunae munere caedunt (=cedunt).
Praeterea in dextris armati militis ipse
Quacunque est belli foelix victoria constat.
At miseris dare rebus opem, succurrere foessis (*sic!*)
45. Gentibus: et fractam media compenere pacem
Italia matrem Italia: sanctosque iuvare
Auxilio: sola haec propria est tibi gratia, sola haec
Excellit quidquid laudis vis bellica possit
Adjicere. Hanc etenim fortuna inviderit unam.
50. Romanas repete historias et splendida magnae
Consule facta urbis: tot avos, tot nomine regum,
Qui coelum aequarunt summa virtute, quid ipsos
Scire velis claros titulis maioribus ornat.
Miraborne artes animos et tortia bello
55. Pectora? miraborne aliorum si qua supersunt
Digna admiratu laudum monimenta suarum,
Sed fuerunt qui se studiis qui se artibus illis
Crediderint anteire, suos neque martia cives
Karthago dicat bellove armisve minores.
60. Multa aliis si forte libent percurrere caedent (=cedent),
Romani facile heroes; ast una laborum
Gloria nobilior multo maiorque tuorum est,
Quod summa cura propriae studuere quieti,
Quod pacem et pacis mores auxere, quibus pax
65. Tuta per Italicas floreret et aurea terra,
Inde malos punire, bonos iuvare deosque
Et propriam colere et virtute extendere famam
Cura sibi studiumque fuit nullique secundum.
Hac laude aequalem ne ferat se regia dici
70. Roma, nec alterius facti plus iactet honorem.
Adde et principem illum hominum regemque deorum
Qui te hominem passus fieri: diroque litari
Supplicio: ut pacem mundo divamque salutem

- Afferret : cuius quoniam vestigia sanctum
 75. Exemplum imitaris et haec sententia menti
 Fixa tuae est, populis tandem solatia ferre
 Grata : salutiferam Latioque imponere pacem.
 Quid maius dictu aut factu ? quid dignius esse
 Maiestate tua possit ? quae clarior unquam
 80. Esse via ? quae diis acceptior ? anne supernas
 Promeruisse magis sedes post funera possis
 Cernere nunc ecce superos ipsumque tonantem
 Laetari et festo misceri carmine coelos.
 Contra et iam turbata herebe (*sic* ! = Erebi) concussaue regna
 85. Et genitum et lachrimas et maestos edere questus
 Quando tuo quem dii quem numina laeta secudent
 Adventu tot mille animas tot corpora sanas.
 Ergo age magne veni, Caesar, succurre furenti
 Hesperiae ; te gens omnis, populiue ducesque
 90. Adfusi passim expectant, humilesque praecantur (*sic* !)
 Te cupiunt optantque omnes et pectore clamant
 Unanimi. Magnum est quicquid tibi dextera divum
 Promittit. Te dux longa sub pace Philippus
 Excipiet, quam tu ipse geris ; te splendidus ordo
 95. Primorum sanctique patres, te laeta iuventus
 Grandevique (*sic* !) senex (= senes) pueri matresque nurusque.
 Occurrent effusi omnes et frontes honorem
 Splendorem decusque oculorum insigne revisent
 Percupidi plausuque alacres. Tum carmina dicent
 100. Catato celebres fient de Caesare voces.
 Quoque ferres multus te magna frequentia volgi
 Et dulces laudes expectataeque sequentur.
 Quid te tanta morer multis in milibus unus ?
 Ante omnes animo excellens atque altior ibis
 105. Aequabisque polos : et sidera nomine tanges.
 Inde tuum quoniam regales facta coronas
 Concedunt : caput inlustri diademate cingens.
 Acquiresque tibi tanti praeconia facti
 Quae nulli aut paucis cessere ad publica demum
 110. Commoda te referes : et conciliabis amica
 Pace duces Latios. Compones foedere sancto
 Res Italas. Quem quum tandem sanaveris, et te
 Servabis : tua enim nostrae coniuncta salus est
 Namque quod innectas digito : si cederes unquam
 115. Laetior adversis forsan victoria bellis¹
 Te mox in festo sequerentur Marte potentes
 Et multo undantem foedarent sanguine Rhenum.
 Carpe iter ergo ; affer pacem Latioque tibiue :
 Hoc unum oramus bone rex. Hinc una pendet
 120. Nostra salus. Demum postquam pacaveris omnem
 Italiam populos subiges gentesque rebelles
 Et sanctae iungens fidei, iustosque coactos
 Imperio subdes tibi. Barbarus undique caedet (= cedet)
 Hostis : et in toto sic formidaberis orbe.
 125. Ipse autem si tanta meis complectier ausim
 Carminibus : facta haec canere : tu pectore magno
 Magnus item divo musarum munere ad ipsos
 Evectus coelos superares saecula claro
 129. Nomine : nulla tuas caperent oblivia laudes.

— τέλος —

¹ E két sor értelme homályos.

CONSTANTIUS FANENSIS KÖLTEMÉNYEI.

I.

Constanti olasz költőhöz Janus Pannonius intéz 1464-ben egy szép választ Mátyás király nevében: *Matthias Rex Hungarorum, Antonio Constantio poetae Italo A. MCCCCLXIII. cz. alatt jelent meg Telekinél* (I. 304—312.). E költeményről egy kis tanulmányt közöltem az *Erdélyi Múzeumnak* Mátyás király szobra alapkövének letétele alkalmával kiadott ünnepi 1896 sept. füzetében. A mit csak Constantiról megtudhatam, fölkutattam, de azon költeményt hiába kerestem, mely alapját képezhette Janus Pannonius válaszának. Olaszországi tanulmány-utamban a főbb könyvtárakban is hiába kerestem Constantinak a magyar-török háborúra vonatkozó költeményét. Végre Rómában a *Biblioteca Vittore Emanuele*-ben egy csonka kötetre bukkantam, mely Constantius Fanensis költeményeit tartalmazza, kiszakított rész egy Miscellaneából, mert tentával jelezve 94 lap van és így kezdődik: »In hoc volumine contenta haec sunt: Antonii Constantii epigrammator. libellus. *Ode excitans christianorum principes in Turcas. Ode ad Fredericum tertium Caesarem.* Ode in Constantis Sfortiae et Camillae Aragoniae laudem. Epistola ad Jo. Ba. Viterbiensem cui Fastos Ovi(dii) consecravít. Epistola Jo. Baptistae de re eadem. Ep. ad Jo. Baptistam responsoria de re eadem. Ep. ad Galeottum Manfredum de Camelo pardali. Orationes nuptiales VIII. . . .» A könyv még Cicero Tusculanae. disp. — és de Senectute-jához praelectioikat, két gyászbeszédet, egy podestat üdvözlő, Szent Ferencz, a Szűzanya, myrai boldog Miklós magasztalására irt beszédek, Jacobus Constantius epigrammjait és ugyanennek anyja Thaddaeara irt epitaphiumait tartalmazhatta, de a lakodalmi beszédek után a könyv megszakad. Én a keresett költeményt a következő versben vélem föltalálni:

Ode dicolos tetraastrophos excitans Christianorum principes in Turcum. MCCCCLXII.

Mínthogy Janus Pannonius válasza 1464-ben kelt, valószínű, hogy Constanti a II. Piustól indított agitatio érdekében írta e költeményét és így juthatott ez óda Mátyáshoz is és mivel Janus Pannonius ez időben kancellári teendőket végzett, a mi költőnk elegiacus formában adja meg a király választát a buzdító költeményre. De álljon itt a költemény maga:

Sumat in Turcas nimium furentes
Arma, quis moeret potuisse dirum
Tot simul Christi gladio tyrannum
Perdere gentes.

5. Tempus est longam pepulisse pacem
Arma nunc tellus vocat arma Tethys!¹
Surgite o sanctae populi faventes
Relligioni.

Non ciet te nunc mea musa summe

10. Pontifex: quo fuerit remoto
Promptior Christo vigilare
Pastor ovili.

¹ Tehát a szárazon és tengeren egyaránt foly a küzdelem.

Non movet te Rex venerande, quae nunc
Pannonis gaudens sequitur merentem

15. *Ora iampridem docili nocentes
 Caedere Turcos.*

Non vocat te dux celeberrimus Philippe,¹
 Quippe quem cuncti referunt volentem.
 (Sis licet soli propior cadenti)

20. Tendere in ortus.

Hoc polo merces tibi parta maior!
 Longius quo tu patria relicta
 Ductor armatas agitans phalanges
 Pergis in hostem.

25. Non movent nostrae venetum Camenae
 Novit Eois equitare campis
 Et maris vasti domitor cruentos
 Ire per hostes.

Caesar in tanto petimus tumultu
 30. Prodeas centum Frederice turmis,
 Roma te poscit lacerata crines
 Induperator.

Scimus haec quales tulerit triumphos
 Hostibus fuis simulatque caesis

35. Quos queant nullo memorare centum
 Tempore linguae.

Haec suam vidit Libyam calentem,
 Vidit Europam domitisque Parthis
 Omnis est urbis patribus superbae

40. Subditos orbis.

Nunc sed amissa ditione mundi
 Quod tenet nati Mariae tribunal
 Dulce lenimen metuit doloris
 Perdere longi.

45. *Namque Byzanti sacer ille serpens
 Abstulit nulli superanda postquam
 Moenia et graecos miseranda passos
 Marte subegit.*

Fixit et saevis pueros sagittis

50. E sinu raptos medio parentum:
 Virginis scorti petulans coegit
 Ducere vitam.

Templa subvertit stimulatus ira
 Et dei nostri statuas prophanus

55. Jussit ardenti crepitare flamma
 Multa iocatus.

Audet antiquo Latio minari
 Urbis et Romae tumidus ruinae
 Sperat, heu, pergens abolere celsi

60. Nomina Christi.

Sit tibi hunc propter periisse Caesar
 Dulcius, quam si tribuat benigno
 Omne: quo mundus violatur aurum
 Nortia² vultu.

¹ Lásd Fülöpről a 359. lap. 5. jegyzetét.

² *Nortia* etrusk sors-istennő, kit főként Volsiniiben tiszteltek. A kapzsi
 III. Frigyesnek éppen azt az indítékát érinti a költő, mi őt legközvetlenebbül érdekelte.

65. Surge age o regni columen paterni,
Quem colunt Galli referuntque Delphin¹
Et toga insignem superare et acri
Marte parentem.
Quando nunc vires calidus ministrat
70. Sanguis et donat viridis iuventa
Corpus immensi patiens laboris,
Consule famae.
Ideus quo te vocat et periclo
Impios nullo cupidus lacesse
75. Victus hoc palmam simulatque victor
Marte reportat.
Hoc bonus quisque moritur duello,
Vivit: et vita meliore gaudens
Scandit excelsos superum penates
80. Morte beatus.
Laeta mens summi videt ora patris
Illius grato caritura nunquam
Nectare, ac terris remanet decori
Gloria fati.
85. Quando *Matthiae genitor*² *peribit*
Blancus (?) e turcis decies tulisse
Et quater quem iam referunt triumphum
Ore perenni.
Sit licet multo iuvenis peremptus
90. Vulnere in densis equitum catervis
Occidit qualis Decius tremenda
Cuspide pugnans.
O mori quis sic licuit beatis,
Fama quos nullo tacitura seculo
95. Hic foret: coelo speculum receptat
Luminis almi.
Ergo quid cessas generose princeps
Addere aeternum diadema fronti,
Antequam segnis validos senectus
100. Occupat artus?
Duc age in bellum populos feroces
Hostis extingues animum scelesti,
Senserit Gallos acuisse postquam
Te duce ferrum.
105. Tu quoque Estensis generose Borsi³
Surge iam mitem tenuisse vitam
Dedecet: tecum populus iubeto
Perget in hostem.

¹ A *Dauphin*, kire itt czéloz, XI. Lajos, ki VII. Károly után következett.

² Itt egyenesen Hunyadi Jánosra czéloz, kit a törökök *Janco* néven emlegettek, mint Carbo Lajosnak: *De rebus gestis Matthiae regis* cz. értekezéséből látjuk. Közölte *Ábel*: »Olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei« cz. kiadványában. Budapest, 1890. II. 204 l. Itt a *Blancus*-t téves hallás alapján írhatta; lehet, hogy *Vlachus*-ra gondol, mi a Hunyadi román származására vonatkoznék. Hunyadi Jánost a kortársa Commynes *Mémoires*-jaiban Chevalier blanc de Valachie-nak nevezi. Ez akkor úgy látszik, elterjedt epitheton volt nyugaton.

³ Francesco Sforza, ki Milano trónjára jut, a hies Philippus Maria Visconti

- Sfortia ¹ o qua dux Ligurum vocari
 110. Voce Franciscus poterit dedisse
 Cui suum Mavors clypeum puello
 Fertur et ensem.
 Arte quem nullus superat merendi
 Doctior quo non statuisse vallum
 115. Opida et quisquam melior paterna
 Cingere fossa.
 Cedat huic poenus nocuisse fraude
 Si iuvat tecta: sed amica famae
 Nescit incautum gladio latenti
 120. Laedere virtus.
 Ense monstrato domuit potentes
 Sfortia ² et claro solio potitus
 Omnium princeps meruit vocari
 Armi potentum.
 125. Unde non solum quatiante chordas
 Pieris plectro celebrem praecatur
 Nostra Franciscum, petat insolentes
 Regna tyranni; ³
 Graecia hunc omnis laniata poscit
 130. Ita hunc tellus vocat hunc ab alta
 Gentis humanae pater atque rector
 Maximus ore.
 Nec ego hic tandem proceres, moratur
 Otium vel quos laribus paternis
 135. Vel tenet bellum sociale cunctos
 Jure citarim.
 En Pius noster ⁴ gravibus Philippum ⁵
 Litteris pastor Venetumque nuper
 Egit in turcos properare tecto
 140. Classe profundo.
 Egit et reges alios timens, ne
 Non queant centum ratibus scelesti
 Vinci, si non equitum feroci
 Marte premantur.
 145. Quippe non ictu cadit arbor uno
 Dura et annosos spoliata ramos;
 Nec nisi multo iacuit peremptus
 Vulnere Python. ⁶

után 1450-ben. E Sforza családdal Mátyás fia, Corvin János házassági szerződést kötött 1487 november 25-én, eljegyezvén Sforza Mária Blankát.

¹ Borso herceg, kihez Janus Pannonius is üdvözlő verset írt, Leonello ferrarai hercegnek, Guarinus hirneves növendékének fivére, ki őt a hercegi széken követte.

² 1450-ben ejté hatalmába apósának Filippo Maria Visconti trónját.

³ II. Mohamedet érti.

⁴ II. Pius pápa, ki a török ellen hirdetett keresztes hadjáratot indítá.

⁵ Jó Fülöp, burgundi herceget érti, kiről Callimachus Experiens »Hist. rerum gest. in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Pol. et Hung. regem« cz. művében megemlékezik, mint a ki készült a török ellen harcolni. (Kwiatkovszki legújabb kiadásában 145 l.)

⁶ Kit Apollo ölt meg.

- Mille nos tortis agitat colubris
 150. Eumenis nigrum iaculata virus
 Vestra vel somno nimioque luxu
 Corpora languent.
 At Pius cana tenuis senecta
 Et pedes laesus stimulante semper
 155. Pontifex morbo statuit cruentum
 Visere pugnam.¹
 Vincit his veris opibus Catonem;
 Allicit iustos, reiicit nocentes,
 Quo bonus vultu graviora damnat
 160. Crimina quaestor.
 Hoc eget Christi populus parente:
 Nemo quem vidit tumidum secundis
 Nemo et adversi iacuisse fati
 Pondere pressum.
 165. Corporis vires animique blande
 Fugit hunc semper populans voluptas
 Foeda, quae nautas potuit diserti
 Vertere Ulyssis.
 Spectat hic longe sapiens futura:
 170. Delphico ornatum decus et poetae²
 Phoebus et glaucis foliis Sibylla
 Carmina mandans.
 Quidque hic Marci Ciceronis omnem
 Hausit ornatum, decus et poetae
 175. Nactus amplecti meruit decora
 Tempora lauro.
 Victor hic claro redeat triumpho
 Te deus flexis genibus precantis³
 Huc senem Romae Latioque sanctum
 180. Redde petenti.⁴

II.

Ad Federicum tertium Caesarem pridie Jan. MCCCCLXIX.

- Austriae stirpis generosa proles
 Et toga insignis Federice et acri
 Marte, qui terras alio calentes
 Sole petisti,
 5. Roma quem videt solio tenentem
 Sceptra fulgenti, diadema postquam
 Pontifex sumpsit nitidum beato
 Vertice Paulus.⁵
 Ingemit quo nunc patrios penates
 10. Hesperis tellus repetente quantum
 Flevit Aeneam moritura acerbo
 Funere Dido.

¹ Tényleg Anconába megy, hogy hadi szemlét tartson.² Aeneas Silvius Piccolominit III. Frigyes tényleg *poeta laureatus*-sá tette. Ez Aeneas lett II. Pius pápa.³ Helyesebben: *precamur*.⁴ E fohászt nem hallgatta meg az ég. II. Pius Anconában meghalt 1464-ben.⁵ E költeményben szintén vonatkozás van a török elleni háborúra, melyet Frigyesnek Magyarországgal szövetségben kellett volna folytatnia.⁶ 1464-ben lett II. Pál (a velencei Barbo családból) pápává.

- Flevit et Phyllis ¹ miserando carum
Hospitem, nullo minuente curam
15. Tempore, ut sacro cecinere prisci
Carmine vates.
Vade sed crebro rediturus arces
Ad suas Caesar Federice dextro
Sidere sanctae decus atque custos
20. Religionis.
Nulla te circum canat ore cornix
Laeva, nec vulpes vetet ire foeta,
Nec tuos gressus revocet sinistro
Carmine picus. ²
25. I memor Romae Latiiue Caesar
Nec sinas Turcos equitare inultos:
Quos agit sanctus Venetum senatus
Marte cruento.
Doctus et centum ratibus scelestos
30. Vincere et *densis equitum catervis*
Pannonis iunget socias phalanges
Ora petenti.
Iunget et Christum referens sacerdos
Tu modo hunc optes alacer triumphum
35. Unde et accedet decus et perennis
Gloria crescet.
Atque ego haud arte ingeniove Caesar
Laurea ornatus viridi tuo sed
Munere et nactus speciosa nuper
40. Nomina vatis.
Supplicem ni me fugient sorores
Quae novem sumpta cithara canentem
Sentiunt Phoebum: fera bella quovis
Carmine dicam.
Fata si curant bene suplicantem,
Vata (*sic!* = Fata) si magnos tetigisse divos
45. Lesbio chordas feriente plectro
Musa meretur.
Te ferat vernos equitante flores
Alma nunc tellus, fugiantque nubes
Laeta quod summi soror et Tonantis
50. Imperet uxor.
Aeolus fratres Boream Notumque
Vinciat saeva rapidos caterva,
Sternet et pontum pater intumentem
Enosigaeus. ³
55. Perfidas nautis Hyades timendae
Qui secant fluctus nihil et capella
Fudat ex alto pluvialis et nil
Clarus Orion.

¹ Sithon thrak király leánya, ki a Trójából visszatérő Demophonba beleszeret, de midőn nem érkezett meg a kitűzött időben, kétségbeesésében fölakasztá magát és a monda szerint mandulafává változott.

² Az antik világ babonás baljóslatú jelenségeit halmozza össze a költő.

³ Neptunus.

Corniger Fano propior Mataurus
60. Praebuit tutum tibi qui vadous
Transitum felix ubicunque mavis
Fecerit omen.

III.

Ad reges et principes Italiae.

Maumetes ruit in Thracas vicinaque tellus

Accessit cladi thessala Bistoniae.

Secura caesi Oenotria gemuere Pelasgi

Quique colunt montes Illyris ora tuos.

5. Ius ubi sit pelagi moneat celeberrima Chalcis

Totque hominum Euboico milia mersa mari.

Sancte pater Veneto Ferinande¹ fluentia et ingens

Dux Ligurum² tempus consulere Italiae.

10. Credite vera canunt nec sunt sine numine vates

Tela movete manu, thure movete deos.

HEGEDŰS ISTVÁN.

OKLEVELEK GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÉLETÉHEZ.

— Harmadik közlemény. —

XVI. 1697. márcz. 13.

Gyöngyösi István elismervénye 150 frtról, melyet b. Andrássy Péter tiszttartójától a krasznahorka-várallyai beiratos ház és puszták birtok kiváltási összeg törlesztése fejében felvett.

Én alább megírt Gyöngyösi István recognoscálom per praesentes, hogy anno 1697. die 13. mensis Martii vettem fel nemzetes Nyáradi Márton uramtól tekintetes nagyságos Szentkirályi Andrássy Péter uram tiszttartójától az ő nagysága pénzét, in specie harminczkét aranyat, nyolcz ezüst egész tallért, és folyópénzül hat rhénes forintot, a melyek (az aranyokat négy-négy, a tallérokat pedig két-két rhénes forintban szám-lálván) faciunt in universo imperiales centum, ilyen okkal: hogy a mely három puszták és egy ház, cum omnibus pertinentiis itt Krasznahorka-Várallyán, néhai tekintetes nagyságos Andrássy Miklós urtól in anno 1684. a Jászsai nemes conventban celebráltatott fassiojabéli contractus szerént nekem zálogban adattak, noha nem tartoznám azon contractusban fel tett más jók nélkül, per partes remittalnóm: mindazonáltal ad frequentem requisitionem, imo et aliis ex respectibus ejusdem praetitulati Dni Petri Andrássy, a mikor a feljebb említett pusztákon és házon levő pénznek residuitását, az épületeknek az árát, és a nevezett contractusban declarált auctionalis háromszáz forintnak ő Nagyságára esendő részét azon contractus szerént simul et semel plenarie le fogja tenni ő Nagysága nekem, akkor én is in termino in eodem contractu expresso remittálom, és per manus assignálom ő Nagyságának azon pusztákat, és házat minden appertinentiáival együtt. De reliquo in omnibus suis clausulis, articulis et punctis salvo permanenti eodem contractu; úgy, hogy a mit in

¹ Fernando nápolyi király.

² Sforza Ferencz, Milano fejedelme.

praemissis a nevezett Szentkirályi Andrassy Péter úr ő Nagysága tekintetiért cselekszem benevole; ne láttassam azzal a többiben azon contractustúl legkevesebben is recedálnom. Azonban a praespecificált általam már felvétellett száz tallerrúl adom ezen recognitionalis magam kezével írott levelemet. Krasznahorka-Várallyán die et anno suprascriptis 150 fl. 150 frt. Gyöngyösi István s. k. (p. h.)

(Eredetije a gr. Andrassyak krasznahorkai levéltárában.)

XVII. 1697. máj. 3.

Gyöngyösi István nyugtája száz forintról, melyet b. Andrassy Péter tiszttartójától a krasznahorka-várallyai ház és puszta birtok visszavállási összegéből felvett.

Recognoscáлом per praesentes, hogy Nyáradí Márton itt való tiszttartó uram adott az én kezemhez e mai napon méltóságos főispán Andrassy Péter ur ő nagysága parancsolatjából ugyan az ő nagysága pénzét száz magyar forintokat, úgy hogy azok is tempore redemptionis az én krasznahorka várallyai portiomon lévő pénzből defalcáltassanak, a melyeket is mindazonáltal a más quietantiamban fel tett conditiók szerént vettem fel. Azoknak kezemhez adásáról pedig quietáлом is ezen írásom által nevezett Nyáradí Márton uramat. Krasznahorka várallyán die 3. Mai. 1677. 100 frt. Gyöngyössi István s. k. p. h.

(Eredetije az Andrassyak krasznahorkai levéltárában.)

XVIII. 1697. június 22.

Gyöngyösi István nyugtája 15 m. forintról, melyet b. Andrassy Péter tiszttartójától a krasznahorkai beiratos krasznahorka-várallyai ház és birtok visszavásárlási összegéből felvett.

Anno 1697. die 22. junii vettem fel ujonnan t. és nagyságos Szentkirályi Andrassy Péter Uram commissiója mellett az ő nagysága itt való tiszttartójától nemzetes Nyárady Márton urtól tizenöt magyar forintot, úgy hogy a mely pénzzel még ő nagysága énnekem tartozni fog azon a házon és pusztákon lévő pénzből plenarie exsolutiójára, a melyeket most itt Krasznahorkán bírok, tempore redemptionis azon tizenöt forint abból defalcáltassék, a melyrúl interim adom ezen recognitionalis írásomat. Krasznahorka-Várallya die et anno praescripto. 15 frt. Gyöngyössi István s. k.

XIX. 1697. aug. 29.

Gyöngyösi István nyugtája 50 m. forintról, melyet b. Andrassy Péter tiszttartójától felvett a krasznahorka-várallyai inscriptionalis ház és birtok kiváltása összegében.

Anno 1697. die 29. Augusti. Vettem fel ujonnan az elébbeni quietantiamban fel tett conditiók szerént nemzetes Nyáradí Márton

uramtól tekintetes nagyságos Szentkirályi Andrásy Péter úram Krasznahorka várához tartozó jószágának gondjaviselőjétől ugyan az ő Nagysága commissiója mellett ötven magyar forintokat, úgy hogy azok is tempore redemptionis azokon házon és pusztákon lévő pénzből defalcaltassanak, a melyek mostan itt Krasznahorka Várallyán az én kezeimnél vannak, azonban pedig azon ötven forintoknak is kezemhöz vételéről adom ezen recognitionalis írásomat nevezett Nyáradi Márton uramnak. Die anno et loco suprascriptis.

50 frt.

Gyöngyösi István s. k.

p. h.

XX. 1697. október 7.

Választott bíróság becslevele azon krasznahorka-várallyai házról és birtokról, melyeknek b. Andrásy Péter Gyöngyössi Istvántól visszavásárlását kívánja.

Mi alább megirt N. Gömör vármegye viceispánja, Rosnyó várossa bírāja és a több convocatusok recognoscáljuk praesentibus, hogy mai napra convocaltatván ide Krasznahorka Várallyára nemzetes Nyáradi Márton urtul, tekintetes és nagyságos Andrásy Péter fő ispán úr ő Nagysága itt való jószágának tisztartójátul egy részrül, másrésrül pedig nemzetes vitézlő Gyöngyösi István urtul ő kegyelmétől ugyan itt Krasznahorka Várallyán levő inscriptionalis házának (melyet néhai tes nghos Andrásy Miklós ur ő Nga inscribált vala ő kegyelmének bizonyos summában és bizonyos ideig szabad épületivel edgyütt) aestimalására, ki akarván azt ő kglmetül váltani, kitelvén a contractualis idő; mely aestimatióhoz minek előtte hozzá kezdtünk volna, és admoneálván mindkét részrül ő kegyelmeket, hogy alkura, és atallyában való meg egyezésre mennének, a mint hogy a mi interpositionkra, és közöttök lett hosszas munkálkodásunkra meg is alkuttak előttünk azon házra, és ahoz tartozó mindennemű épületekre tett költség. és expensák aránt, in toto háromszáz ötven magyar forintokban, mely summát megirt tisztartó ur ő kglme az ő Nga pénzéből mindgyárt et eo facto le is tette megirt Gyöngyösi István uramnak ő kegyelmének. Azon kívül száz magyar forintot auctionalis pénzt, mely háramlott azon házra és a több itt való várallyai pusztákra, az háromszáz forintbul, melyett meg is nevezett néhai tes Ngos Andrásy Miklós ur ő Nga auctionaliter inscribált volt a praespecificált várallyai házra, pusztákra és a Csetneki dominiumban lévő bizonyos portiokra, s ugyan Csetnek várossában lévő Nagy Bányai Gáspár háza felére (azon auctionalis három száz forintoknak a restans részre, úgy mint két száz forint azon esetneki házra és portiokra deriváltatván) és mind két rendbeli summát már nevezett Gyöngyösi István úr ő kglme előttünk plenarie fel is vette és leválta; téssen pedig in toto, kit most Gyöngyösi István uram nevezett Nyáradi Márton tisztartó uramtól a praenominált épületért azon auctionalis száz

forinttal együtt effective felvett négyszáz ötven forintokat. Actum Kraszna horka-Várallya die 7-a mensis Octobris Anno 1697.

Gyöngyösi István s. k. (p. h.)

Nyáradai Márton s. k. (p. h.) tekintetes ngos
Szentkirályi Andrássi Péter uram ő nga Kraszna-
horka-várallya jószágának tisztartója.

Jelinek András vice ispán s. k. (p. h.)

Posgai Gáspár, Rosnai bíró s. k. (p. h.)

Modori Dávid s. k. (p. h.)

Lányi Pál s. k. (p. h.)

Buzini István s. k. (p. h.)

Kissóczy Gábor s. k. (p. h.)

(Eredetije a gróf Andrássy cs. krasznahorkai közös levéltárában.)

XXI. 1697. október 7.

Meghívott bírák előtt kötött egyezséglevél, mely báró Andrássy Péter és Gyöngyösi István között kötletett és a melynek pontjai szerint Gyöngyösi István a nála beiratos zálogban lévő krasznahorka-várallyai házat és pusztabirtokokat visszabocsátotta, Csetnekre kielégítéséig joga felmaradván.

Mi alább megírt személyek recognoscaljuk per praesentes, hogy tekintetes és nagyságos Szentkirályi Andrássy Péter nemes Gömör vármegye főispánja requisitiojára ide Krasznahorka-Várallyára kijöttünk oly véggel, hogy a mely zálogos házat most itten bir N. vitézlő Gyöngyösi István uram, annak épületit megbecsüljük. Noha pedig azon háztúl levő contractusban specificált nap es üdő, ugymint Szent Mihály Arkangyal napja már elmulván, lehetett volna oka, hogy azon házat és azzal együtt ő kegyelmének hypothecált pusztákat hic et nunc nem tartozott volna kibocsátani kezéből, mindazonáltal ebben is akarván a nevezett urnak szolgálatjára való készségét s igaz devotioját contestalni, condescendált arra, eo non obstante, hogy a fassionalis contractusban specificált nap, ut praemissum est, már elmúlt, remittalja azon házat és praenominált pusztákat ő kegyelme, oly conditiókkal mindazonáltal

Primo, hogy a még commode ki költözhetik ő kegyelme azon házból, addig abban, úgy a mint annak előtte szabadosan lakhasson és ahoz elégséges tüzre való fát hordhasson az itt való erdőkről; szarvas- és egyébféle marháit, minthogy azoktúl az itt való pásztoroknak már nagyobb részéről megfizetett, a míg kijárhatnak, az itt való határon legeltethesse.

Secundo. Ennek előtte vágattatott volt ő kegyelme némely épületre való fákat, azokat szabadosan, valahová akarja, hordathassa el ő kegyelme, azok másként is ő kegyelmét illetvén; és a mely tíz szálát Nyáradai Márton úr, ugymint fő ispán uramnak tisztartója kölcsön el vitetett, azokat adassa meg, a melyeket is a feljebb megírottakkal együtt szabadon el hordathassa ő kegyelme.

Tertio. A mely földekben ezen esztendőben ő kegyelmének őszi

vetési voltak, azokat a jövő tavasszal ő kegyelme szabadon bevethesse és annak idejében fel is takaríthatassa; úgy a mely földekben mostan ő kegyelme őszi vetést tétetett, azok termését is szabadosan fel vétethesse annak idejében. A melyek minthogy mind méltó és helyes kívánságok, arra nézve azoknak a nevezett ur ő nagysága nevével az ő nagysága nevezett tisztartója assecurative consentiált is és hasonlóképen mi is közönségesen. Nevezett Gyöngyösi István uram pedig per expressum ilyen declaratiót is tett előttünk: minthogy csak ex beneplacito cselekszi azt, hogy a sokszor említett házat és pusztákat magányosan bocsátja ki kezébül, azzal a több punctumiban semmiképen nem akar recedálni jó emlékeztető néhai Szentkirályi Andrássy Miklós urnak a nemes Jászhai conventben anno 1684. Feria Sexta post Dominicam duodecimam SS. et individuae Trinitatis celebráltatott contractusátul, hanem tartja magát annak tenorához, a többi között abban is, hogy a csetneki házat és azon csetneki jószágbeli most az ő kegyelme kezénél lévő portiákat ne tartozzék per partes és másképen remittálni, sem maga ő kegyelme, sem successori, hanem egyszersmind a mikor tudniillik azon házon és portiákon lévő pénze azon contractusban denotált auctionalis háromszáz forintoknak restans részével, ugymint kétszáz forintokkal együtt simul et semel letétetik ő kegyelmének a praenominált contractusban fel tett conditiók szerént. A melyekről adjuk pecsétünkkel és kezünk íráásával megerősített ezen recognitionalis levelünket. Krasznahorka-Várallya die 7. mensis Octobris, anno Domini 1697.

Nyáradai Márton s. k. (p. h.)

tekéntetes és n. Szentkirályi Andrássy Péter uram ő nga krasznahorka várallyai tisztartója.

Jelenik András s. k. (p. h.) N. Gömör v. vice-ispánja.

Posgai Gáspár Rosnai bíró s. k. (p. h.)

Modori Dávid s. k. (p. h.)

Lányi Pál s. k. (p. h.)

Buzini István s. k. (p. h.)

Bukovics Mátyás s. k. (p. h.)

Kissóczy Gábor s. k. (p. h.)

(A gr. Andrássyak krasznah.-várallyai levéltárából.)

XXII. 1700. január. 3.

A Leleszi convent Várady László és neje Oth Anna-Margit ügyében megidézi Gyöngyössi István nejét Ráskai Annát és Korláth Ilonát néhai Ráskai Erzsébet leányát.

Sacratissimo principi ac domino domino Leopoldo Dei gratia electo Romanorum imperatori semper augusto ac Germaniae Hungariae, Boemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. regi, archiduci Austriae, duci Burgundiae, Brabantiae, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae, marchioni Moraviae, comiti Habsburgi, Tyrolis et Goritiae etc. domino domino

eorundem clementissimo Augustinus Benkovics, episcopus Varadiensis, comitatus Bihariensis supremus ac perpetuus comes, Vestrae Majestatis consiliarius, necnon praepositus et conventus ecclesiae sanctae crucis de Lelesz. Orationum in Domino devotarum suffragia perpetua cum fidelitate et animi subjectione . . . . Nos literas ejusdem Majestatis vestrae sacratissimae evocatorias, admonitorias pariter ac certificatorias pro parte et ad instantiam generosi domini Ladislai Várady camerae Majestatis vestrae sacratissimae Hungaricae consilarii et locumtenentis Majestatis regiae generalis perceptoris, necnon nobilis dominae Annae Margithae Otth consortis ejusdem patenter confectas et emanatas nobisque praeceptorie sonantes et directas, summo cum honore et animi subjectione accepisse in haec verba: Leopoldus Dei gratia etc . . . Unde nos . . . perceptis . . . mandatis Majestatis vestrae sacratissimae, literis suis evocatoriiis . . . humillime obedire et satisfacere volentes, prouti equum est, tenemurque et decet, ac juxta earundem continentiam nostrum hominem venerabilem videlicet praesbiterum Stephanum Széplaky, plebanum Kaposiensem, fratremque et loci praelibatae hujus ecclesiae nostrae conventualem ad praemissam evocationem suo modo et ordine peragendam et exequendam, nobisque eandem fideliter referendam nostro pro testimonio fidedignum duxeramus esse exmittendum, qui tandem ad nos reversus, sub debito ipsius juramento in generali regni decreto contento retulit isto modo: Qualiter ipse vigesima octava modo labentis mensis Januarii »annique currentis infrascripti ad faciem possessionis Nagy-Ráska, consequenterque domus solitae residentiae memoratae Annae Ráskay filiae deficientis relicta (? így)¹ attunc Ladislai condam Ráskay, jam vero Stephani Gyöngyössy Egregiorum sic dictus (?) conthoralis ibidem, ac comitatu praeallegato Zempliniensi existentis habitae. Deinde vero die immediate sequenti, nimirum vigesima nona mensis et anni ejusdem in et domum solitae residentiae praelibatae dominae Helenae Korláth filiae Elisabethae condam Ráskai in possessione Eör, comitatuque praescripto Unghvariensi existentem et habitam cum praescriptis verbotenus insertis Maiestatis vestrae Sacratissimae literis evocatorio certificatoriis eisdem ibidem in specie exhibitis et reseratis et productis personaliter accessisset. Ubi easdem dominas Annam nempe Ráskay et Elisabetham Korláth personaliter repertas iuxta tenorem et continentiam praescriptarum benignarumque Vestrae Maiestatis sacratissimae litterarum evocatoriarum et admonitoriarum, item testimonium nostrum evocasset, admonuissetque easdem et commisisset verbo Maiestatis vestro regio, ut ipsi in curia Maiestatis vestrae regiae primitus celebranda coram Personali ejusdem Maiestatis sacratissimae praesentiae regiae et reliquis Iudicibus personaliter vel per procuratores suos legitimos praevio modo comparere debeant, rationem de praemissis redditurae efficacem, emendamque, iudicium et justitium in eadem curia Vestrae Mattis Sacratissimae regia a personali usque ejusdem praesentiae regiae recepturi. Certificando nihilominus easdem ibidem, quod sive ipsae in dicta curia suprafatae Mattis Vestrae regia primitus celebranda coram personali nempe praesen-

¹ Zavaros, s. alig érthető, hacsak első férje is hasonló családi nevű.

tiae regiae personaliter vel per procuratores suos legitimos comparuerint, sive non, dictus tamen personalis praesentiae sacratissimae Maiestatis regiae in eadem curia regia, ad partis comparentis instantiam id faciet in praemissis, quod juris et iustitiae dictaverit ordo. Et post hoc huiusmodi evocationis et certificationis, totiusque inibi peracti negotii seriem simul earundem evocatoriarum et certificatariarum non tantum prout expeditus est, peractum juxta benignum Vestrae Mattis sacratissimae ommissum et mandatum ejusdem Maiestatis vestrae fideliter rescribendas esse duximus, communi svadente iustitia. Datum ipso Sabbato primo ante Dominicam Epiphaniae anno domini millesimo septingentesimo.

(A leleszi convent levéltárából gyarló másolat után.)

NAGY IVÁN.

LEVELEK A GÖTTINGAI KIR. EGYETEM KÖNYVTÁRÁBÓL.

1. Egy névtelen levele Rem Györgyhez.

Amplissime et honoratissime vir, domine et amice summa observantia colende, salutem et officium! Etsi quod in hoc tempore ad te scribam, fere nihil sit, officio tamen scribendi deesse nolui. Et de gamicis quidem porro nihil, nisi Paulinum istud: »Probet unusquisque seipsum«, quam ego regulae instar omnium mearum actionum rerumque suscipiendarum semper statui et ad quidvis feliciter peragendum iudico non esse incommodam. Vicem tuam vehementer admodum doleo, et quid viro bono dolorificum magis queat accidere, quam pro sperato facili atque foecundo, difficile atque sterile coniugium? Merito ut Piscator ictus vel tandem sapere discat et vestigiis territus tectum stillans non facile subeat. Et miserum est sane, communem cum Aventino sortem experiri, atque hic colophon nobis fueris argumenti istius vel ipsa recordatione molestissimi, cuius mihi apud te tractandi gamicis istis tuis taedis Hilpolstenianis ansam dederas: ut te sibimet consulendum cupivissem, quorum tu ad alios et suasor et laudator soles esse et facundus et eximius.

Utinam vero patrocínio atque ope tua iuvári potuerit nepos a sorore mea Georgius Malleolus, quem tibi cum filiolo nuper commendavi exulem miserum. Id tamen, quam sit in isthac exulum copia difficile, facillime habeo divinare, petenti etquidem tam obnixe flagitanti deesse partibus meis apud te nolui. Velim ipsi in schola aliqua locum, dum melior aura aspiet, esse posse, moderatori mea sententia non inepte, nec incommode futuro. Verum ipsismet vobis alumnorum ad talia non inidoneorum abunde est, ferendum misello, ut fuerit diuturnior vacatio. Nos eadem sors manet. Sunt enim, qui *αὐτοχρητορα* antequam B. provinciam nostram tradat, comitiis apud nos indictis, eadem, quae Austriae experti sunt, etiam apud nos tentaturum, seu potius offertum daturum idque propedie admodum affirmant, ne novus dynasta molesti quidpiam vel tentare, vel mutare velle dicatur; atque istud brevi fore non dissimulant, qui salvatoris nomini gaudere videri volunt longoque iam tempore huic praedae inhiant. Verum tu ista fortasse ex aliis et rectius et certius: ego me ad imitationem

Eleasaris Macchabaei iampridem comparare coepi Deumque oro, ut spiritu constantiae et sinceritatis atque patientiae instructum ad quidvis pro ipso perpetiendum obfirmet; fidelem in eo, quod ultra vires tentari suos non sinit. Est quidem fuga omnis difficilis, sed quae in hyeme fiat, longe difficilima: seni cumprimis liberorumque copia obruto, ut etiam pro eo nos iubeat orare Salvator noster. Sed et ipse hyberno tempore pati voluit, ut calor igniculos exulibus suis inter asperrima hyberna mereretur, ac spiritus sanctus ignis est, corda nostra calfaciens quique incubat adhuc fovendo frigidulos exules, ut in prima creatione rerum incubando omnia fovit ea, quae Christi sunt, cuius ipse est spiritus, non deserturus ad ignem istum accedentes cum fiducia, ut plus satis calescentes in frigore non sint perituri. Qua de re forsam coram aliquando copiosius, interim ista in sinu tuo deposita esse volui, te quam diutissime valere cupiens: commendatissimum tibi porro commendare vix ausus, ne de benevolentia erga me tua dubitare velle videar. Exaravi ad lychnum, ut soleo propriodie Martinalium, Ao. 1624. A. et M. T. observantissimus

q. n.¹ γράψαντα.

Julus (*sic*) meus a tussi molestissimo convalescere et ad salutes priores redire coepit, id quod ipsi felix et diuturnum esse velit, quo debere isthoc senectae meae . . . .² iste et laetor et delector mirifice atque unice.

Mirum plurimis anxie admodum anhelantibus adeo vos de panegyricis vestris academicis in publico extare velle id, quod tamen ab Argentoratensibus tam studiose factitatum monimenta publica testatum fecere.

P. S. Quae ex codice meo perantiquo Pelwarti Themeswariensi exscripta inserui, putavi tibi lectum non iniucunda fore; ut amicis etiam communicare queas. Exhibui patribus crebro ad nos adventantibus, qui quod respondeant, nihil habent, nisi quod ad vulgus Christi mors tantum ad se vero sacerdotes nihil pertinere aiunt. Lepide numquid? Καὶ πρόσπει et pro more atque arbitrio suo, ut etiam illud: »Bibite ex hoc omnes« iuxta illud responsum a Joh. Friderico Saxoniae in comitiis Augustanis d. Eccio datum: »Mundi estis, sed non omnes«, et illud: »Discedite a me omnes etc.« ad sacerdotes referendo. Interpretatio patribus prorsus ignota. Theophylactus enim, ille abbreviator Chrysostomi longe aliam particulae istius: »Bibite omnes« adfert, quod nimirum, cum dominus observasset Judam buccellam panis sibi praebitam recondidisse in thecam, ut ostentaret Phariseis et summis sacerdotibus magistri sui absurditates et blasphemias designando panem corpus suum: vocula illa »omnes« addita coëgerit etiam invitum proditorem e poculo bibere: nunc autem patrem etiam mendacent in Comment. in Matthaeum.

Frater Pelwartus de Themeswar Divi Ordinis S. Francisci in Sermonibus Pomerii de Sanctis, Sermone quarto, in festo Circumcisionis Domini de gloriosa dignitate et praecellentissimis privilegiis nominis Jesu. Litera M:

¹ Quem nosti.

² Ölvashatatlan szó.

»Sed quaeritur (inquit): Cur Christiani a Christo potius denominantur, quam a Jesu Jesuitae vocentur? Respondetur, quod huius una ratio est, ex parte Graeci sermonis. Dicit enim Chrysostomus super Matthaeum, quod Christiani prius in Iudaea et ubique vocabantur Nazaraei. Sed postea in Graecia apud Antiochiam permutatum est nomen, quod dicerentur Christiani. Unde quia haec mutatio facta est in Graecia, ideo a nomine Graeco, scilicet Christus, appellantur, non a nomine Hebraeo, scilicet Jesus. Alia ratio est significationis: quia nomen Jesus est nomen divinum et aeternae salutis. Christus autem dicitur unctus et sic est nomen militiae Christianae hoc nomen; Christianus, quo norunt se tanquam pugiles unctos in pugna contra mundum: carnem et diabolum. Job. 7. Militia est vita hominis super terram. Unde in praesenti competit nobis nomen Christi propter militiam salvificam. Sed in futuro, cum erimus in salute, competit nobis nomen Jesu, id est, salutis. Tertia ratio nostrae instructionis, quia hoc nomen: Jesus, competit Christo ratione deitatis. Non ergo dicimur Jesuitae, ut instruamur, quod non tenemur Christum imitari in operibus divinis, puta in miraculis. Sed Christus est nomen competens vi ratione humanitatis. Et ob hoc dicimur Christiani, ut instruamur Christum imitari debere in operibus humanis virtutum et et morum. Cyprian. lib. de abus. Non recte dicitur Christianus, qui Christi moribus non aequatur. O Christiane, ergo gloriare in nomine Christi et ipsum imitare!«

Vixit Themeswariensis ille natione Ungarus, summae vulgo apud pontificios autoritatis, adeo, ut etiam pro authenticis ipsius sermones et scripta habeantur, circa annum Christi, ut ex sermonibus istius Pomerii observare licet, 1450 vel amplius, ubi tum Jesuitarum nostrorum ordo centesimo demum post anno circiter ortus. Et sic iste contra appellationem illam pro ratione sui seculi iure inargute. Elector Saxoniae, qui nunc est, vehementer fuit lectione huius §-i delectatus, cum ipsi mea manu e meo exemplari descriptum exhibuisset d. Ludovicus Camerarius tum temporis legatus regius Bohemicus. Exstat haud dubie liber iste in bibliothecis vestris. Observata ista fuerunt a Jesuitis censoribus et expungi curarint in editionibus modernis, quae in forma octavae, quod vocant maioris, exstant, Coloniae, nisi fallor, excusis, id quod observavi in exemplari mihi a d. Federlino Pfreumbdae¹ exhibito, cum mecum deponere magno vellet, nusquam illa in Themeswariensi legi, id quod ego vere exhibito exemplari meo antiquo Argentorati apud Joh. Knoblauch anno 1505 die 4. Februarii excuso. Reperies item in bibliotheca vestra, quae ex Themesvarino allegavi.

Külczim: Dem Edlen, Hochgelarten vndt Hochweysen Herrn Georgio Remo der Rechten Doctorn vndt der Statt Nürnberg wolverordneten Rhatgeber vndt Advocaten, meinem grossgünstigen und höchgeehrten lieben Herrn vndt Freundt zue Handen.

(Vörös viasz pecsétel, melyen a czímer jobb oldalán egy D. betű látható.)

¹ Pfreimd v. Pfreimdt Bajorországi város (Oberpfaltz).

2. *Simonides János levele Gräfe Jánoshoz.*

Vir plurimum reverende, fautor patris vice aeternum colende!

Licet ulterioris ¹¹/₂₁ Decembris anni (16)7 ad te, vir venerande, conscripserim deque statu nostro quaedam attigerim, tamen non poteram intermittere, quin occasione, quae Lipsiensibus nundinis offertur, alias, licet incultas, ad te mitterem et ablegarem. Nihil enim mihi gratius contingere potest, quam vel ad plurimum reverendam Dominationem, licet nulla suppetat materia scribere, vel tuas licet ad indignos exaratas accipere et legere. Imo hoc modo officia, Pl. R. D., quae longe plurima sunt, aliqua ex parte exsolvi a nobis judicatur et arbitramur. Reverendus dominus Tobias Masnicius quî valeat, in suis ad Pl. R. D. scriptis, exponit. Has eadem, qua meas miseram, nempe ¹¹/₂₁ Dec. Littava acceperam, sed iam circa horam quartam vespertinam, dum communis cursor secunda hora pedem a nobis movisset, adeoque coactus sum easdem reservare usque in praesentem occasionem, non in me, sed in tabellario, per quem erant missae, paulo tardius mihi tradente, culpa et vitio existente. Meam vero quod attinet sortem, quia ex prioribus innotuit, maxime ad dominam matrem Poppiam missis, nec volo, nec debeo eius descriptione Pl. R. D. fatigare aliisque utilioribus horas consecratas illarum lectione praeripere. A mea dilectissima vitae socia ¹⁸/₂₃ Decembris ¹²/₂₃ Octobris scriptas accepi, in quibus tamen de patriae statu publico nihil addit. Salva est una cum filiolo Samuele et dominis parentibus. Ad priores in Laurentio adhuc exaratas se revocat, utque iuxta consilium parentis faciam, suadet. Ego tamen in omnibus lente maturabo. Scripsi ad hanc, aliosque ¹⁹/₂₉ Decembris, quas ubi acceperint, una cum prioribus aliter sentient et ad mea petita uberius scribent. Literae Pl. R. D. domini Amschwanger gratissimae nobis extiterunt, ad quas brevissime respondemur, quas salute praemissa Pl. R. D. ut tradat pientissimo huic viro, etiam atque etiam rogamus. Sunt praeterea fasciculo inclusae et ad dominum Veil, quibus adiunctae sunt in Helvetiam ad dominum doctorem Heideggerum, nostrosque quondam concaptivos ibidem degentes. Quin has quoque ad Excellentissimum illum virum patrem et patronum nostrum Ulmam Pl. R. D. per amicas manus fideles sit promotura, nulli dubitamus. Ratione responsi a reverendo domino Fabricio non est opus ut sit Pl. R. D. sollicita. Occasione aliquando oblata, petat tantummodo Pl. R. D. eundem praemissa salute, ut literas ad magnae existimationis viros quondam datas et fasciculo inclusas ad piam illam animam dn. parentis eius iam in Domino quiescentem quondam directo, Vulcano tradat, ne casu quo in manus aliorum venirent. Exemplaria autem in usum aliquem aliorum convertat et pauperibus studiosis offerat. Melius factum fuisset, si iuxta consilia quondam Pl. R. D. tantum modo exemplaria fuissent ad Fidelitatem transmissa. Sed quicquid sit, factum. Errando proficimus et discimus. Nova ex patria nostra, nostra pro parte nulla laeta. Utinam cum nov anno per occultam metamorphosin vetus rediret patriae libertas! In Saxonia vel alibi quid agatur, ex quotidiana magnorum virorum conversatione, Pl. R. D. melius nobis notum. Vitte-

berga quid agat, nundinae Lipsienses forte Pl. R. D. docebunt. Item vapulavit Calixtus. Non quiescet spiritus istius. Sed quando finis? malum malo exasperatur. In reliquo divinae clementiae commendo Pl. R. D. et annum 1677 prioribus multo feliciorum ac paciorum voveo, una cum dilectissima vitae socia omnibusque nostris patronis. Hos omnes in specie R. D. Baldauff, Stephan, utrumque Weber etc. non sit rogo Pl. R. D. grave a me industrie et nimio salutare. Maneo

Pl. R. Dominationis

cultor devotissimus

Joh. Simonides mpp.

Görlicii anno 1677. die 2. Jan.

exul.

Külczim: Plurimum reverendo, praecellentissimo, praeclarissimo domino dr. M. Johanni Gräfe diacono ad D. Seibaldi Norinb. vigilantissimo, patrono parentis loco aeternum colendo.

(Vörös viaszpecséttel.)

3. *Simonides János levele ugyanahhoz.*

Vir plurimum reverende, fautor parentis loco aeternum amande! Quod diebus praeteritis nihil ad Pl. R. D. P. perscripserim, meae praepriis absentiae imputandum. Domesticos enim meos mediis e flammis erepturus et in tutiora loca educturus, contuleram me in Hungariam anni praeteriti 19. Septembris. Huius intra angulos integris 5 mensibus haesi variis in ea fatis iactatus et ceu pila disiectus. Die 11. Octobris cum meis Eperiesino movi, sed ob filiolum febris et consortem alia morbi crudelitate correptos Leütschoviae apud medicum unico mense mansi. Postquam vires resumerent, coeptumque iter aggredi vellem, ecce patroni mittunt legatos et spe liberationis ex occupatione montanarum affulgente, me revocant. Victus virorum quorundam persuasionibus, desideriis patronorum assurrexi et Brissnam, ubi quodam 7 annis scholae praefui, me contuli, certis nempe sub conditionibus, non scholam mox ingressurus sed, donec in ecclesia maiori publico regnicolarum consensu certi quippiam decretum fuisset, intra privatos parietes mansurus. Tristem igitur eamque iam quinquennalem a patronis separationem laetissima 5. Novembris exceperat coniunctio et revocatio! Sed heu! montaneam felicitatem! Mutatio quippe per reoccupationem montanarum mihi quoque attulit hospitii mutationem. Praesentissimae enim militis Croatici et Germanici praedae expositus, septimo ab adventu meo die Brissna discessi et a 13. Novembris ad 9. Februarii anni currentis in oppido Boca inter montes sito dies exilii mei cum lacrymis cumputavi. Patriae meae sors intra id tempus Protheo fuit mutabilior. Nunc Caesareanis, mox Hungaris palma victoriae porrigi videbatur. Brevibus factorum eius seriem expediam. Obsidio Eperiensis a 25. Julii ad 23. Augusti durans, soluta est per Caesareanos, qui Hungaros, trans Tibiscum usque sunt persecuti. Dum illi circa nonnulla fortalitia reoccupanda irritum conatu et notabili suorum clade versarentur, ecce hi Caesareanis ultra 40 miliaria simulata fuga, deductis ibique relictis, alia via in Hungariae centrum 15. Septembris redeunt, multos comitatus transeunt, omnia terrore implent et civitates montanas, ut Neosolium, Schemnitzium, Cremnitium etc. Vetusolium item

cum arce (quae regum quondam sedes) Carponam etc. totumque comitatum cum 10 arcibus 10. Oct. ac seqv. suae subiiciunt potestati. Sed ecce vertitur alea! Integro enim mense Hungaris hic quiescentibus, redit miles Caesareanus, qui recollectis ad Trenschinium viribus, Hungaros invadit, in fugam convertit et rursus totum comitatum cum Montanis (unam si excipias arcem, quam adhuc possident) a iugo Hungarorum liberat adeoque palmam victoriae 5. Novembris illis eripit. Hungari per accessum peditatus 3000 in arcibus (quas ante Caesareani frustra oppugnant) relictis, dum vires resumerent et Caesareanos iterum invasuri essent, en redit legatus eorum Paulus Salai et indicat armistitium ex utraque parte esse conclusum. Hinc generales gentis Hungaricae relictis in fortalitio Dívín 800 sua cum exercitu ad quartiria versus Tibiscum se receperunt, Germani vero suum per Montanas locarunt. Hos inter motus et frequentes copiosi militis utraque transitus, quas in augustias regnicolae sint redacti, calamus non est par consignando. Legato gentis Hungaricae haec dicuntur reposita: Regiam Maiestatem ad regnum Hungariae pacificandum esse propensissimam, sed salva manente eius autoritate, ut praescribat, non praescribantur sibi conditiones. Inter alias hic dicitur consensisse: 1. Omnes iniuriae et inimicitiae debent obliterari. 2. De bonorum confiscatorum restitutione in comitiis agi. 3. Germanicus miles, exceptis illis praesidiis, in quibus ante erat, educi. 4. Palatinus regni consuetudine veteri eligi. 5. Officiales in confiniis etiam ex natione Hungarica constitui et ad dignitates in Camera Hung. promoveri. 6. Exercitium profestioris in pagis et oppidis pro ratione patronorum liberum concedi. 7. In civitatibus negotium religionis pendet ex futura diaeta. In quibuscum adsit magistratus nempe Cl. rex catholicus, etiam catholica religio profiteri. Civibus, si qui alienae vellent adhaerere, locus pro aedificio templi exstruendo extra moenia concedi.

Conditiones haec ut et aliae in comitiis Transtibiscanis per Hungaros examinatae. Sub Februarii finem legatus ab Hungaris mittendus erat Wiennam et post eum comitia per serenissimum regem publicanda inque illis negotium pacis tractandum. Id quod adhuc non sit effectuum et armistitium 1. Martii iam sublatum, quid sperandum, quaeve maneant patriam nostram fata, dies nos docebit. Dominus sit eius protector.

Dum igitur viderem fortunam utrique parti imponere dubioque eventu omnia ferri, praeprimis dum nullus angulus securum mihi hospitium polliceretur, coeptum quondam iter 9. Februarii sum ingressus, quod etiam 19. continuari et Wratislaviam cum meis domesticis veni. Hic nunc haereo, hic pane lacrymarum utor, hic dies exilii inter gemitus et suspiria numero. Causas, haec mihi excutientes non addo. Prudens facile perspicit. Plus etiam viro prodest ad commiserationem virtutis, quam calamitatum commemoratio. Deus tamen spes mea, in quem proiectus sum ab uteribus matris meae. Huius in *εὐδοξίαν* semper me alacrem repono, quovis eventu probe contentus, eodem vultu manuque eadem et bonum et malum ab eo recipere paratissimus. Dominus est, faciat mecum quicquid ei visum. Non dabit, spem in aeternum videre fluctuationem iusto! Ex patria dum redirem, accepi literas in Menatu W. a Pl. R. D. P. ad me scriptas,

humanitatis et solatii plenas. Vere opportune ob illam cumprimis, quam miser ego in itinere passus sum suppellectilis meae exiguae iacturam. Dominus Deus memor sit Pl. R. D. in illo die, dum Tu non oblivisceris mei in abiectissima tristis exilii sorte. Ich bedanke mich auch gegen meinem grosszügigen Herrn Joachimum Krabler, dass er seine Barmherzigkeit gegen ainen Fremdlinge weiter erweisen nicht unterlasst. Ich mit den Meinigen werden mit unsern gebeth dahin gefliessen seyn, dass der Allerhöchste solche oft ausgegossene thränen und seufftzer armen bedrengten Exulandten nicht leer wird abgehen lassen, sondern unser gebeth erhören und umb des willen des gutten Gönner und beförderer Hauss nicht wird ungesegnet seyn lassen.

Dominus Masnicious, ut literae eius docent, accepit beneficium a Pl. R. D. P. transmissum. Nova relatu digna ad Menatum nostrum W. nulla, praeter haec, sed eheu, quam tragica! 1. Pater filiae suae vim intulit, et dum proximam partui videret animadversionem magistratus, effugit. 2. Mercator ob infidelem, ut dicitur, consortem, acceptis scolopetis, extra portam globis seipsum traiecit. 2. Filius matri suae iugulum praecidit, quae 16. Martii sepulta, filius in arresto detinetur. 4. Foemina ad confinia Bohemiae patiebatur dentium dolores ab anno cum dimidio, pauper et inops, maritus continuo in popinis. In animi et dentium passionibus turbatam accessit diabolus in forma senis, suadens internecionem duorum liberorum, cum maritus se et liberos non curaret, nec fore, unde vivat, insuper morbum tam diuturnum pati, qui quamprimum interficeret liberos, remitteret infirmam. Assensit foemina et arrepto cultro, iugulum praecidit uni, quod fecit et alteri vagienti, ipsa mox in puteum insiliit, sed a larvato sene extracta, domum questu implet, vicini accurrunt, larvatus vir evanescit,¹ illa factum dolet, fatetur, quae capta servatur, rogans, ut non differant iudicii executionem. Ita diabolus circumambulat. Manus Domini protegat fideles!

Domina mater mea die praeterito 3. Junii debitum naturae exsolvit, dum annis 53 in matrimonio cum domino patre vixisset. Dominus genitor, annis 80² senex, miseram et afflictissimam vitam in exilio ducit. Lubens hunc eduxissem, sed debilitas eius summa non permisit. Multas ob eius sortem insomnes consumo noctes. Mei quondam conceptivi omnes in patria suis funguntur officiis, sed in locis tributariis, excepto domino Lani, qui Lipsiae et M. Steller, qui Wittebergae morantur et me, cum domino Masnicio. Feliciores illi hoc nomine, quod sub iugo Turcico ea gaudeant libertate et securitate, quam nos sub magistratu Christiano nobis polliceri non audemus. Tandem tamen et nostram, speramus, discutiet causam Jehovah! Mea consors et filiulus salutem stabilem Pl. R. D. nunciant. Beneficium per R. D. transmissum inter sollicitudinem de sustentatione, non sine lacrymis est, (*sic*) exosculabam. Per occasionem reverendos dominos patres, speciatim R. dn. Weber, dominum Baldauff, dominum Annschwanger, dominum Unglaichium et alios, quorum nomina meo

¹ E szó első része a levél hajlásán kikopott s a miatt nem vehető ki tisztán.

² Javitva, előbb 70 állott.

manent inscripta pectori, salutare a me Pl. R. D. P. non intermittat. Non sum etiam immemor Sareptanae nostrae, dominae Poppiae, quae si vivit, cum suis etiam salutetur. In reliquo Te quoque, Deo care, divinae protectioni commendo et semper maneo et ubique eius nominis cultor humillimus ab animo et calamo notus

J. S(imoni)des exul.

(Külczím és pecsét nélkül.)

4. Simonides Samuel levele Gräfe Jánoshoz.

Nil sine te Jesu, sed tecum singula Jesu! Quoties vir venerande, tuas ad meum parentem scriptas olim literas domi adhuc haerens intuebar easque paulo accuratius, ut merentur, considerarem, toties firmissimam spem habebam me, si Deo visum fuerit, absolutis studiis academicis, te, vir amplissime, Norimbergae (hanc enim invisere redeunti omnino animus est) esse salutaturum, tuumque, quod praefiscini (*sic!*) dictum velim, nomen venerandum admiraturum esse. Coeterum clarissimi Ahasveri Fritschi discursum de correspondentiis intuenti occurrit inter alia periodus: »Vir in orbe literato magnis te insinuare stude, et praesertim eos, qui Mecaenates literarum audiunt venerare. »Haec, inquam, intuens et considerans non potui non has levidenses et doctrinae inopes licet ad te mittere, benefici insuper mihi a tua dignitate oblati per dominum Scheller recordans, degeneris valde et abiecti animi esse puto, (ut Rechenberg in lineamentis Philos. civilis loquitur) se ipsum indignum declarare eo iudicio, quod benefactor de civilitate, aut probitate mea, si quae tamen est, conferendo beneficium, tulit. Verum in viam, ne prolixitate taedium creem, redeo et cum firmissime mihi persuasum habeam te, vir reverende, ex me vix desiderare, ut laudum tuarum depraedicatorem agam, ad haec probe acutum illud a quodam Germanico scriptore dictam mihi notum sit: dass auch der edelste Stein seinen Preiss verliere, wenn er von ungeschicktem Händen übel geschnitten wird, hic omnino pedem figo, si prius summum numen ardentissimis precibus prosecutus fuerim, ut tuam dignitatem ecclesiae nostrae bono, tuorum solatio mihique tui nominis admiratori salvam atque incolumem esse iubeat quam diutissime.

Lipsiae, ipsis Octobris Calendis (16)94.

Tuus, vir Dei, omni studio et
affectu

Samuel Simonides S. B. C.

Külczím: Viro summe reverendo amplissimoque domino M. Johanni Gräve Norimbergae ad d. Seibaldi aedes ecclesiae longe meritissimo, domino fautori et promotori studiorum meorum instar patris longe aestumatissimo honoratissimoque *Norimbergam.*

Durch einen hohen Gönner, den Gott be(h)üte!

(Vörös viaszpecséttel, melyen »quo fata« körirat olvasható.)

DR. DÉZSI L.

VEGYESEK.

Argirus. E kedves »tündéries történet«-ról tudjuk, hogy népünknek kedves olvasmánya volt már a tizenhetedik században s hogy nagyon elterjedt mű volt, s mégsem maradt fent sem ezen, sem az előbbi századból egyetlen kiadása sem, melynek korát pontosan megtudnók állapítani. A Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár töredékéről, melyet egy hungaricum kötetestáblájából áztattak ki, csak a betűk típusából következtetve gyanítjuk, hogy a tizenhatodik század végéről vagy a XVII-ik első feléből származik. Nagy fontossága volna pedig az első kiadás korát tudni, mert ez nyújtana szilárd alapot a szerző életkörülményeinek nyomozásához. Addig, míg valami szerencsés véletlen erre rá nem vezet, némi értékkel birnak azon adatok is, melyek e mű olvasásáról vagy elterjedéséről és közkedveltségéről értesítenek. Irodalomtörténetiróink többször idézték Otrókoci Főris Ferencz tudósítását, melyet »*Origines Hungaricae*« (Franek. 1693.) cz. művében tett közzé, valamint a Benkő József közlését és magyarázatát. De nem vettek észre egy régibb adatot, mely Tofeus Mihálynak »*A Szent Soltárok Resolutioja*« Kolozsvárt, 1683-ban megjelent praedikációs könyve tartott fenn a 135-ik zsoltár magyarázásában. Itt a szerző, miután keményen kifakad a biblia hiánya miatt, így folytatja: »Ilyenek (t. i. átkozottak) azok is, a kik gyűlölik az Isten beszédét, és mint a gólya a kigyót, és az ebnek ganéját a timár, úgy keresik, tudakozzák mindenütt a bibliát, ha vagy egyet kaphatnak s megégethetik, olyllyá tartják, mintha a budai vezért vernék meg. Ilyenek azok is, a kik annak olvasását tilalmazzák, meg nem engedik; amaz utálatos hazug históriákat, *Argirusét*, Lukretiájét, Gisquardusét s többekét megengedik, árultatják, olvastatják, olvassák, gyönyörködnek benne, noha a Biblia (akár kalvinista embernél, akár pápistánál, akár lutheranusnál légyen) csak Biblia, mint a Bonfinius, akár kinél legyen, csak Bonfinius, az Isten beszéde akár holott Isten beszéde«. A másik adatot Tótfalusi Kis Miklósnak köszönhetjük, a ki »*Maga mentségé*«-ben (Kol., 1698. 46. l.) így panaszolkodik: »Azzal óltsárlák igyekezetemet, hogy én-is tsak olyan apróságot *Argirust*, Tékozlót, Afzfonyokról való 's egyéb hijjába való históriákat nyomtatok, és nem a' mint reménlették, derék könyveket. Fel. Ebben-is fzánni kellene inkább engemet, mint ezért ellenem fzólani. Bezzeg én sem úgy gondoltam eleintem, és nem úgy

készítettem vala magamat, hanem ott járt az elmém, a' hol ő Kegyelmeké most; de elugrottuk bizony azt, midőn minden abbéli tehetségünk-ből majd kiüreffítettünk . . . Mindazáltal a' mint a tehetség engedi, azon vagyok, hogy ne tsak afféle apróságot nyomtassak; hanem valamire a' hazának legnagyobb szükségét látom.« Tótfalusi Kis Miklós e közlése a miatt is becses nekünk, mert *három eddig ismeretlen hungaricum-kiadás* emlékéit tartotta fent. E három mű közül egyikről sem tudtuk eddig, hogy Tótfalusi is kiadta.

Czömpölye. Szenczi Molnár »Tameidion« cz. kézirati jegyzőkönyvében, mely a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár tulajdona, az utolsó levelen a következő bejegyzést találtuk a későbbi birtokos Páriz Pápai Ferencz kezétől: »*Cocetum*, genus edulii ex melle et papavere factum, csikmák, Székelyek czömpölye«. A cocetum csikmák nevét Páriz Pápai szótárába is felvette (»Tsik-mák« alatt), de a »czömpölye«-t sem itt, sem a Nyelvtörténeti, sem a Szinnyei-féle Tájszótárban nem találtuk. Érdekes volna tudni, él-e még e tájszó e jelentéssel a székelyek ajkán?

Páriz Pápai verses oratioja. E folyóirat 1895-iki évfolyamában egy ritka s Szabó Károlytól még nem ismert magyar nyomtatványt tettünk közzé »Halotti emlékers Bethlen Elek fölött és Tótfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből« czímen. E nyomtatvány első részének szerzőjéről akkor nem volt tudomásunk. Mikor e közlésünkhez a bevezetést írtuk, vidéken lévén, nem kaphattuk meg Tótfalusi Kisnek két példányban fentmaradt »Maga mentsége«-t, mely erről felvilágosított volna. Tótfalusi ugyanis ezt írja e mű 83. lapján: »35. Mind ez ilyen irigykedésre talán az adott alkalmatosságot, hogy akkor (t. i. Tek. Bethlen Elek Ur temetésekor) egy Orationat T. Pápai Uram versei mellé (hogy a' könyv tellyesebb lenne) kinyomtatam volt, mellyet hogy exprobrálának az elmúlt őszfél is T. Püspök Uram előtt, abból megtetfzik, hogy azzal igen irritalodtanak ő Kegyelmek. Talán nem-is igen tsuda: mert egy nagy Ur fokak hallottára egykor azt mondá: Talán (úgy mond) ez az Oratio Pápai Uram munkaja, mert majd rendesebb, mint az egész Keresdi Actio volt. Ez ilyen ha fülökbe ment, nem tsuda, ha neheztelnek.« Ez idézet utolsó része egyszersmind megerősíti azon következtetésünket, a mit ugyanott adatok hijján lélektani okokra alapítottunk: »Aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy e műve kiadásával (Tótfalusi Kis Miklós) csak ellenségei számát szaporította s ez is egyik ok lehetett, a miért azok oly elkeseredetten üldözték, mert bizonyára nem jó szemmel nézték, ha valaki hivatta, vagy hivatlanul az ő működési terükre csapott át.«

D. L.

AD VOCEM.

Szittyá. Negyedfél éve, a mióta sötét Scythiában, a jeles Anacharsis hazájában utazunk s békételenkedő útitársunk mégis azt akarja velünk elhíttetni, hogy ma is csak ott vagyunk, a honnan elindultunk, szokás-mondás szerint a mádi hegy aljában. Azért, a miért ezt nem akarjuk neki elhinni, tévedéssel, elfogultsággal, értetlenséggel s érthetetlen-séggel vádol bennünket. Nem haragszunk ezekért az útféli bókokból gabalyított erősen gyenge argumentumokért. Ha ezek járják az egyetemi tanszéken, hadd járjanak azon kívül is. Kitől mi telik.

Nem mi, hanem útitársunk tette fel a kérdést: »hol vette magát a *szittyá* szó, ha nem a *Scythiát* olvasták Szittyának?» (*Nyelvt. Közl.* 1895. 252. l.). Kötelességünk szerint feleltünk rá s kimutattuk, hogy a *szittyá*-t, Szittyiát először Dugonics ejtette és írta, 1788-ban megjelent Etelkájá I. kötetében, de már abban a kötetben sem ragaszkodott hozzá mindvégig, azután következő műveiben pedig megint csak Scythát, stb. írt; tehát nemcsak hogy mások nem követték (Mándy, Etédi stb.), hanem maga sem használta többször. Azt is kimutattuk, hogy később (1808) Virág Benedek elevenítette fel az elfelejtett *szittyá*, *szittyai* ejtést s írást és hogy csak az ő könyvének népszerűsége tartotta életben az addig épen senkinek, még magának Dugonicsnak sem tetszett alkotásokat. E feleletünk megczáfolására csak egyetlen adatkat kértünk a Dugonics előtti időből, de nem kaphattunk. Figyelmeztettük útitársunkat, hogy Czuczor és Fogarasi világosan írja a Nagyszótárban, hogy »a scythá szó nálunk is régebben egészen a latin szerént ejtetett«; valamint arra is, hogy Szarvas és Simonyi semmit sem tud, semmit sem szól a *szittyá* ejtésről a Nyttört. Szótárban. Váltig hangoztattuk, hogy mi történeti nyomokon akarunk haladni, adatokkal szolgálunk, adatocskát kérünk; ez azonban nem adatott.

Idéztük a XVI. századból a krónikásokon s énekszerzőkön kívül Félegyházi Tamást, a ki 1586-ban *szitiai*-t ír; a XVII. századból mindenkit idézhetünk egész Lisznyai Kovács Pál, a ki krónikája 14. lapján még az Engeddi nevű város említésekor zárjel közt Enyed-et is ír, ellenben csak Scithát, Scitát, Scithiát, Scithiait emleget. A XVIII. században Dugonics előtt és után senki sem ír *szittyát*. A XIX. században

Virág után is széltire csak scytha-t találunk. Például, Sábel Boldizsárnak 1816-ban megjelent Dsengischán stb. történeteiben; Deáky Filep Sámuelnél, Az ifju Anacharszis utazásában 1820-ból stb.

Ezek után mi alapja lehet utitársunk ama legújabb tantételének (*Nyelvőr 1898. 187. l.*): »Hogy pedig szittyát ejtven, mégis Scythiát írtak, azt megmagyarázza a helyesírásnak tudományosságra való törekvése, magyarán mondva: tudákossága.« Épen annyi és semmivel sem több, mint Dugonics eme mondásainak: »jól tudták édes Eleink a Scythia szónak eredetét. Magyar Eleink szittyai magyaroknak édes-örömet mind neveztek, mind neveztek magokat, sőt országjokat is Szittyiának mondták.« Talán azt lehetne mondani, hogy D. még helyesebben különböztet, a mikor Scythiát Szittyiának és nem Szittyának ejti és írja.

Ámde, ha »ejtvén-írták«, hát azt mire magyarázzuk, hogy Félegyházi ott a hol nem scythiát, hanem *szithiát* ír, mindig *Attia-t, boczanattia-t, paranczolatitia-t, oztogattia-t* tart szükségesnek írni és nyomtatni? Vagy Szenczi Molnár még akkor sem tudott a tudákosság nyügeből kibontakozni, mikor latin-magyar szótárt írván így ír: Scythia = Scythiai. Scythia Asiatica = Scythiánac az Tanais víztől az oceanus tengerig való része. Scythicus, a, um = Scythiai. Scythotauri = Scythiai népec. — Hát Párizspápainak mi köze van a tudákossághoz, s mi köze az »ejtvén-írták«-szerű bölcseséghez, a mikor ezt írja szótárában: Scythicus, a, um et Scythiae = *Stzithiai*. Ezt már csak így ejtvén-írták?!

Tisztelt Utitárs! ezek nem afféle nyelvörkődő magyarázgatások, hanem adatok. Annak az öröktől fogva mai napig tartó »ejtvén-írták« korszaknak minden zege-zugából vannak ezek összehordva s mutatják, hogy nem »ejtvén-írták.« A zsinigre fűzve szárított fonétikus gombák azon módon helyökre akaszthatók, a mint onnan levették; *sólya, gálya, talján, pálya, gárgyán, Gyenes* nem is gomba, hanem csak polya, a minék itt semmi értéke sincs. *Mátyás, osztya, bestye, sekrestye, bástyá, Sebestyén*, (hát a *keresztény*n hová maradt? — vagy úgy!), ezek már gombák volnának s csudálatos, hogy a Mátyáson kívül csak most kerülnek le a pórázról: csahogy ejtvén-írt és írván-ejtett adatokkal szemben nem használhatók. Vitánk tárgyát különben sem az képezte, hogy a latin *tia* és *thia*-ból mi lesz legtöbbször a magyar nyelvben, a mit senkisé tagad, hanem a tisztelt utitárs formulázása szerint az, hogy »hol vette magát a szittyá szó?« Utitársunk elővette nyelvészeti aszalt gomba-füzérét, leolvasta róla csálhatatlannak hitt igazságát s leszűrte belőle azt a »szittyát ejtven Scythiát írtak«-féle fura theoremat. Hogy ez a magában is absurdum állítás meg nem állhat, századról-századra idézett példáink bizonyítják. Az, hogy utitársunk semmit sem akar azokból megérteni, a mit összehordtunk és bebizonyítottunk, csak azt mutatja, hogy a történeti adatok iránt kevés vagy éppen semmi respectussal sem viseltetik, ha azok mást bizonyítanak mint az ő fonétizáló rendszere. Sajnálni lehet, hogy ezek az adatok azt az »ejtvén-írták«-képen formulázott valamit sajtolták ki a t. utitársból. Vajjon van-e még vagy egyetlenegy más ilyen »ejtvén-írták«-os példa a magyar nyelvben? Ez az »ejtvén-írták« az a fülánk, a melylyel a skorpió — midőn tüzes

parázsszal van körül rakva s nem tud menekülni — öngyilkosságot szokott elkövetni.

Tisztesség. Simonyi Zsigmond egyetemi tanár úr és a Nyelvőr szerkesztője, a Nyelvőr májusi számában, *Ad vocem* cím alatt olyan valamit követett el, a mit szó nélkül nem lehet hagyni. Egy Kolumbus-tojáást fedezett fel, vagy inkább tulajdonította el a felfedezés dicsőségét. Ez már mégis nagy professori licentia! — Apáti Ferencz Cantilenájának ama sorát: *Szemérem kapálni bölcsőt rengessetek* — egy vonás közbeszúrásával megkorrigálja s szokása szerint ízetlenkedik. A tisztelt tanár s szerkesztő úr oly közel volt néhai Szarvas Gáborhoz, hogy mind a Nyelvőrt, mind a Nyelvtörténeti szótárt együtt szerkesztették. Ennél fogva bizonyosan tudtával történt, hogy ennek a Kolumbus tojásnak a fenekét Szarvas Gábor törte be a Nyelvőr 1888. évi folyama 169. lapján s ennek a betörésnek az alapján került a *Szemérem kapálni, bölcsőt rengessetek* sor azzal a kétféle választó vonással, a Nyelvtört. Szótárnak 1890-ben megjelent II. k. 1. füzetében. A májusi Nyelvőrben Szarvas Gábornak »nincs neve többé!« Simonyi Kolumbus tehát voltaképen Amerigo Vespucci is akar lenni egy személyben. Illik neki rettenetes! Az ilyesmi csekély, mindennapi dolog lehet ott a hol, és azok között, a kik nem tudván hova lenni önhittségekben, saját akadémiai fészkek pizskításától sem tartja őket vissza semmisem: annak a Magyar Akadémiának a tájékán azonban, a hol forgolódunk, még kötelességünknek tartjuk a szemérem-kapálást s az ilyen záptojás-tördelés megrovását. Nem akademia-imádás készítet erre bennünket, mint a májusi Nyelvőr 226. lapján írja Antibarbarus, hanem az *Ad vocem* Tisztesség fogalma. Különben gyönyörűséggel olvassuk egy másik ilyen orozva költ Kolumbus tojáást illetőleg a folyó évi jún. 1-jére megjelent Nyelvtud. Közl. 198. lapján Simonyi úrnak következő kijelentését: »Az igazságnak tartozom annak a kijelentésével, hogy — mint most veszem észre — ez a felfedezésem nem volt új, mert hasonló fejtegetést közölt már S. J. nyolcz évvel azelőtt stb. »Vajjon S. Kolumbus is csak szunyókál, vagy ébren követi el ezeket a 8—10 éves nem új, de azért mégis felfedezéseket?!

REPERTORIUM.

- A. Z. Irodalom. (A tárcza-özön. Egy új regény). P. Napló 49. sz.
- Abonyi Árpád*. A kápolna. Színmű 3 felv. Először adták a Nemz. színházban ápr. 1-én. — Ism. dr. Huszár Vilmos. Nemzet 92. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 92. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 92. sz. — a. z. P. Napló 92. sz.
- Abonyi Lajos*. 1843—1898. (Képpel). Vasár. Ujs. 18. sz.
- Ábrányi Emil*. A Tóth Kálmán parlamentje. Budapest. Napló 22. sz. (*Nők az alkotmány* cz. vigjátékról.)
- Andor József*. Elbeszélések. Ism. Roboz Andor. Magy. Kritika. 11. sz.
- Arany János* válogatott balladái. Riedl Fr. bevezetésével. (Magy. Könyvtár.) Ism. Polg. isk. Közl. 41. l.
- Badics Ferencz*. Az első magyar irodalomtörténetirő. Ism. Gy. Á. Magy. Kritika 11. sz.
- Bánóczy József dr.* Br. Eötvös József és a népnevelés. Nemz. Nőnevelés 160—165. l. és P. Napló 50. sz.
- Bánóczy József*. Jelentés az 1897-ik évi Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 153—160. l.
- Batiné Stancsics Fanni*. Arany János élete és költészete. Tolnavármegye 14. szám.
- Bayer József*. A magyar drámai irodalom története. Ism. Császár Elemér. Magy. Paedag. 95—97. l. — Magy. Hírl. 79. sz. — Pintér Kálmán. Kath. Szemle 334—341. l. — Novák Lajos. Magy. Szemle 15. sz.
- Beniczkyne Bajza L.* Kiközösítve. Ism. Egyetértés 100. sz.
- Benkő Imre*. Arany János tanársága. Ism. r. Bud. Szemle 94. köt. 144—147. l.
- Bodnár Virgil*. Tinódi Sebestyén. Heti Szemle 1. sz.
- Bodrogi János*. Az »öreg« Szász Károly. Közérdek 9., 11., 12. sz. és Besztercze 7—9. sz.
- Csillag Károly*. Sátán útja. Ism. Magy. Szemle 19. sz.
- Csokonainak* 100 évvel ezelőtt írt levele. Debreczen 59. sz.
- Czarina Szilárd*. Foszlányok. N.-Becskek. Ism. Vasár. Ujs. 15. sz.
- Déri Gyula*. Forgó szélben. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 351. l.
- Décsi Lajos*. Szenczi Molnár Albert. Ism. V. F. Prot. egyh. isk. lap. 5. sz. — Sz. F. Prot. Szemle 104—107. l. — Rupp K. Magy. Kritika 13. sz. — d. Századok.
- Décsi Lajos*. Szent-Ágoston Reguláinak magyar fordítása Bánffy (Coelius) Gergelytől 1537-ből. (Kivonat.) Akad. Értes. 168—172. l. — M. Alkotmány máj 8. sz.
- Erdélyi Károly*. A magyar nemzeti irodalom története. Ism. Szigetvári Iván. Philol. Közl. 376—391. l.
- Erdélyi Zoltán*. Vesztett boldogság. Ism. dr. Császár Elemér. Polit. Heti-szemle 13. sz. — G-r l-e. Magy. Szemle 16. sz. — ő. Bud. Hírl. 90. sz.
- Félix*. Buddhista Káté. Ism. Palágyi Lajos. Magy. Kritika 9. sz. — Palágyi Lajos. Székely Nemzet 18. sz.
- Felszeghy Dezső*. Újabb költemények. Ism. Ferenczi Z. Erd. Múzeum 120—122. l. — Debrecz. Ellenőr 39. sz. — Új idők 2. sz.
- Ferenczi Zoltán*. A kolozsvári színház története. Ism. F. J. Erd. Múz. 179—181. l. — Janovics Jenő. Budapest. Napló 20. sz.

- Fraknoi Vilmos.* Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. (Kivonat.) Akad. Értes. 174—177. l.
- Gaal Mózes.* Tompa Mihály élete. Ism. Komáromy Lajos. Nemz. Nénevelés 181. l.
- Gottier Lajos.* Mulató gentry. Ism. Új idők. 3. sz.
- Haársy Kálmán.* Petőfi utirajzai. Tolnamegy. Közl. 7. sz.
- Halmy Gyula.* Szemere Bertalan élete. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 395—397. l.
- Havas István.* Tünnő évek. Ism. Egyetértés 120. sz.
- Heinrich G.* Régi Magyar Könyvtár. Ism. Császár Elemér. Magyar. Kritika 12. sz.
- Hillei Endre.* Szigligeti Ede a Bakonyban Színészek Lapja 11. sz.
- Irodalmunk hanyatlása.* Fejérmegy. Napló 36. sz.
- Jókai Mór.* Petőfi Sándor ötven év után. Vasár. Ujs. 11. sz.
- Jókai M.* The lion of Janina. Translated by R. N. Bain. Ism. Kropf Lajos. Budap. Szemle 94. köt. 147. l.
- Jósa András dr.* Mikszáth Kálmán és Kállai Ákos. Debreczen 25. sz.
- Junius.* Berzeviczy Gergely. Bud. Hírl. 100. sz.
- Kadosa Marcell.* Blanka. Ism. Egyetértés 100. sz.
- Kálmán Dezső.* Füstkarikák. Kecskemét. Ism. Egyetértés 79. sz.
- Kálnay László.* Az arisztokraták. Ism. Krúdy Gyula. M. Szemle 14. sz.
- Kanyaró Ferencz.* Enyedi György egyházi beszédei. Kereszt. Magvető 22—29. l.
- Kanyaró F.* Unitárius énekeskönyv a XVI-ik században. U. o. 56. l.
- Kanyaró Ferencz.* Elegiák Barcsay Gáspár haláláról. Erd. Múzeum 217—221. l.
- Kemény Zsigmond* összes művei. VIII. köt. Ism. dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 6. sz.
- Kenézy Csátár.* Kalászkok. Ism. Vasár. Ujs. 8. sz.
- Koroda Pál.* Lira. Ism. T. K. E. Alkotmány 45. sz. — G-ly. Budap. Napló 15. sz. — L. H. Magyar. Kritika 10. sz.
- Kozma Andor.* Humoros historiák. Ism. Magyar. Hírl. 79. sz. — Salgó Ernő. Egyetértés 120. sz.
- Kupa Árpád.* Képzelt királyok. Ism. ő. Bud. Hírl. 95. sz.
- Latkóczy Mihály.* Arany János levelezése Szinyei Merse Félixnével. Vasár. Ujs. 18., 19. sz.
- Lázár Béla.* Hangulatok. Ism. Magyar. Hírl. 65. sz. — R. A. Torontál 56. sz. — Huszár Vilmos. Nemzet 76. sz. — Kozáry Gyula. Magyar. Szemle 13. sz. — r-a. Székely Nemzet 36. sz.
- Lengyel Laura.* Egy egész ember. Bud. Hírl. 103. sz. (Petőfi Sándorról.)
- Lipóczy György.* Apoteózis. Drámai költemény. Ism. Egyetértés 79. sz.
- Madách Imre.* Az ember tragédiája. Szinre alkalmazta Paulay Ede. Ism. Fejő. Debreczen 12. sz.
- A »Magyar Szemle«* Emlékalbuma. Ism. Pelikán Kr. Kath. Hitvédelmi folyóirat 141. l.
- Merkel Adolf.* Históriaik. Ism. Gyulai Ágost. Magyar. Kritika 12. sz.
- Miesinay János.* Petőfi fiáról. Szamos 24. sz. (*Bücsü, és Szalay halálára» című költeményeket közli.)
- Mikszáth Kálmán.* A gavallérok. Ism. Lázár Béla. Magyar. Kritika 12. sz.
- Milkó Izidor.* Vajda Jánosról. — Vajda János. P. Napló 103. sz.
- Molnár Ferencz.* Magdolna. Ism. Roboz Andor. Magyar. Kritika 13. sz.
- Murajda F. Nándor.* Döbrentei »Erdélyi Múzeum«-a. Ism. i—st. Magyar. Kritika 12. sz.
- Négyesy László.* Magyar verstan. Ism. Balogh Péter. Magyar. Paedag. 176—181. l.
- Noszlopy Tivadar.* Berzsényi nagyszülői és szülői életéből. Vasár. Ujs. 15. sz.
- Palágyi Lajos.* Bibliái emlékek. Ism. Új idők 2. sz.
- Pásztor Árpád.* Színek. Ism. Új idők 5. sz. — Hét 4. sz.
- Pázmány Péter* összes munkái. Ism. Bodnár Gáspár. Heti Szemle 9. sz.

- Pázmány Péter* összes munkái. III. k. Igazságra vezető kalauz. Ism. Guzsvenitz Vilmos. Magy. Sion 138—140. l.
- Pekár Károly*. Positiv aesthetika. Ism. dr. Gömöry Olivér. Budap. Napló 80. sz. — Lázár Béla. Magy. Kritika 9. sz. — Keményfi. Erd. Múzeum 223—228. l.
- Petelei István*. Vidéki emberek. Ism. dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 8. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 12. sz.
- Péter János*. A renaissancekori műveltség hatása Magyarországon. Köz-művelődés 1—5. sz.
- Peterdi Sándor*. Hópelyhek. Ism. g—s. Főv. Lapok 10. sz. — Magy. Szemle 19. sz.
- Petőfi levele Szatmárról*. (Kerényi Frigyeshez írt leveleiből.) Szatmár, jul. 17. 1847. Szatmár és vidéke 11. sz.
- Petőfi Album. Ism. Magy. Hírl. 72. sz. — V. S. Hazánk 63. sz. — Egyetértés 79. sz. Zenelap 9. sz.
- Pintér Kálmán*. Irodalmi dolgozatok Vörösmartyról. Ism. Gyulai Ágost. Magy. Kritika 11. sz.
- R. B. Gerő és a népszínmű*. Polit. Hetiszemle 10. sz.
- r. e.* Abonyi Lajos halála. Magy. Szemle 19. sz.
- Rz.* Kemény és Jósika. Magy. Kritika 9. sz.
- Radó Antal*. Magyar Könyvtár. Ism. Morvay Győző. Magy. Kritika 13. sz.
- Radványi Aladár*. 1848—49. Visszhangok. Nagyvárad. Ism. Egyetértés 79. sz. — Vasár. Ujs. 14. sz. — Denak Győző. Erd. Múz. 222. l.
- Rákosi Viktor*. Polgárháború. Ism. t. r. Uj idők 1. sz. — Lázár Béla. Magy. Kritika 10. sz.
- Révai Miklós levelei* Paintner Mihályhoz. Kiadta Récsey Viktor. Ism. Liberius. Magy. Sion 220. l.
- Rexa Dezső*. Az élet-regény. Ism. Magy. Hírl. 65. sz.
- Róbert Károly*. Árral és ár ellen. Ism. Vasár. Ujs. 9. sz.
- Róna Béla*. A márcziusi napok költészetéről. Függetlenség 74. sz.
- Ruik László*. Bajza I. »Kritikai Lapok«-ja. Ism. i—st. Magy. Kritika. 12. sz.
- Rupp Kornél dr.* Bornemissza és Telegdi theologiai álláspontja. Prot. Szemle 1—27., 129—149. l.
- S. B. Fazekas Mihály*. Debreczeni főiskolai lapok 15. sz.
- Sajó Sándor*. Fiatal szívvel. Ism. Vasár. Ujs. 18. sz.
- Salamon Ödön*. Kocsin és gyalog. Ism. t. r. Uj idők 2. sz.
- Sebestyén Gyula*. A Halotti Beszéd szerzője és kora. Nyelvt. Közlem. 93—100. l.
- Sebestyén Gyula dr.* A Pray-kódex kora. Könyvszemle 46—51. l.
- Sebestyén Károly dr.* A magyar dráma jövője. Debrecz. Ellenőr 17. sz.
- Singer H.* Magyar Ladislaus. Ein ungarischer Afrikareisender vor 50 Jahr. P. Lloyd. 71. reg. sz.
- Sipos Soma*. Petőfi öcséséről. Vasár. Ujs. 13. sz.
- Somogyi Gyula*. Aktuális és vasárnapi költészet. Magy. Kritika 10. sz.
- Sz. Ö. F. Kiss József*. Máramar. Lapok 20. sz.
- Szabolcska Mihály*. Újabb versek Ism. ifj. Imre Sándor. Erd. Múz. 115—119. l. — Keményfi János. Magy. Szemle. 8. sz.
- Szász Károly*. A magyar költészet madár-távlattól. Dugonics társ. Év-könyve 1896/7. 93—107. l.
- A szépirodalom fagyöngyei. b. Magy. Kritika 11. sz.
- Sziládi Áron*. Szent-Ágoston reguláinak magyar fordítása Bánffy (Coctius) Gergelytől. Akad. Értes. 173. l.
- Szilágyi Kálmán*. Balassa és Csokonai mint lírikus. Debreczeni főiskolai lapok 5. sz.
- Szilágyi Sándor*. Arany János mint paedagogus. Nagykőrösi Hírl. 3. sz.
- Szinnyei József*. Jókai Mór. Ism. Bud. Hírl. 100 sz.
- Szűry Dénes*. Szász Károly. Vasár. Ujs. 18. sz.
- Tábori Róbert*. A negyvenéves férfiú. Ism. a. z. P. Napló 49. sz.
- Timár Szaniszló*. Irodalmi depraváció. Egyetértés 116. sz.

- Timár Szaniszló*. Selyem és rongy. *Ism. Magyar Ujs.* 53. sz. — *Magy. Szemle* 10. sz. — *Uj idők* 4. sz. — *Cs. K. Bud. Szemle* 94. köt. 304—306. l.
- Tolnai Lajos*. Petőfi Sándor a mi szemünkben. *Képes családi Lapok* 2. s. kv. sz.
- Tömörkény István*. Jegenyék alatt. *Ism. Ujlaki Géza. Debrecz. Ellenőr* 48. sz. — *Uj idők* 3. sz. — *Roboz Andor. Magyar. Kritika* 9. sz.
- Toncs Gusztáv*. Zágoni Mikes Kelemen élete. *Ism. i—y. Magyar. Kritika* 11. szám.
- Török István*. Az erdélyi hírlapirodalom története. *Erd. Múz.* 190—194. l.
- Tóth István*. Petőfi dicsősége. *Nyugatmagy. Híradó* 24. sz.
- Tóth Sándor*. A kurucz király. *Ism. g. m. Magyar. Kritika* 12. sz.
- Ujlaki Géza*. Az ember és az irodalom. *Debrecz. Ellenőr* 42. sz.
- Vadnay Károly*. Szigligeti Ede arcképe előtt. *Bud. Szemle* 93. köt. 388—399. l.
- Vadnay Károly*. Jelentés az 1897-ik évi Karátsonyi-pályázatról. *Akad. Értes.* 160—169. l.
- Vadnay Károly*. Abonyi Lajosról. (Emlékezés.) *Nemzet* 122. sz.
- Vajda János* magamagáról. *Közli Milkó Izidor. P. Napló* 104. sz.
- Vajda Viktor*. Petőfi és Kölcsey. *Kecskemét* 11. sz.
- Végh Mátyás*. Petőfi baráti viszonyairól. *Nemz. iskola* 13. és köv. sz.
- Végváry Ferencz*. Mesék a szívről. *Ism. i—t. Magyar. Kritika* 11. sz.
- Vilma*. Esthangulat. *Ism. Vasár. Ujs.* 13. sz. — *l. l. Hét* 4. sz.
- Viszota Gyula*. Kisfaludy Károly Murányvár ostromának forrása. *Ism. dr. Demek Győző. Magyar. Kritika* 9. sz.
- Zalár József*. A honvéd világból. *Ism. Egyetértés* 79. sz. — *Vasár. Ujs.* 12. sz. — *Palágyi Lajos. Magyar. Kritika* 13. sz.
- Zrinyi a költő eddig ismeretlen levelei. *Közli dr. Margalits Ede. Századok* 340. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Helyreigazítás. Folyóiratunk 2-ik füzetében az »Irodalomtörténeti tárlások az olasz könyvtárakban« cz. dolgozatban, a 196. lap második jegyzetében *Palocy* helyett *Palatii* olvasandó.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCZADIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénztalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen philosophiai és államtudományi folyóiratot indított. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénztalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények Pauer Imre osztálytitkarnak czimzendők.

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Szegedi Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap.

Ára 2 frt 50 kr.

Megjelent!!

Dévai Mátyás:

*At tíz parantsolatnak, ah hitagazatinac, am mi at'a'ncnac, es ah hit
petsættinec röviden valo mag'ara'zat'f'a.*

Szilády Áron tanulmányával s Dévay levelezésével.

Kis 8-rét. 142 lap.

Ára 1 forint.

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállította: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV és 564 lap.

Ára 5 forint.

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Fordította: GEÖCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap.

Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők a

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához
Budapesten.

Budapest, 1898. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.